

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Folk
og
Kultur
1998**

Folk og Kultur

*Årbog for Dansk
Etnologi og Folkemindevidenskab
1998*

*Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder
København 1998*

Folk og Kultur er udgivet med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter

Redaktion:

Tine Damsholt, Eske K. Mathiesen, Lykke Lafarque Pedersen, Iørn Piø og Birgitte Rørbye.

Abonnement og forsendelse:

Ulla Hermann.

Redaktionssekretær:

George Nellemann.

Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder, c/o Dansk Folkemindesamling.

Adresse: Christians Brygge 3, DK-1219 København K.

Trykt hos:

Gullanders Bogtrykkeri a-s, Skjern.

ISSN 0105-1024

Foreningen Danmarks Folkeminders styrelse:

Museumsinspektør Inge Adriansen, Sønderborg Slot; lektor Karsten Biering, Center for Arbejderkulturstudier, KU; museumsinspektør Lene Floris, Museet for Holbæk og Omegn; mag.art. Anders Christensen, Dansk Folkemindesamling; arkivar Gustav Henningsen, Dansk Folkemindesamling; projektforsker Else Marie Kofod, Dansk Folkemindesamling; arkivar Jens Henrik Koudal, Dansk Folkemindesamling; mag.art. Eske K. Mathiesen, Dansk Folkemindesamling; mag.scient. George Nellemann, Ørholm; lærer og forfatter Erik Kaas Nielsen, Glostrup; musiketnolog Svend Nielsen, Dansk Folkemindesamling; arkivar Iørn Piø (til 1. nov. 1997); museumsinspektør Alan Hjorth Rasmussen, Fjordmuseet; lektor Birgitte Rørbye, Institut for Folkloristik, KU (til 27. maj 1998).

Forfatterne i denne årgang:

Tine Damsholt (f. 1961). Mag.art. i Europæisk Etnologi 1992. Ph.D. 1997. Adjunkt ved Institut for Arkæologi og Etnologi siden 1997. KU.

Jane Lythans (f. 1944). Cand.phil. i Folkloristik 1996. Arbejder på oprettelse af lokalarkiv på Christianshavn. Kortere ansættelser på Dansk Folkemindesamling.

Pernille Obitz Mathiessen og Christine Japsen er begge stud.mag. i folkloristik og skriver i øjeblikket (1998) speciale om techno-kultur.

Lene Otto (f. 1960). Mag.art. i Europæisk Etnologi. Amanuensis på Institut for Arkæologi og Etnologi. KU.

Sune Christian Pedersen (f. 1972). Stud.mag. i Historie ved Københavns Universitet.

Anne Petersen (f. 1959). Cand.mag. i dansk og børne- & ungdomskulturstudier. Anmelder ved BUM og har desuden publiceret flere artikler.

Birgitte Rørbye (1945-98). Mag.art. i folkemindevidenskab. Lektor ved Institut for Folkloristik. KU.

Oversættelse til engelsk: James Manley, Hanne Gliese og Christine Japsen.

Indhold

Eske K. Mathiesen: Iørn Piø 1928-1998	5
Anne Petersen: Skiftingemotivet i <i>De Underjordiske</i>	9
Tine Damsholt: »mit fødelands skæbne og tarv under de nærværende omstændigheder...«	18
Lene Otto: Livstrappen: fra kristen allegori til videnskabelig taxonomi	39
Sune Christian Pedersen: Maskeradens historie	57
Pernille Obitz Mathiessen og Christine Japsen: Kultur eller tortur?	73
Birgitte Rørbye: 7 års ulykke betyder man får ulykke om 7 år	87
Jane Lyththans: 30 år på Christianshavn	109
Dansk folkekultur 1997 EN SELEKTIV BIBLIOGRAFI Af Else Marie Kofod Redaktionen afsluttet 1. februar 1998	125
Anmeldelser	
Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen (red.): Traditioner er mange ting. Festskrift til Iørn Piø på halvårsdagen 24. august 1997 (Bente Alver)	143
Holger Rasmussen: Lønligt Liv er Lykkeligt (Bjarne Stoklund)	144
Ove Korsgaard: Kampen om lyset (Tine Damsholt)	144
Arne Morell Nielsen: Post og Teles Uniformer (Ingeborg Cock-Clausen) . .	146
Niels Gustav Bardenfleth: Fra Tobaksspinder til Maskinoperatør (Kirsten Rykind-Eriksen)	147
Kerstin Arcadius: Museum på svenska (Lykke Pedersen)	148

Frank Birkebæk (red.): Tidernes Samling (Lykke Pedersen)	149
Harald Jørgensen: Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse 1837-1985 (Birgit Andreassen)	149
Svend Aage Andersen: Arbejderkulturen i velfærdssamfundet (Flemming Hemmersam)	150
Kim Jacobus Paulsen: »Det nytter ikke, at vi stritter imod...« (Flemming Hemmersam)	151
Anders Enevig: Cirkus og gøgl i Odense 1826-1844 (Ib Varnild)	153
Jan Møller: Københavns ældste butikker (Ib Varnild)	153
Ib Askholm: Gamle danske vejrværter (Grethe Knudsen)	153
Heidi Pfeffer: Jul i mands minde på Lolland-Falster (George Nellemann) . .	154
Jan Bill, Bjørn Poulsen og Ole Ventegodt: Dansk søfarts historie. Fra stammebåd til skib (George Nellemann)	155
Karsten Sedal: Bundgarnsfiskerne i Mosede (George Nellemann)	155
Halvor Petersen: Et stykke med leverpostej (Trine Ravn)	156
Jens Bonke (red.): Levevilkår i Danmark (George Nellemann)	157
Inge Adriansen: Det sønderjyske kaffebord – et samspil mellem nationalpolitik og kosttradition (Else-Marie Boyhus)	157
Jens Henrik Koudal and Doris Stockmanm (red.): Historical Studies on Folk and Traditional Music (Birthe Trærup)	158
Claus M. Smidt: Det Nu Forsvundne Christianshavn (Jane Lytthans)	158
Iørn Piø: Det festlige år (Holger Rasmussen)	159
Niels Jul Nielsen: Tuborg. Arbejdsliv og dagligdag 1955-95 (Poul Strømstad)	160
Mette Skovgaard: Landbrugskonsulenter fortæller (Gunnar Solvang)	161
Peter Kr. Iversen: Schackenborg-billeder (Eske K. Mathiesen)	162
Peter Dragsbo: Harndrup – et sogn på Humleegnen & Vends 1997 (Eske K. Mathiesen)	163
Søren Manø: Mette Magrete Tvistman. Danmarks første kvindelige urmager (D. Yde-Andersen)	163
Peter Blumensaaft m.fl.: Erhverv der forsvinder (Anette Eklund Hansen) . .	165
Kirsten Lütchen Lehn: Empiregaarden i Stege (Poul Balle-Petersen)	166
Bertel Kjær Kristiansen: Mit fugtige liv (Anders Enevig)	167
Louise Hardman Smith: Indvandrere med egen forretning (George Nellemann)	168
Bognotitser	169
Gunnar Ahlsmark: <i>Skjorte eller sjæl</i> . – Jacob Thode Ræder: <i>Kærlighed i Kiel</i> . – Anette Østergård Schultz: <i>Mellem Fjelstrup og Fronten</i> . – Mogens Schlüter og Jan Koch: <i>Fyens Glasværk</i> . – Kell Elgstrøm og Susanne Poulina Svend- sen: <i>Københavns Politigård 1924-1999</i> . – Sonja Milfelst: <i>Da »Riget« havde</i> <i>gule pavilloner</i> . – Palle Brandt: <i>Det er ganske vist – det stod i avisen</i> . – Anne Højer Petersen og Liselotte Mygh: <i>Marielyst – et badested og en</i> <i>kunstnerkoloni på Syd Falster</i> . – Strandbergs Forlag: <i>Nordsjælland dengang</i> .	
Indsendt litteratur	173

Iørn Piø 1928-1998

Den 16. februar 1998 døde tidligere arkivar ved Dansk Folkemindesamling, dr. phil. Iørn Piø, et halvt år efter sin 70 års fødselsdag. Her var han blevet hyldet ved en festlig reception i Dansk Folkemindesamlings nye lokaler på Christians Brygge, og han havde fået overrakt et omfangsrigt festskrift med titlen »Traditioner er mange ting«.

Titlen blev valgt for at vise folkemindedefagets spændvidde, men også for at antyde Piøs, for han havde et solidt kendskab til fagets grene. Viserne stod i centrum for hans virke, han var med til at afslutte storværket Danmarks gamle Folkeviser i 1965, og hovedværkerne blandt hans bøger er disputatsen fra 1985 »Nye veje til folkevisen. Studier i Danmarks gamle Folkeviser« og »Visemageren. 1800-tallets skillingsvisekonge Julius Strandberg« 1994. I udforskningen af skillingsviserne var Piø pioner, og det var hans indgående kendskab til skillingsviseproduktion og stil, der i disputatsen satte ham i stand til at sætte spørgsmålstegn ved visse visers middelalderlighed.

Men han nåede vidt omkring i faget med sine bøger og artikler om julen, den lille overtro, om årets fester, om fabeldyr og sagnfolk. Han skrev desuden en håndbog i faget som han så det »Folkeminder og traditionsforskning«, 1966; i anden reviderede udgave fra 1971 foldede hans tanker og holdninger sig helt ud. I artiklerne til Den store danske encyklopædi, et arbejde han lagde stor vægt på, kom hans mangesidighed i høj grad til orde. Han nød leksikonartiklens korte, krævende form, den mindede ham om gamle dage, når de ringede fra Radioavisen og lige skulle have alt at vide om fastelavnen, julemanden, de varme hveder eller elverhøj på ikke over to minutter.

Piø var sprogmand, filolog i ordets grundmening, ordelsker. Det mærkede man i samtaler med ham, i hans sans for den rammende bemærkning, det mærkede lytterne og seerne i radio og tv, og det mærker læserne af hans bøger. Han var en dygtig formidler, fik Dansk Forfatterforenings Populærvidenskabelige Pris i 1987. Kernen i hans skriftlige stil er mundtlighed, stilistisk set et lumsk begreb, for det forveksles nemt med sludrevornhed, uafsluttede sætninger og overforbrug af fyldord. Piøs skriftlige stil blev imidlertid mere og mere rensset, blev let og fik personlighed. Et mesterstykke i den henseende er hans erindringer »Fra den gamle Folkemindesamling«, trykt i »Sådan set. Erindringer fra og om Det kongelige Bibliotek« 1993.

Iørn Piø fotograferet 1998 af Gustav Henningsen. Dansk Folkemindesamlings arkiv.

Piø var en praktisk mand og stillede sin arbejdskraft og sine talenter til rådighed i mange sammenhænge. Nævnes skal det mangeårige arbejde i styrelsen for det nu nedlagte Nordisk Institut for Folkedigtning, arbejdet på Laboratoriet for folkesproglig middelalderlitteratur på Odense Universitet, men frem for alt skal indsatsen på Dansk Folkemindesamling fremhæves, her var Piø arkivar fra 1961 til sin pensionering sidste år. Som arkivar lykkedes det ham at placere folkemindesamlingen på det kulturelle landkort og i medie billedet med et sådant eftertryk, at institutionen i mange år nærmest var synonym med ham. Han var ansigtet udad, og indad var han den samlede kraft, der i afgørende situationer formåede at bøje de stive nakker mod hinanden. Folkemindesamlingen er ikke den samme efter hans død.

I Foreningen Danmarks Folkeminder lagde Piø meget arbejde. Han blev medlem af styrelsen 1965, medlem af forretningsudvalget i 1971, var formand fra 1973-1991, og han var medredaktør af foreningens årbog Folk og Kultur siden begyndelsen i 1972. Læserne forestiller sig ikke altid, hvor meget arbejde der ligger i at få årbogen søsat. Ikke alle kulturhistorikere skriver som engle, men Piø prøvede ihærdigt at få dem til det.

Med Piøs død har nordisk folkemindevidenskab og dansk kulturhistorisk forskning lidt et stort tab. Hans venner savner hans opmærksomhed, hans ægthed, hans generøsitet og lune, som blev mere og mere bidsk, hans appetit på tilværelsen og et godt stykke smørrebrød; hvor mange gange har man ikke nydt godt af hans hjælpsomhed, hans opmuntring, hans konstruktive kritik. Og, som professor Brynjulf Alver sagde i sin tale ved Piøs 70års dag: »Han bagtalte ikke.« Nu har vi erindringerne om ham, og vi har hans bøger. Piø elskede bøger og elskede at lave bøger, var glad for den sidste »Det festlige år« 1997 med tegneren Jørn Mathiassens ligeså festlige omslag. At Piøs bøger virkelig bliver læst, det kan enhver bibliotekar fortælle med om. På den måde lever han videre.

På redaktionens vegne

Eske K. Mathiesen

Summary

In February of 1998 former archivist at the Danish Institute of Folklore – Iørn Piø, Ph. D. – passed away at the age of seventy.

His main field of research was the ballad, and he was awarded his doctorate in 1985 on the dissertation »Nye veje til Folkevisen«, however, his knowledge of the entire field of folklore was impressive, and both the general public as well as the media frequently consulted him and availed themselves of his great knowledge.

Within the organisational structure of Foreningen Danmarks Folkeminder proper he also played a significant role as chairman during the period 1973 to 1991. With his passing Nordic Folklore and Danish Cultural History has suffered a great loss.

Skiftingemotivet i De Underjordiske

Det folkloristiske grundlag i Ingemanns bornholmske eventyr fra 1817

Af Anne Petersen

*Come away, O, human child!
To the woods and waters wild
With a fairy hand in hand,
For the world's more full of weeping than
you can understand (1).*

Verden over kendes sagnet om skiftingen. Spædbørn har man passet godt på, for de var særligt udsat for fare. Truet af dæmoner, det onde eller forbytelse, fordi de endnu ikke tilhører den kulturelle orden. Det gør det først, når det får et navn. I nordisk folketro har det været *det lille folk, højfolk, bjergmænd, huldre, vætter, ellefolk, eller underjordiske* som har lagt en skifting istedet for et udøbt menneskebarn. Sære, tavse og indesluttede børn har været opfattet som skiftinge. Handicappede og anderledes børn ligeså.

Med romantikken bliver sådanne folkelige forestillinger moderne i den forstand, at de indgår som motiver i musik, teater, billedkunst og litteratur. Der kommer i sidste halvdel af 1810'erne og første halvdel af 20'erne en kolossal interesse for eventyr. Et af de første litterære danske eksperimenter med eventyreren, Ingemanns bornholmske eventyr *De Underjordiske* fra 1817, baserer sig i høj grad på skiftingeforestillingen.

Det er denne artikels hensigt at vise, hvilket grundlag Ingemann har haft, og hvordan han udfolder det litterært.

Æstetikhistorisk er det nemlig et overset faktum, at den folkloristiske motivverdens litterære tilsynkomst har betydning i romantikkens æstetiske kriterier. F.eks. i kravet om lokalkolorit.

De Underjordiske

Handlingen udspiller sig i det 14. århundrede på Valdemar Atterdags tid, da der blev kæmpet for kristendommens endelige indførelse. Den historiske

ramme er en 'gotisk' kulisse på Burgunderholm (Bornholm), en mærkelig og afsondret ø i Østersøen. Den nordlige halvdel af øen bebos af den kristne *Bonahvede*, *Marnas* fader. Den sydlige halvdel bebos af *Ulfson*, der ikke er en sand nordlænder, men dog udgiver sig for at være det.

Eventyrets grundlæggende konflikt er mellem lysets og mørkets magter. Skæringspunktet i denne konflikt er de forbyttede *Surting* og *Sigurd Ib*. Sidstnævnte vokser op hos de gode underjordiske. Skiftingen *Surting* vokser op hos den fromme *Marna*, hvis mand *Ulfson* har ladet deres førstefødte skønne og dejlige, lyslokkede og blåøjede søn forbytte til skiftingen; der først beskrives som et hæsligt skelende misfoster med gulgrønne, gnistrende katteøjne, men senere viser sig at være rar og godmodig. *Ulfson* får til gengæld adgang til diamantslottene under jorden og den mægtige alrune. En alrune er i denne fortælling et *magisk billede*, der giver magt over naturens væsener (havfruer og underjordiske) og mulighed for at undersøge naturens hemmeligheder – *at trænge ind i naturens væsen*. Med andre ord en djævelpagt: den førstefødte i bytte for penge, magt og viden. Den tålmodige moder udfører sine før så kære pligter over for dværgen. Siden fødes datteren *Elna*, som i faderens fravær behørigt døbes. I hende forenes nordens og sydens skønheder i den mest harmoniske skikkelse, hedder det. Da *Elna* er voksen har mørkets kræfter med de underjordiskes hjælp overtaget magten efter et sørøverslag. *Ulfson* adlydes nu hartad som en konge. Handlingen er noget lang og kompliceret og den historiske ramme er vist ikke helt præcis. Desuden forekommer et skibbrud ved Maurerkysten (efter forlis i Østersøen!). Her får muselmændene deres bekomst og en af de stærke vikinger opholder sig for en stund på den evigunge *Morganas* feslot. Som det måske fremgår, er der hverken tale om et eventyr eller en roman, men netop et genreeksperiment.

Den århusianske forsker *Ib Johansen* placerer *De Underjordiske* i den del af *Ingemanns* forfatterskab, som har ført en upåagtet tilværelse ved siden af de historiske romaner og salmedigtningen. *De Underjordiske* er en vidunderfortælling, fordi den etablerer sekundære universer, kan vi sige med *Ib Johansen* (2). De sekundære universer er en litteraturteoretisk bestemmelse, som er central i hele den forskningstradition, der beskæftiger sig med *fantastiske fortællinger*. I den forskningstradition er det underbelyst, at disse sekundære universer (bjergfolk og underjordiske for eksempel) har eksisteret i folketroen og derved givet næring til litteraturen (3). Det vil sige, at litteraturen skylder den folkelige fortælling en stor del af sin eksistens – som det følgende forhåbentlig vil sandsynliggøre.

Bornholmsk lokalkolorit

Ingemann skriver i sin Forerindring (4), at fortællingen i det væsentlige er »grundet paa mundtlig meddelte bornholmske Localsagn, saavel som paa Middelalderens Traditioner om Elementaraander og de fra Orienten hentede Forestillinger om Feer, samt den hele, i Folkefantasien udviklede Dæmonologi«.

Vi ser her dels en forkærlighed for 'folkefantasien', hvor fortællingens stof er hentet, og en opmærksomhed over for den lokale kolorit, 'localsagnene'. Dels ser vi, at det middelalderlige stof bevidst er fremdraget og blandet godt og grundigt sammen med orientalske feer. Et rigtigt eventyr-mix. Grundlaget er forestillingen om de underjordiske og andre naturvæsener.

Lad os først kigge på det bornholmske. Forskeren H.A.Koefoed har behandlet det bornholmske sagnstof i artiklen *Lidt om de underjordiske på Bornholm*, som omhandler sagn, hvor de underjordiske optræder i forsvaret af øen. Bl.a. skulle de have spillet en rolle under krigen mod englænderne i 1807-14! Vi kan her se, at de underjordiske traditionelt tænkes som både gode og onde, ganske svarende til det dualistiske fortælleunivers, Ingemann bygger op. Vi kan også konstatere, at underjordskongen optræder til hest, som han gør det i Ingemanns fortælling, idet den retskafne Bonahvede en Sankt Hans nat møder de underjordiske til hest. Bonavede, Bondehvede eller Bondevætte, som han er blevet kaldt (5), er en lokal sagnhelt, der skulle være avlet af bornholmsk bonde og en havfrue (6). At gøre Bonahvede kristen, er så en af de digteriske friheder, Ingemann tager sig.

Der er ikke mindst tale om en sagnkreds, der – som nævnt – lader de underjordiske forsvare øen. Det lader Ingemann dem også gøre, men indlejret i fortælleuniversets dualisme, der lader det være de *sorte, sælsomme*, dvs. onde underjordiske i ledtog med Ulfson. Så den sejr, der opnåes ved de underjordiskes mellemkomst bifaldes ikke af fortællerholdningen. Jeg kan berolige med, at ikke én af de onde overlever til slut, idet Ingemann lader alle udøbte bukke under for den sorte død, således at kun den *hvide, pudsige* skifting Surting kan videreføre diamantslottene under jorden, da endegyldigt kristendommen sejrer. Det svarer sig ikke at gå i ledtog med *mørkhedens fyrste*.

I artiklen *Ingemanns bornholmske eventyr De Underjordiske* behandler Koefoed særligt ord og navnestof med et bornholmsk lokalpræg. Det vil sige, at der her kan findes et mere præcist svar på det folkloristiske grundlag. De mundtlige kilder har sandsynligvis været bornholmske studenterkammerater på Valkendorfs kollegium. Ingemann har måske – gennem den fælles ven Grundtvig – truffet P.N.Skovgaard, forfatteren til *Beskrivelse*

over *Bornholm* (1804). Det kan sagtens tænkes, siger Koefoed, at denne har meddelt ham *localsagn* (7).

Det centrale argument, for at stoffet stammer fra Bornholm, bliver for Koefoed det sproglige, tonen, ordene og endelig navnestoffet, som er udelukkende bornholmsk. Som eksempel kan her nævnes, at Elna og Marna er bornholmske varianter af Ellen og Maren. Desuden vidner brug af stednavne om, at Ingemann har hørt om Bornholms geografi, men ikke selv været der. Samme fantasifulde forhold til geografi udfolder sig også i andre hen-seender – skibbruddet på muselmændenes murerkyst ser, som nævnt, ud til at forekomme i Østersøen.

De Underjordiske indeholder altså et rimelig detaljeret billede af hvad bornholmsk folketro forbinder med de underjordiske kombineret med fascinationen af et middelalderligt inventar af tapre riddere, pilgrimme og kors-togsfarere. Mandstugt og Kristi stridsmænd. Ædle og rene jomfruer. Samt en enkelt fristende orientalsk kunstnerinde Morgana, der bebor et purpurfarvet fe-slot og indhylder de mandlige nordboere i sin fristende, men farlige skønhed, der røber sig gennem *næsten gennemsigtige klæder*, hvorigennem hendes *ypelige, livssvulmende ynder, hendes høje, bævende svanebarm* ses. Der er hedt hos Morgana, og når hun er træt af mænd forvandles de til *ravneunger* eller *krager* (8).

Til middelalderinventaret hører også elementarånderne, som Ingemann selv nævner. Disse forestillinger er beskrevet i Paracelsus' værk om den besjælede natur. I følge dette findes der salamandre i ilden, dværge i bjergenes indre, sylfider i luften, nymfer og undiner i vandet (9). Disse paracelsiske naturvæsener er kilde til bl.a. Goethes *Faust*, og til flere af Hoffmanns fortællinger. Den eventyrbølge, der hærgede i slutningen af 1810'erne og starten af 20'erne er kendetegnet af en fascination af 'det hoffmannske' (10). Der føjes selvfølgelig *til* det folkelige stof. Et fællestræk mellem folkedigtning og kunsteventyr er, at naturen besjæles med disse levende-gjorte væsener.

De tvedelte naturvæsener – skiftingen og havpigen

For Sigurd stod bedriftens krans, omstrålet af eftermælets evige glans, som livets skønneste palme, og på anden udødelighed syntes han ikke at tro, end navnets og bedrifternes minde. Dog derfor var livet ham ikke mindre kært og vigtigt; munter, som en Vælsklands søn, stormede han vild og kraftig gennem verden, men med nordisk sind: med den store bautasten for øje søgte han død og nydelse her, uden frygt for det hisset, hvor han dog kun så tåge og skyer.

Sigurd er en *naturesøn*, som et *nyskabt menneske* i denne verden, der elsker den *barnlig som sin himmerig*, og *syntes hverken at længes efter venner eller frænder*. Han har kendskab til det underjordiske, fordi han jo er vokset op hos dem, har en voldsom appetit på det jordiske, og er blind for det overjordiske, det himmelske. Det får Ingemann nu vænnet ham af med.

Figuren bliver bærer af et tema om helingen af det splittede menneske. Skiftingen Surting er sendebud mellem de forskellige universer og lister blændstøv i øjnene på fjender. Han er utilpas på søen. Jorden og ikke vandet er hans element. Hvor Surting som en *lavere natur* er bundet til sit element, er Sigurd fri og ubunden, *den frieste karl under solen*. Fordi han hverken er bundet eller beskyttet af dåbens indvielse, er hans hjerte åbent for *forlokkelser* og *djævelblændværk*. Surting forærer ham en gylden lut. Denne *dværgegave* oplader hans ubeskyttede sind desto mere for de dunkle kræfter. Halvt *forrykt i hovedet* bliver han, da han – udi egen indbildning? – forelsker sig i en *havpige* og helst havde styrtet sig i havet.

Om den paracelsiske havfruelære siger troldmanden Ulfson, at kærlighed til en havfrue er

farlig og kan koste dig dit liv. Har du engang svoret en havfrue troskab og du bryder den, så må hun dræbe dig, om hun også elsker dig og er blevet et lykkeligere væsen ved dig. Ved menneskeelskov, må du vide, bliver havets og underverdenens beboere ligesom vi og ophører at være et åndløst spil af naturkræfter.

Også præsten kommer med advarende ord. Således advaret fra flere sider er der ingen tvivl om, at det er en dæmonisk og farlig kærlighed. Undine-sagnetets grundmotiv er længslen efter forløsning, efter en udødelig sjæl. Skuffes denne længsel med et troskabsbrud, vil det medføre død og ødelæggelse. Af alle sjælløse naturvæsener er det alene undinen som ved kærlighed til en mand, kan opnå en menneskelig sjæl (11).

*Kan du ej til jorden og himmelen mig hæve
Da må jeg som havskummet dø*

Havpigen bærer temaerne forlokkelse og frelse fra første færd. Selvom hun er bundet til sit element og dermed repræsenterer faldets mulighed, har hun dog en længsel efter at blive hævet og løsnet. Hun symboliserer længslen efter det høje (himlen), såvel som det dybe (faldet, forlokkelsen). Hun er en tvedtelt natur og derfor beslægtet med Sigurd, således er det gennem mødet med hende, at han via adskillige vildfarelser og prøvelser finder hjem. Men inden bliver han *halvt forrykt*, idet han lader sig lokke af Morgana og ikke lader sig befri. Kun ved hjælp af den blå farves symbolik (havfruen, havet,

himlen) lader fortælleren ham undslippe fe-dronningens magt. Opholdet hos Morgana er en vildfarelse så stor, at han ikke kan bringes ud af den ved nok så mange bønner og kristen helledåd, men kun ved den magiske alrune. Hans naturbundethed gør, at han ikke lader sig skræmme af den *mægtige alrune*, som giver ham magt til at udforske naturens hemmeligheder og dermed lade den *rislende kilde kølne hans flammer*. Hos Morgana brændte hans blik *ligesom med en fortærende flamme*, nu oplades hans øjne for elementaråndernes verden. Ved kerubernes hjælp, *tusinde små væsener i luften, ligesom flyvende småbørn*, bringes han til havpigen.

Her må han igennem flere prøvelser, f.eks. må han undgå at falde for fri-stelsen at bemægtige sig havpigen med magt. Han ved fra de underjordiske, at de *godmodige naturånder sjældent dog elskede det menneske som beherskede dem med den mægtige alrune*, og han frygter at *tabe hendes kærlighed og tillid ved at vise sig som hendes herre* (12).

Den *følsomme barde* synger om havfruetroen:

*Forglemmt mig haver min hjertens ven
Vil aldrig fra dybet mig drage*

*Synk dybt, synk dybt! usalige mø!
Forskertset er himmelens rige:
Som havskummet skal du smelte og dø
Skal aldrig til livet opstige*

Farvesymbolikken bruges flere steder til at fremstille Sigurds snart vage, snart stærke erindring om den skønne havmø. Vi ser det tydeligst i det følgende, som omhandler et blåt skærf: *Ser du ikke, det har himmelens som havets farve: det minder mig om det høje, som om det dybe*. Og videre da han tror at have indset, at han bør glemme havpigen: *Han hævede sine øjne mod de funkende stjerner. Da gled det svimlende blik ned til havet, og andre længsler opstod nu i hans hjerte*.

Ved det sidste møde mellem de to tvedelte naturer har hun forvandlet sig til et menneske. Hun kalder sig Vanda (!). Sigurd svigter nu sin havmø og forelsker sig i Vanda. Men hans troløshed bliver kærlighedens sejr, da han må skuffe menneskepigen og betro hende, at han elsker en havpige. Da åbenbarer hun sig for ham som selvsamme havmø, og alt er såre godt, idet denne rene kærlighed mellem de to tvedelte bliver til deres fælles frelse.

Tilbage på den forårsgrønne ø forenes han med sin Vanda. De har levet sammen i kyskhed i et år og er nu rede til dåben. Da *tørredes fligen på det søgrønne klædebon* som bestandig havde været *våd som de bølger hvorfra hun var opsteget til livet*. Ved dåben bliver havpigen til et menneske. Idet

han døbes, sker det samme for ham, idet han i dåbsøjeblikket kommer til bevidsthed om sig selv og sin byrd.

Der fejres bryllup omkring den smykkede majstang og der fejres sommer i by.

Og den godmodige skifting Surting bliver konge over diamantslottene under jorden!

Denne fremstilling af *De Underjordiske* skal ses som et forsøg på at analysere teksten, sådan at dens eget værdigrundlag kommer frem. Ingemanns univers er en kristen dualisme og denne tankeform har jeg loyalt forsøgt at fremstille her.

Vi kan af Ingemanns fortale se, at der i anvendelsen af folkløse har været tale om en intention, som bliver forløst. Og gennem denne målbevidste brug bliver stoffet moderniseret, og kommer dermed til at indgå i dannelseskulturen.

Hvad der videre hændte skiftingemotivet

Mange år senere skriver Brandes om Bournonvilleballetten *Et Folkesagn* (1854), at i dansen er:

Folkephantasier af høj poetisk Værd er her gjenoptagne og gjenfødte paa en Maade, hvorpaa det næsten skulle syntes urtoligt at de kunde gjenfødes, nemlig for denydre Sands, og de have i Dandsen fundet den eneste mulige Form, hvori de legemligt kunde opstaa af Graven, gjenkendes og helt forstaaes (13).

Man behøver kun bruge sine øjne for at begribe at balletens borgfrøken er en skifting, hedder det videre, thi for Brandes er *Dandsen emnets eneste naturlige Sprog!*

For Brandes er de folkelige forestillinger afgået ved døden for i det æstetiske at genopstå til kondensat og billeddannelse. Sådan ser Brandes folkeeventyrets moderne genbrug.

Det synes jeg nu nok der kan gøres en række indvendinger imod. Bl.a. ved at anføre, at det værk, vi ovenfor har set beskrevet, netop gennem de folkløse motiver foregriber den moderne og interessante udformning af kunsten, vi senere ser. Eksempelvis i Bournonvilles ballet, som udspiller sig indenfor den poetiske realismes handlingsrum, idet der skildres et genuint sammenhængende miljø. Med lokalkolorit som det fordredes i romantismens teater. Det moderne og interessante betegner det, der udtrykker splittelse og disharmoni – i denne motivkreds udtrykt gennem naturvæsen, der kan bringe mennesket derud, hvor dunkle kræfter råder. Den lokale kolorit bliver af betydning for en senere mere psykologisk realisme. Det er

i en sådan æstetik- og teksthistorisk sammenhæng, vi kan se Ingemanns tidlige eventyr.

I øvrigt havde Brandes heller ikke held med at begrave skiftingen i dansen. Skiftingeforestillingen lever i dag som en del af den moderne storbyfolklore, idet mange børn forestiller sig at være forbyttede. Sådan for en stund og måske under indflydelse af at være uvenner med forældrene. Freud har beskrevet denne helt almindelige barnlige fantasi som folklore (14). Desuden har skiftingemotivet har haft flere litterære fortolkere siden – både i børnenes og i de voksnes litteratur (15). Senest Charlotte Weitzes fremragende novellesamling *Skifting* fra efteråret 1996. Men det er en helt anden historie.

Noter

1 Af Yeats digt *The stolen Child*. Fra *Fairy & Folktales of Ireland*. Buckinghamshire 1973.
2 Ib Johansen behandler *De Underjordiske* i sin bog *Sphinksens forvandlinger*. Århus 1986. Den indskrives her i fantasy-genrens historie, men han forholder sig ikke til det folkloristiske grundlag.
3 En næring, der hos Ingemann bliver ekstra spændende, fordi den skal ses i relation til naturvidenskabeligt videbegreb om at finde naturens hemmeligheder. Kun tre år efter opdages en af hemmelighederne: elektromagnetismen. Så Ingemann en troldmand i H.C.Ørsted? 4 Upagineret Forerindring. 1843. Dvs. en fortale til 1. Udgave af de samlede værker. Udkommer igen i 1875. Forlaget Brage udgiver i 1985 *De Underjordiske* separat. Det er denne udgave, mine øvrige citater stammer fra.
5 I artiklen *Bonavedde* (af Aage Rohmann) redegøres for, hvilke betydninger man kan antage, der ligger i navnet. Det kan især diskuteres, om endelsen betyder vætte. Bornholmske samlinger, bd. 22. Rønne 1934. S. 105-113.
6 Se Bengt Holbeks og Lørn Pios *Fabeldyr og sagnfolk*, s. 80. Politikens forlag 1967.
7 Artiklerne der henvises til er *Lidt om de underjordiske på Bornholm* s. 176 og *Ingemanns bornholmske eventyr De Underjordiske* s. 54. Begge fra 1963 og begge optrykt i *Bornholmiana*, Odense Universitetsforlag 1982, hvortil sidehenvisninger gælder.
8 Sv. Møller Kristensen siger i *Den dobbelte eros* (kbh. 1966), at der ingen legemlighed er hos den unge Ingemann. At det er sådan, at legemet har den ene gode funktion, at kunne kæmpe for åndens herredømme. Det gælder nok ikke fe-dronningens legeme.
9 Undinemotivet er undersøgt af Sven Hakon Rossel. Han kommer også her lidt ind på vor fortælling, men af gode grunde udfoldes skiftingemotivet ikke. Udførlige henvisninger til Paracelsuslitteraturen findes her. La Motte Foucés *Undine*, 1811, som bygger på det middelalderlige Undine-sagn, er oversat af Oehlenschläger i 1816 og har utvivlsomt været inspirerende for havfruen i vor fortælling. S.H.Rossel: *Undine-motivet hos Friedrich de la Motte-Fouqué, H.C.Andersen og Jean Giradoux*. EDDA 3, 1970.
10 Se Greene-Gantzberg: *E.T.A.Hoffmann i Danmark*. IN: Kortprosa i Norden, ed: Mogens Brøndsted. 1983.
11 Jvf. Det middelalderlige *Undine-sagn* som er råstof for La Motte-Foucés *Undine*, der igen er forlæg for Andersens havfrue. Som i det middelalderlige stof og i det beslægtede Melusinesagn er der forskellige variationer over, hvem det er der må dø. Hos Foucés får det en tragisk udgang. Hos Andersen opløses hun som skum på havet, men loves en udødelig sjæl. I det middelalderlige stof får den troløse ridder døds skyset. Jvf. Sven Hakon Rossels artikel, note 9.
12 Motivet om runekastet og runernes naturbeherskelse kendes fra trylleviserne *Elverskud* og *Ridder Stigs Runer*: Det er brugt af Hertz i *Sven Dyrings Hus*. Se Gyldendals Litteraturhistorie (1976) 1984, bind 3, s. 260 ff. Her gælder runernes magt det erotiske med fokus på det dæmoniske, når erotikken tager magten fra mennesket.
13 Georg Brandes: *Bournonville, Gade og Hartmann: et Folkesagn*. I: Kritiker og Portraiter 1870. I øvrigt brød Brandes sig ikke om Ingemann, han siger, at forfatterskabet ophører på tærsklen til tanken, og at Ingemann skriver for troende, bønder og børn – og det var ikke pænt ment. Se artiklen om B.S.Ingemann i Samlede Skrifter, 1879.
14 Freud: *Family Romances*. In standard Edition.

Vol.9. London 1959. Oprindelig titel: *Der Familienroman der Neurotiker*. 15 Hostrups stykke *Mester og Lærling*, 1852. Selma Lagerlöfs eventyr *Skiftingen i Trold og menneske*, 1915 og Doris Lessings skræmmende roman *Det fremmede barn*, 1985. Og mange flere. Elsa Beskow, Ingeborg Buhl, Henning Kure har skrevet for børn, hvor skiftingemotivet indgår. E.T.A. Hoffmann har taget motivet op i *Klein Zaches*. Første danske oversættelse i 1841 af Mathilde Fibiger: *Hansemand med tilnavnet Zinnobber*.

Summary

The changeling motif in Ingemann's De Underjordiske

The concept of the changeling is universal. All over the world popular lore has assumed that children who were different had been exchanged by "the little people" – in Danish called *de underjordiske* or underground people. In Danish Romanticism the popular notions form part of art and literature. One of the first Danish literary experiments with the fairytale genre, Ingemann's tale from Bornholm *De underjordiske* (The Little People) of 1817, is based on the changeling concept. The article gives an account of this text. It shows that *De Underjordiske* gives a detailed picture of what popular lore on the island of Bornholm associated with the little people, and that the tale involves a fascination with medieval trappings, with valiant knights and crusaders, pure, noble damsels, as well as a hint of (female) Oriental colour. Among the medieval features belongs the notion of animated nature, an idea of which Romanticism was fond.

The article demonstrates that the tale develops the changeling motif as a moral-religious motif; the diabolical and the divine are exchanged with the exchange of the children. This overall antithesis splits into a number of other pairs: above ground ("unearthly")/underground, spiritual/sensual, good/evil. The point is that these contrasts are not developed by Ingemann, they are simply negated by an appeal to divine intervention.

In addition the article describes other examples of how folklore motifs in Romanticism anticipate a modern and interesting form of art, as can also be seen in Bournonville's *Et Folkesagn* (A Folk Tale), a Romantic ballet played out in an arena of poetic realism. In this group of folklore motifs, the "demonic" nature of supernatural beings expresses the idea that there are powers which can lure people out where dark forces rule.

Finally, it is noted how it can be said that the changeling concept lives on today as part of modern urban folklore.

»...mit fødelands skæbne og tarv under de nærværende omstændig- heder...«

Danskhed og bondeoptegnelser omkring år 1800

Af Tine Damsholt

Det er en udbredt forestilling, at dansk national identitet begyndte som et borgerligt fænomen i sidste del af 1700-tallet for derefter langsomt at brede sig ud til bønderne. Synspunktet er fremført af professor Ole Feldbæk i den hidtil største undersøgelse af nationalfølelsen i Danmark *Dansk Identitets-historie* (Feldbæk 1991). Her hævder Feldbæk, at de »nye nationale ideer« fandt man i 1789 kun hos de øvre lag i København og de store provinsbyer, mens der ikke var nogle tegn på, at de havde »spredt sig til byernes brede befolkning eller landbosamfundet«. Han anser det for usandsynligt, at bondestanden identificerede sig med det at være dansk (Feldbæk 1991 bd. 2 s. 254-255). De færreste bønder kunne læse og skrive, og de få bonde-dagbøger der er bevaret bekræfter i følge Feldbæk det gængse billede af en bondebefolkning, hvis »horisont var afgrænset til landsbyen, sognet, godset og de omliggende købstæder, hvor de tog ind for at handle. Talen om, at de var borgere i staten og samfundet stred mod den standsopfattelse, de levede efter, og ord som Danmark og fædreland sagde dem intet« (Feldbæk 1991 bd.1, s. 222).

Ideen om den standsbevidste bonde, der ikke kendte begreberne Danmark og fædreland og ikke følte sig som borger, er dermed knyttet til et billede af en kulturel homogen bondestand med en stærkt begrænset geografisk og social horisont. Dette unuancerede billede kan der på mange måder sættes spørgsmåltegn ved. Flere nyere etnologiske undersøgelser har rykket ved ideen om bondestanden som kulturelt homogen og med en begrænset geografisk horisont (1). Desuden kan man problematisere det entydige billede af bondestandens liv som uberørt af tidens forestillinger om fædrelandskærlighed og uden national eller patriotisk selvbevidsthed. Med udgangspunkt i nogle af de bevarede bondeoptegnelser vil jeg forsøge at

give et mere nuanceret indtryk af nogle af bøndernes opfattelse af og identifikation med Danmark og fædreland.

Den patriotiske fædrelandskærlighed

Fædrelandskærlighed var et centralt begreb i den politiske debat i de sidste ti-år af 1700-tallet. Dette er blevet set som et udtryk for en tidlig national bevidsthed eller dansk identitet (fx Feldbæk 1991), men opfattelsen af fædreland og fædrelandskærlighed var ikke den samme som i 1800-tallets national-romantiske diskurs. Man kan i stedet karakterisere periodens diskurs som patriotisk. Ideen om borgerne, der fik rettigheder og forpligtelser af fædrelandet og var ansvarlige for almenvellet og helheden med deres nyttige handlinger og patriotiske sindelag, var langt vigtigere end hvor man var født og hvilket sprog man talte (nationalitet i den senere betydning). Fædrelandet var ikke en nationalstat bundet sammen af fælles sprog og kultur, men en helstat bestående af flere lande bundet sammen ved kongen som fyrste og landsfader (2). Befolkningens selvbevidsthed som borgere i staten, i tidens ord deres borgerdyd og fædrelandskærlighed, blev i diskursens egen logik genstand for stor opmærksomhed.

I særligt søgelys kom bondestanden, hvilket hænger sammen med tidens reformer indenfor landbrug og forsvar. Landboreformerne betød udskiftning af jorden og nødvendiggjorde dermed en større grad af selvstændighed i den agrare produktion, skattereformerne gjorde familiebrugene til den beskattede enhed og statens indkomstkilde, og med militærreformerne blev udskrevne bønderkarle hovedstyrken i det danske forsvar. Det er ofte hævdet, at stavnsbåndløsningen 1788 er et dårligt valgt symbol for landboreformerne, eftersom denne reform ingen større betydning havde på det praktiske plan, men snarere var et politisk illusionsnummer. Dette synspunkt hænger formodentlig sammen med, at det dominerende perspektiv i de fleste undersøgelser af landboreformerne er landbrugshistorisk. Stavnsbåndet havde muligvis mistet sin praktiske betydning før forordningen af 20. juni 1788, men denne forordning er først og fremmest en militær reform, der nyordnede det militære udskrivningssystem og gjorde militærtjeneste til en personlig pligt overfor konge og land for unge mænd af bondestanden. 1788-forordningen er et helt centralt led i det militære reformkompleks, der i sidste del af 1700-tallet flyttede tyngdepunktet i det danske forsvar fra hvervede udlændinge til udskrevne indfødte. En stor del af kommissionsforhandlingerne forud for reformen fyldtes af bekymring for hvorvidt bondestanden havde den fornødne fædrelandskærlighed og forsvarsvilje, således at landets forsvar kunne betrygges (3).

Den patriotiske diskurs udpegede bondestandens indstilling som afgøren-

de for statens og det fælles bedste. Bondestanden måtte, som den talrigeste del af befolkningen og som basis for landets fødevarereproduktion og forsvar, være den afgørende faktor for samfundets »lyksalighed og rigdom«. Bondestanden betragtedes dels som borgere, der burde have ansvarsfølelse for helheden, dels som en ressource, der skulle anvendes på bedste vis økonomisk og forsvarsmæssigt. Befolkningen blev i diskursen omtalt som statens rigdom men blev også objekt for teknikker, der skulle øge sundhed, produktion og reproduktion.

Disse teknikker udvikledes indenfor rammerne af tidens fysiokratiske, kameralistiske og liberalistiske tankefigurer. Bondestandens forhold og egenskaber blev det centrale tema i den økonomiske debat i sidste del af 1700-tallet, der diskuteredes og søgtes forbedret. En del af de udviklede teknikker til forbedring af bondebefolkningen institutionaliseredes i Det Kgl. Landhusholdningsselskab, i skolelovene, kirken, militæret og selskaber med det formål at opdrage til borgerdyd. Bondebefolkningens indstilling og fysiske muligheder, dvs ånd og legeme i den klassiske dikotomi, blev i diskursen afgørende for statens økonomi og i højere forstand for det fælles bedste. Af hensyn til almenvellets ønskede sejr over egennytten måtte bondestanden opdrages. Dette kan anskues som den nødvendige »indre landboreform« af såvel krop som sjæl (Kaysner Nielsen 1993).

Bondestandens disciplinering

Interessen for bondestandens indstilling kommer til udtryk i en række af de af datidens medier, der henvendte sig til bondestanden. Den oplysende og opdragende almuelitteratur søgte bl.a. at bibringe bønder forudsætninger for selvstændig planlægning af bedriften, mådehold, selvbeherskelse, flid, nøjsomhed og en historiebaseret national-patriotisk bevidsthed (Schmidt 1979). En del af den opdragende litteratur fik en kvasireligiøs karakter, idet budskaberne katekiseredes i bl.a. agerdyrknings- og sundheds-katekismer. I de sidste kunne bønderne lære at renlighed, ordentlighed og mådehold burde være ideal for bolig, klædedragt, legeme og sind (Mellemsgaard 1998). Bonden skulle disciplineres, så han ved den rette livsførelse vedligeholdt sin naturlige sundhed og samtidig leverede en livskraftig borger til Gud og fædrelandet.

En helt central opdragende institution var kirken. Den del af tidens prædikener, der er bevaret, viser at de patriotiske ideer præsenteredes for den brede befolkning via prædikener og talerstole (Bregnsbo 1992), ligesom bondestanden i de fra prædikestolen bekendtgjorte love og forordninger kunne møde de patriotiske begreber og ideer om sammenhæng mellem rettigheder og fædrelandskærlighed. Skolepolitikken i sidste del af 1700-tallet må også

ses som et integreret led i landboreformerne og det patriotiske opdragelsesprojekt. Færdigheder indenfor regning, læsning og skrivning var en vigtig betingelse for de nye selvstændige vareproducerende bondebrug med selvstændig planlægning, regnskabsføring og skattebetaling. Samtidig var lære- og læsebøger mulige medier for opdragelse af bondestanden til den rette patriotiske indstilling og selvforståelse som almennyttige borgere i fædrelandet.

Ikke bare sindet men også kroppen skulle disciplineres dvs. gøres nyttig og lydig. Den begyndende interesse for gymnastisk træning af bønderdrengenes kroppe i skolen udsprang ikke blot af den filantropiske opdragelsesfilosofi. Allerede i den store landbokommission diskuterede man fordelene ved at kunne lege de militære kropsfærdigheder ind i børnene og samtidig give dem smag for soldaterlivet. C.D.Rewentlow foreslog således allerede i 1787 følgende:

»Da det ikke er godt for Skolebørnene, at de hele halve Dage sidde inde lukte i Skolerne, og det er nyttigt for dem, at de imellem Timerne tage frisk Luft, og gjøre sig en liden Bevægelse, saa mener jeg, at iblandt Landsoldaterne kunde udvælges i hvert Skole-District den beqvemmeste for at undervise dem, dog allene legende, i militaire Øvelser. Derfor kunne tilstaaes en liden Belønning, som ved Skolevæsnets bedre Indretning vel ikke vilde blive vanskelig at udfinde. Hans Huus maatte ogsaa til den Ende være nær ved Skolen. Jeg er overbeviist om, at dette vilde meget bidrage til at give Ungdommen Lyst til Krigstienesten«. (Commissionsforhandlingerne 1788-9 s. 494)

Ideen var, at de militære idealbevægelser skulle »leges« ind i børnene, hvilket skulle være med til at give de kommende soldater »lyst til krigstjenesten«. Dobbeltargumentet for gymnastikkens nytte som forberedelse til militærtjeneste, var at gymnastikken ved sin legende form dels skulle give det rette positive sindelag, dels disciplinere og opøve kroppene i den unge alder, hvor de var modtagelige.

Den militære træning af bønderne var et problem i samtiden og en af grundene til at man langt op i 1700-tallet overvejende benyttede hvervede dvs professionelle soldater. 1700-tallets krigsførelse var først og fremmest præget af lineartaktikken, hvor stramt opstillede formationer rykkede frem på slagmarken og affyrede mange og hurtige skudsalver på kommando. Efterhånden vandt den lette taktik med individuelt kæmpende soldater med sigtet skydning frem som supplement til lineartaktikken, i Danmark blev der således oprettet særlige jægerkorps i 1775 af folk med nogen skydefærdighed.

Lineartaktikken krævede en mekanisk indlært disciplin idet enhver bevægelse (skridt, drejninger, ladning og affyring af skud) var knyttet til et

kommandoråb. Exercitsen med dens indøvelse af helt præcise bevægelser knyttet til et system af kommandoer var helt afgørende for fodfolkets slagstyrke. Man kan få et indtryk af den ønskede kropskontrol ved at læse i »Exerceer-reglementet for det Kongelige Danske og Norske Infanterie fra Aaret 1787«. Exercitsen starter med at rekrutterne skulle lære den korrekte positur:

»OM POSITUREN.

Det første en Recrut maa lære, er Posituren, og dertil henhører, at han staaer rigtig og godt paa Fødderne, Hælene tæt og lige ved hinanden, Foedspidserne til begge sider ud ad drevet, saaledes at begge Fødder udgiøre en lige Vinkel, Knæerne holdes lige og Laarene vel tilsammen, Skuldrene maa trækkes tilbage og noget nedefter, paa det at brystet kan komme vel frem og for over, da derved Underlivet af sig selv vorder indtrukket; Armene maa hænge tæt ved Kroppen, dog uden at holde dem tvungen stivt; Hænderne bringes saa meget tilbage, at den flade Haand ligger utvungen ved Laaret, Pegefingeren langs med Buxesømmen; Hovedet maa holdes vel i Veiret, dog uden at legge samme bag over, ei heller maa det holdes tvungen stivt, men for saavidt frit og løs, at han, uden at dreje Skuldrene kan vende samme snart til høyre snart til venstre«. (Exerceerreglement 1787 s. 9)

Man kan let forestille sig at det har kostet en del træning at gøre denne position og det styrede bevægelsesmønster »naturligt« (hvilket var idealet) for de udskrevne bønderkarle. Selve bevægelsen af kroppen i march, ladning og affyring af geværer var også et spørgsmål om kropskontrol ned til mindste detalje. Kroppen og viljen skulle disciplineres således, at de kun handlede på kommando og da udførte de ønskede bevægelser optimalt. Idealet var at denne dressur skulle naturliggøres og i følge 1787 reglementet måtte indlæringen kun udløse »slag eller stød«, hvis rekrutten fejlede af modvillighed eller dovenskab.

Lineartaktikkens krav til kropsbeherskelse gjorde søndagsexcersitsen af de udskrevne bønderkarle til en afgørende forudsætning for, hvorvidt disse kunne anvendes til fædrelandets forsvar. Der har, som Jens Holmgaard har påvist (Holmgaard 1986), været en tendens i dansk historieskrivning til at undervurdere denne exercits betydning, også som en mulig årsag til bondestandens ulyst til militærtjeneste. Den har man i stedet forklaret med militærets hårdhændede korporlige afstraffelsesmetoder som prygl og træhest. Holmgaard påviser hvordan den søndagsexercits, som historikerne har omtalt som »let og lemfældig«, faktisk efter 1733 bestod af 1 eller 2 timers hård exercits 40 søndage (karlenes eneste fridag) om året i al slags vejr samt en årlig indkaldelse. Der var ikke, som mange har forestillet sig, en exer-

ceerplads ved hver kirke, ofte delte flere sogne en plads. Dette betød op til 4-5 miles gåtur for en del karle også på årstider, hvor datidens veje ofte var oversvømmede og ufremkommelige. Holmgaard konkluderer, at det er forståeligt at bøndernes ulyst til den militære træning var et kendt og alvorligt fænomen i samtiden.

Man kan desuden forestille sig hvor fremmed den militære exercits kropsholdnings- og bevægelsesideal har været for bønderkarlene. Vi har ikke nogen kilder til bøndernes egen kropsidealer, men flere beskriver deres bevægelser som »vilde« (Kleinschmidt 1996), præget af intern konkurrence med kraftprøver (Schousbo 1983), »tunge og langsomme« (Rockstroh 1926), »dorske og sindige« (Blicher 1795) og »uvirksomme« (Junge 1798). I forhold til de konturer vi her aner af en anden bondekropskultur (ganske vist beskrevet udefra og negativt), må exercitsens stærkt kontrollerede kropsholdning med stive bevægelser have krævet en lang og besværlig indlæring med prygl som en sandsynlig ingrediens. Et andet fremmedelement som bondekroppene skulle disciplineres til var brugen af uniformer og herunder flettede hårpiske fæstnet til soldatens hår. Til uniformen hørte desuden trekantet hat, lang kjole med opslag i regimentets farver, krydsbandler til patrontaske, snævre benklæder, støvletter (lange klædes gamacher) og sko, der ofte ikke var tilpasset den enkelte soldats fods facon og størrelse. Tøjet var uldent og derfor varmt om sommeren (Johansen 1946).

Med uniformer, hårpiske og hatte udviskedes de individuelle forskelligheder mellem de udskrevne, og de kunne indgå som identiske enkeltdele i de militære formationer, ligesom uniformerne markerede deres plads i det militære hierarki. De ens uniformer markerede symbolsk det patriotiske ideal om ligeværdighed over for fædrelandet. Ud over at den kropsbeherskelse som man søgte at bibringe de udskrevne bønderkarle svarede til de militære og patriotiske idealer om den enkeltes nytte i en helhed, kunne bønderkarlene blandt militærets officerer møde de patriotiske forestillinger om den enkelte borgers pligt til fædrelandskærlighed og forsvarsvilje (Lind 1986). I tidens militære tidsskrifter kommer de patriotiske idealer til udtryk, blandt andet i patriotiske sange til brug i militæret, der skildrer hvordan bonden skal lære at kæmpe for sit fædreland. Det var således ikke blot kroppen men også sindet, der kunne disciplineres ved bøndernes møde med militæret. Søndagsexercitsen og de årlige øvelser som de udskrevne bønderkarle deltog i kan således have haft betydning for, hvorvidt bondestanden kendte og blev berørt af de patriotiske ideer. Bondestanden mødte også militære personer ved indkvarteringer under mobiliseringer og øvelser (se senere). Der var således mange muligheder for at personer af bondestanden kunne møde de patriotiske ideer, om end den ønskede opdragelse ikke lykkedes i mange tilfælde.

Bondestandens patriotisme?

De få bevarede bonde-dagbøger og -optegnelser fra denne periode er en af de få kilder, vi har til at få indblik i, hvordan individer af bondestanden opfattede sig selv. De fleste er dog blot regnskabs- og arbejdsopregnelser, som ikke giver meget indblik i bøndernes selvbevidsthed og opfattelse af fx fædrelandet. De medier til udbredelse af de patriotiske ideer som i det foregående afsnit er diskuteret skal ikke anses som et argument for en ukompliceret »diffusionistisk spredning« eller socialisering. Hvad der gav mening i bøndernes begrebsverden har først og fremmest været bestemt af deres praksis eller livsstil, af deres kultur. Det er problematisk at lede efter følelser som fædrelandskærlighed eller identifikation med Danmark i en præ-national diskursiv kontekst, da sådanne følelser ikke er universielle eller til alle tider genkendelige. Men netop i en periode, hvor en række af medierne henvendte sig til bondestanden italesatte patriotiske følelser, kan det forsvares, idet de sproglige forbilleder må ses som en afgørende forudsætning for, at individer af bondestanden overhovedet kunne »genkende« sådanne følelser hos sig selv (4).

Netop i en reformperiode, hvor der blev rusket op i den kendte produktions- og landsbystruktur, er det sandsynligt, at de patriotiske begreber har kunnet spille en rolle for bondestandens opfattelse af sig selv og deres nye plads i samfundet (deres selvbevidsthed). Opbruddet i den feudale produktionsstruktur kunne fortolkes som en overgang fra herremandens »familia«/hushold til kongens og fædrelandets, hvor bønderne som fædrelandets børn fik pligter men også rettigheder. Bonden fik hermed en ny plads som subjekt i samfundet; dvs både handlefrit individ men samtidig undersåt (5), og han må have haft brug for begreber at tænke den nye struktur i.

I hvertfald kan man i kraft af opbrydningen af billedet af den kulturelt homogene bondestand (fx Christiansen 1996) tænke sig, at den del af bønderne, der i kraft af deres livsform havde uafhængighed og selvstændig produktion som mål, måske hurtigere end andre tog de nye eksistensbetingelser og den patriotiske opfattelse af deres pligter og rettigheder til sig. Til gengæld har de patriotiske begreber formodentlig været meningsløse for dem der levede fra hånden til munden uden langtidsperspektiv. I kraft af landboreformerne blev der givet eksistensbetingelser til en bestemt type bonde, med en særlig selvbevidsthed. Ikke alle bondetyper og praksisser passede lige godt til denne. Johannes Møllgaard har i sine seneste undersøgelser argumenteret for, at allerede den unge enevælde med dens almene retssystem og inddragelse af bønder i retsplejen som bl.a. stokkemænd og sognefogeder igangsatte en proces, hvor bønder anerkendtes som »myndige

personer« der stod til ansvar for sin viljes handlinger, hvilket muliggjorde at der hos nogle bønder dannedes en ny form for selvbevidsthed, driftighed og samfundsbevidsthed (Møllgaard 1998a). Denne udvikling forstærkedes af nogle bønders inddragelse i varemarkedet som handelsbønder (Møllgaard 1998b). Man kan betragte de første almueskoler og retsplejen som praksiser, hvor bønderne forberedtes til den nye subjektstatus som samfundsborgere.

De få bevarede bondedagbøger og optegnelser fra perioden er som nævnt de eneste eksisterende kilder til bondestandens omverdenstolkning, der ikke er et resultat af andre gruppers fortolkning af bondestandens kultur. Optegnelserne er ikke repræsentative for hele bondestanden. Tværtimod er optegnelserne ofte »særlige« idet de handler meget, ofte har offentlige embeder som sognefogeder og på mange måder kan ses som repræsentanter for den type af bønder, som Møllgaard har påpeget kunne udvikle en ny form for selvbevidsthed og samfundsbevidsthed (Møllgaard 1998 a+b). Der er endnu ikke lavet en samlet undersøgelse af disse dagbøger og optegnelser og det billede af bondestandens patriotisme (eller mangel på samme), der her kommer til syne. Der henvises imidlertid ofte til disse dagbøger som argumentation for bondestandens manglende patriotisme eller nationalfølelse. Holmgaard fremfører i udgivelsen af »Fæstebonde i Nørre Thulstrup Christen Andersens Dagbog 1786-1797« fra 1969, at stavnsbåndsløsningen i 1788 slet ikke nævnes i dagbogen. Dette er ofte blevet brugt som »bevis« på, at denne forordning ikke betød noget for bondestanden (fx Kayser Nielsen 1993). Holmgaard bruger dette eksempel til at problematisere den folkelige stavnsbåndslitteraturens forestilling om »spontane glædesreaktioner« i bondestanden (Holmgaard 1969 s. 18). I Feldbæks fortolkning bliver denne bemærkning, sammen med hele dagbogen samt dagbøgerne af Lars Nielsen, Stavnsholt og Anders Andersen, Holevad, i sig selv et argument for, at det er »usandsynligt« at bondestanden »i 1789 identificerede sig med Danmark og det at være dansk«.

Det er helt rigtigt at 1788-forordningen ikke nævnes af den midtjyske fæstebonde Christen Andersen. Til gengæld nævner han heller ingen andre love eller forordninger dette eller andre år. At 1788 ikke nævnes kan dermed snarest tolkes som et udtryk for, at Christen Andersen åbentbart ikke betragtede nye love som et emne for hans dagbog. Dagbogen opregner årets skiftende arbejde, vejrliget og ikke mindst hans handel. Det er således mere et spørgsmål om bondedagbogs«genrens« emnevalg end et spørgsmål om hvorvidt 1788-forordningen var mere eller mindre betydningsfuld. Feldbæks konklusion kan derved problematiseres ud fra Christen Andersens dagbog, men også ved en analyse af andre dagbøger og optegnelser med et bredere emnevalg end Christen Andersens.

»..da lærte vi ny exerciz, mens hafde kuns di gamle geværer og mondering..«

Et lidt andet og bredere emnevalg finder man i udgivelsen »Optegnelser fra Hølevadgården. Af Anders Andersen og sønnen Lars Andersen 1767-1863« fra 1982. Anders Andersen gør i sine optegnelser blandt andet rede for sin militærtjeneste og for Danmarks involvering i Napoleonskrigene, dog næsten uden at disse emner får en vurdering med på vejen. Anders Andersen blev i 1791 indrullet som landsoldat og lå i 1792 i lejr 14 dage i Holsten og var i Odense til exercits fire uger i 1793-94-95. I 1797 lærte han den »nye exerciz«, hvilket godt kan have været efter den lette taktiks foreskrifter. Ved overtagelsen af en fæstegård efter hans farbroder fik han afgang fra militæret i 1799. Under optegnelserne fra 1801 redegør han for krigens gang ved hver måned i 1801, samt indkaldelserne af landeværnet, hvor han blev underofficer. Under omtalen af slaget på Københavns Rhed april 1801, omtaler han de dansk-norsk-holstenske styrker som »os«:

»APRIL. Den anden holdt de engelske et søeslag paa Kiøben Havns red med de danske i halvfemte timme, hvor der skeede megen blods udgydelse paa begge sider, og de engelske var os overlegen i magt, maatte dog de engelske først ophøre slaget og haisde deres fredsflag. men der var saadan mod i de danske, at de ikke vilde holde op, endskiønt der laa saa mange døde og saarede, raabte de halvdøde og saarede dog hura«. (Rasmussen 1982 s. 30) (6).

Udgiveren Holger Rasmussen mener, at Anders Andersen kendte til »de fjerne begivenheder« via avislæsning, men begivenheden synes at have gjort indtryk på forfatteren, da han også i en anden optegnelse (den såkaldte »sifrebog«) indskrev tre sange »som blev siunget, ved de, Paaskedag den 5. April 1801, begravede Døde, som blev drebt i slaget Skiærtordag imellem de danske og engelske« bl.a. »O Danmark! « og »Værer fred med eder alle«, der priser de faldne, der døde i forsvaret af konge og land. I denne sifrebog afskrev Anders Andersen også 2 sider af Ove Mallings patriotiske skrift »Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere« fra 1777. Udgiveren har desværre valgt ikke at nævne hvilke. Disse afskrifter viser, at de patriotiske begreber og tanken om døden for fædrelandet som en pligt og ære ikke har været ukendte for Anders Andersen. Tværtimod har de syntes så vedkommende, at han har nedskrevet dem. I den månedsopdelte dagbog anfører Anders Andersen krigens udvikling og landeværnets indkaldelser og øvelser for hver måned i 1801. December måned sluttes med et (hjemmelavet?) digt om krigen om de »stolte briter« der har truet »os«, men hjælpen kom fra Gud. Først i 1807 spiller krigen igen en rolle i dag-

bogen med en større redegørelse for den nye udvikling, der slutter med verset: »Endnu har Danmark nydet fred, Gud give det kand blive ved«.

Den identifikation som Feldbæk afviser som usandsynlig i 1787, kan man altså finde 14 år efter med omtalen af de danske tropper som »os« og »vore danske«. Man kan tolke det således, at det var deltagelsen i krigen, der havde skabt den nye selvbevidsthed. De eneste andre vurderinger af krigen viser et positivt syn på de franske tropper, hvis fremgang omtales som »heltemodig« mens spanske myrister kaldes »lumske«. Treårskrigen omtales i optegnelserne for 1848-51 ikke med større engagement eller vurdering end Napoleonskrige. Man kan dermed tolke Hølevaddagbogen som et eksempel på, at en fynsk bonde i 1801 var engageret i Danmarks skæbne og følte sig som del af det danske folk i det mål hans udtryksform i dagbogen lader os ane. Dette anderledes udtryk, i forhold til Christen Andersen, kunne hænge sammen med den påvirkning Anders Andersen fik via sin militære træning og deltagelse i landeværnet, men det kan også blot være et spørgsmål om forskellige udtryksformer i dagbøgerne.

Fra Als er »Elsmarksdagbogen 1748-1835« bevaret og udgivet og her nævnes soldaterindkvarteringer flittigt. Dagbogsskriveren Peder Thomsen Kielsen nævner også flere politiske begivenheder som fx Struensees helligdagsreform 1771 og hans fald i 1772, hvilket han har hørt om i Sønderborg. Optegnelsen for 1788 er desværre udrevet af den originale optegnelse, så vi ved ikke om han nævnte stavnsbåndsløsningen. Han har imidlertid andre optegnelser, der kan læses som udtryk for en national identifikation svarende til Anders Andersens i 1801 omend tidligere. Et eksempel er i 1762 hvor dagbogsskriveren takker Gud for at have reddet landet fra de russiske tropper:

»Saa hjalp den frome Gud at den Moske-vitiske konge kom saa hastigt af Dage Saa vi fick fred. Gud vere Evig lovet og Soldaterne kom igjen hjem I Indkatering her I Nørherret paa Alsø«. (Jørgensen 1993 s. 31).

At denne trussel nævnes, kunne hænge sammen med den geografiske placering. Als var i forhold til Midtjylland truet af en invasion og blev berørt af soldaterindkvarteringen. Den rumslige dimension kan dermed have betydning for dagbogsskrivernes verdensbillede og nationale identifikation. Men ikke kun ved overhængende trusler er horisonten større end sognet og den økonomiske aktionsradius. Elsmarksdagbogen viser glimtvis en bonde, der fulgte med i de (udenrigs-)politiske forhold og omtalte den danske befolkning som »vi«. I øvrigt nævnes Danmark flere gange (fx i 1758 at »vi her i Danemarg Sad udi fred«). Dette eksempel fra før 1789 sætter spørgsmålstegn ved Feldbæks udsagn om, at ordet Danmark ikke sagde bondestanden noget (jf. indledningen).

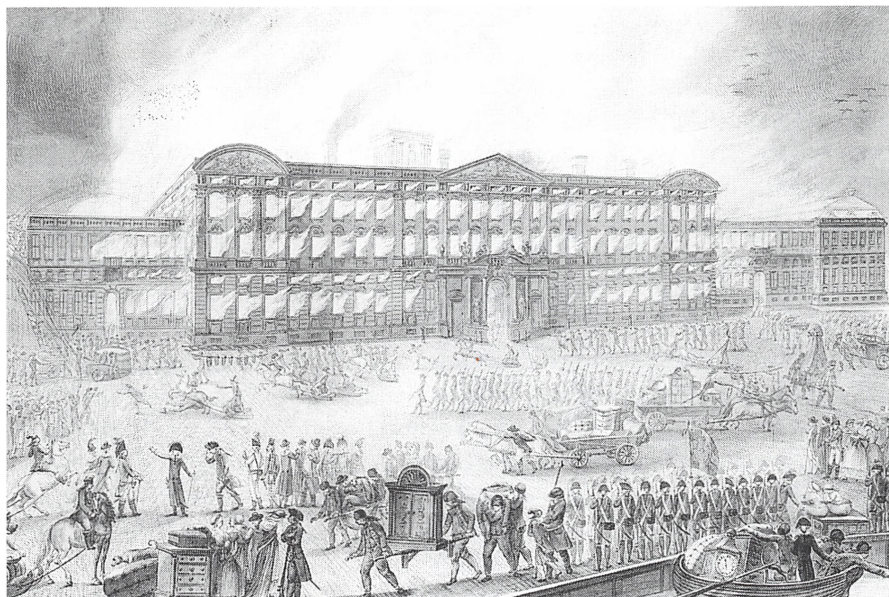
»..var mange officerer og gemene mænd her omkring i kvarter..«

Også en anden optegnelsesbog fra hertugdømmerne har en videre horisont end bondeøkonomi, vejrlig og arbejde. Anders Sandemands optegnelsesbog fra Ørsted i Holsten er en årbog ført ved årets slutning fra hans 16. år i 1740 til 1809 (Poulsen og Hansen 1994, p.97) og omhandlende de begivenheder han har fundet vigtige. Ud over de almindelige emner i »bondedagbogsgenren« (vejret, priser på landbrugsprodukter, årets høstudbytte, familiebegivenheder, ildebrande, misvækst og kvægsygdomme, udnævnelser af lokale embedsmænd og egne embeder) er årbogen også fuld af optegnelser om krige, soldaterindkvarteringer, kørsler og indtægter i forbindelse med armeens ophold i Holsten og derudover nævnes også begivenheder i København. Ligesom de andre optegnere skiller Anders Pedersen sig ud ved at varetage en række embeder. Han var landsoldat, taxationsmand, lægdsmand, sandemand og sognemand. Han kunne således være en af de bønder der via offentlige embeder kunne udvikle en art borgerlig selvbevidsthed (jf. Møllgaard 1997). Optegnelsen adskiller sig fra nogle bondeoptegnelseres nøgterne anmærkninger om familiemedlemmers død ved at Anders Pedersen oftest knytter kommentarer om den sorg dødsfaldene medfører. I 1787 fortæller han, at den »højtelskede« datter dør, en svoger dør »til megen sorg for sin hustru og barn«, hans hustrus død er til »megen hjertesorg« mens en anden families »svage søns« død beskrives som til »megen glæde«. Følelser spiller således en vis rolle i optegnelsen.

Gud takkes en del gange i løbet af årbogen: da optegnerens gård med nød og næppe undgår at nedbrænde under en ildebrand i landsbyen, da en søn redder livet ved et skibsforlis og i anledning af at en mand er omkommet under et tordenvejr udbryder Anders Pedersen: »Guds naun være evig lovet, som bevarede mig og mine« (Poulsen 1994 p.138). Det er imidlertid ikke kun i forhold til nære slægtninge, at Anders Pedersen takker Gud for redning. I 1762 da krigen mellem Danmark og Rusland afværges af zarens død skriver han således:

»..det var i rygte at i mellem vor konges armee, og kongen af Mosckau skulle i samme tiid skee felt slag, men da den hoyeste Gud for at frelse vort land, lod kongen af Mosckua ved en hastig død overfaldes, saa blev strax fred, og vor armee rykte her ud i landet med roelighed.« (Poulsen og Biehl Hansen, s. 124).

Set i forhold til hvornår Gud påkaldes i optegnelsen, rangerer landets frelse således på niveau med gården og den nærmeste familie. Brugen af »vor armee« og »vort land« tyder også på en indentifikation med såvel landet

Christiansborgs brand 26. februar 1794 var en begivenhed som flere af de behandlede optegnelser nævner på linje med andre ildebrande i lokalområdet. Der blev holdt sørgegedstjenester i hele riget i denne anledning og foranstaltet en indsamling. Der er også personer af landbefolkningen på bidragslisterne. Tegning af C.F.Stanley, Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, Hillerød.

som hæren. Omtalen af hæren som »vor armee« går igen under flere års-indtegnelser bl.a. slaget på Rheden 1801. Anders Pedersen skriver således, at der i det forår var en »stærk ufred mellem vores land og England« og at der skærtorsdag holdtes et »blodig søslag mellem vores og den engelske flåde«. Man er ikke i tvivl, om hvilken side Anders Pedersen hører til, ej heller i 1807 da han fortæller, at den engelske krigsflåde »sneg sig in« på København og bombarderede. Selvom der er langt fra Holsten til København er identifikationen klar. Sprogbrugen kan være hentet fra de aviser, der er en mulig og sandsynlig kilde til Anders Pedersens viden om begivenhederne. Men betegnelsen vor og vort bruges konsekvent hele optegnelsen igennem. Dette tyder på en følelse af at høre til et land. Allerede i 1758 omtaler Anders Pedersen en mobilisering således:

»I samme aar hørdes meget om krig, særdeles mellem Preysing og Ungarn. Alt vort lands krigs folk baade af Danmark og Norge, blev alle-sammen indquarteret her udi Holdsteen, fra Flensburg, og langs synder

pa, saa langd som kongens lande gaar, fæstninger belagdes med landsfolk« (Poulsen og Biehl Hansen 1994, s. 118-119).

Selv om materialet må betegnes som meget spinkelt, tyder disse formuleringer på en helstatsopfattelse, hvor Danmark og Norge (er kendte enheder, der) indgår side om side i »vort lands krigs folk«, og at kongens person binder riget sammen, idet det er grænsen for hvor »langt kongens lande går« der bestemmer soldaternes indkvartering. Det er en nærliggende tanke at disse udtryk for identificering med det danske rige og »vor armee« hænger sammen med den geografiske placering. Ligesom Elsmarks-dagbogen er optegnelsen skrevet i et område, der har været truet af angreb sydfra og som har mærket mobiliseringerne i form af soldater-indkvarteringer og forsyningsleverancer, men i den forbindelse også muligheder for ekstraintægter ved betalt kørsel for hæren, hvilket Anders Pedersen ofte tjener på. Denne ekstra indkomst er vigtig, da det netop er de samme år, hvor kvægsygdomme og misvækst gør økonomien betrængt for mange. Anders Pedersen nævner i denne sammenhæng ofte personskatterne som et problem.

I optegnelsen for 1792 fylder beskrivelsen af den »bekendte store mønstring« den største del. Anders Pedersen beskriver armeens teltlej (især prinsens telt), indkvarteringen af de menige soldater og den stærke skyden mellem bataljonerne og den deraf følgende »qvolm og damp«. Nogle marker havde man ikke måttet beså af hensyn til øvelsen og andre steder var der sået og kornet blev ødelagt, men skaden blev takseret og »af kongen betalt allesteder«. Bønderne på egnen havde desuden indtægter fra kørsel for armeen ligesom »mangen heromkring fortjente penge med at udselge øl, smørrebrød, pandekager, fløde, mælk og andre ting«. Jægerkorpset var indkvarteret i Ørsted og Anders Pedersen nævner at »vi havde obrist leutnant Ewald som var over dem her i kvarter«. Det må være Johann v. Ewald (chefen for jægerkorpset), der var en af banebryderne for den nye taktik og udgav en række lærebøger for jægertrupper og let infanteri. Den lette taktik blev her katekiseret eller dramatiseret som i den første lærebog for menige soldater: »Gespräche eines Husaren Corporals, eines Jäger und leichten Infanteristen« fra 1794, der allerede året efter udkom på dansk. I bogen fremhæves den patriotiske soldat, der ikke kæmper for egen vinding men for at »nytte i kongens og fødelandets forsvar« (7). Det er facinerende, at Ewald netop boede hos Anders Pedersen, og man kan forestille sig, at de har samtalen om øvelserne og andet. Ewalds patriotiske tanker om forsvarsvilje som den første soldaterpligt kender vi, mon han har delt dem med Anders Pedersen? Vi kan kun gætte.

Hvad enten Anders Pedersen og Johann v. Ewald har udvekslet synspunkter eller ej, er det nærliggende at se en sammenhæng mellem på den

ene side Anders Pedersens involvering i militæret (landsoldat, vært for indkvarteringer, kørsel for armeen, sønnen i flåden, mobiliseringer og militære øvelser i lokalområdet etc) og på den anden side hans horisont og billede af verden, som vi får indtryk af gennem optegnelsen. Han følger med i de krige, der foregår i nærheden af hjemmet, politiske begivenheder i København (fx Struensees fald og Christiansborgs brand (1794)) og giver glimtvis udtryk for identifikation med Danmark ved at takke Gud for dets frelse og omtale armeen og landet som »vor« og »vort«. Den militære involvering hænger igen sammen med optegnerens geografiske udgangspunkt i en grænseegn, hvor mobiliseringerne og større øvelser udspillede sig.

»Om min tienneste udi krigstanden«

De tre sidstnævnte dagbogsskrivere var berørt af militæret ved indkvarteringer eller landsoldat- og landeværns-indkaldelser. Dette kunne være en del af forklaringen på de nævnte eksempler, hvor »vi-følelse« i forhold til landet og folket kommer til udtryk og Danmark indgår som en kendt størrelse. En enkelt optegnelse bryder den begrænsede nøgterne stil i de (også lidt ældre) dagbøger, nemlig den sjællandske bonde Søren Pedersen Havrebjergs selvbiografiske optegnelser påbegyndt i 1809 på Amager, hvor han var indkaldt til landeværnet. Søren Pedersen skriver om sin barndom, ungdom, uddannelse og tid i »krigsstanden«, og slutter optegnelserne efter at han i 1811 får afgang fra krigstjenesten, bliver gift og overtager forældrenes fæstegård. Optegnelserne giver os en enestående mulighed for at komme tættere på hvordan en bonde som Søren Pedersens opfattede sin soldatertjeneste.

Hans optegnelser er meget bredere fortællende og mere »subjektive« og vurderende end de foregående og synes bl.a. skrevet for at retfærdiggøre hans egne handlinger i forhold til det, han betragter som sit eget vanskelige sind. Søren Pedersen havde let ved læsning og var lille og spinkel af vækst og blev derfor først udtaget den 4. gang han var på session 24 år gammel i 1800. Han blev indkaldt til exercits i København, hvor han fik en del tandproblemer, hvilket blev afhjulpet på den militære sygestue. Han nævner at hans lærer i exercits var »overmåde streng« og kendt som den »groveste« af de 40 på skolen.

Søren Pedersen blev indkaldt i 1801 og deltog i slaget på Reden bl.a. på trekronebatteriet, men kun delvis p.gr.af sygdom og »engrelse«. I det hele taget synes han noget uheldig og bliver året efter stukket af bagmandens bajonet ved exercitsen. De følgende år indkaldes han til mønstring nogle uger om året og til fæstningsarbejde. I beskrivelsen gør han mest ud af den løn han får, samt forplejningen, hvilket svarer til det ideal om økonomisk

opmærksomhed, »flid« og sparsommelighed som Søren Pedersen giver udtryk for gennem optegnelserne. Det lykkes ham da også at få sparet penge sammen i 1810, hvor han er indkaldt 39 uger, bl.a. fordi han får sendt mad fra sine søskende (mod senere betaling). Hans skrivefærdigheder giver ham i 1809 visse særopgaver for officerene, men da en kaptajn ser sig vred på ham mister han denne opgave og udkommanderes til »roflotillen«, ligesom kaptajnen bestandig prøver at finde fejl ved hans mundering og exercits.

Søren Pedersen mener således at han har været uretmæssigt behandlet, ligesom han er uheldig ved at være indkaldt gennem 7 år som landsoldat og derefter ligger inde som landeværnsmand næsten hele 1809 og 1810. Det mener han selv er forklaringen på at han »tidlig tabte sin lyst« til soldaterstanden og betragtede den som en »byrde og en hindring for mig på min vandring gennem livet«. Ved at »berøve ham hans frihed« har soldatertjenesten sat ham tilbage i hans »velstands befordring« som han begyndelsesvis konkluderer i kapitlet »Skildring af min heele vandel udi krigstanden«. For en driftig bonde som Søren Pedersen, der allerede som karl havde en indgivende handel med dyr og udlejning af kakkelovne, har det lange fravær fra hjemegnen umuliggjort gode forretninger. Han mener dog selv, at krigsstanden også har »nogle gode følger«. Dels for dem der ikke har prøvet så meget modgang som ham selv, dels ved de mange nye ting man »ser og erfarer«, der senere kan være til »nytte«. Søren Pedersen nævner flere gange, at have og træplantningen, »den nyttige kartoffelavl« og især den intensive frugt- og grøntsagsdrift på Amager, har inspireret ham til at anlægge en stor have og kålgård ved sin gård senere. Han vurderer også, at man lærer bedre opførsel ved militæret:

»Mand lærer ogsaa i denne Stand bedre at skikke sig mellem folk af alle stender i opførsel, klædedragt og i sin talle, der snart mest bidrager til vor agtelse. Mand lærer her først rettelig at lyde og alvorlig at efterkomme sine forresattes befalinger. Og her bliver mangt et stift og haart sind saa ydmyget, der tilforn aldrig havde ladet sig ind under deres forældre eller velgiørere bevæge, at det efter denne tid bliver bløt og bøjelig Mand lærer ogsaa selv at holde i veie med sin deel, heie og pase paa sine klæder og andet tøye, som man tilforn intet tog sig af«. (Schousboe 1983 s. 125).

I denne bondeoptegnelse fremstår militæret som en disciplineringsinstitution, der omdanner bondekroppen og sindet til en veldisciplineret borger, der retter sig efter foresatte får et bøjeligt sind og lærer at passe på sit udseende. Også fædrelandskærligheden synes Søren Pedersen at have følt, idet han giver følelsen for fædrelandet som forklaring på, at det sidste år i krigstjeneste ikke blev ham så slemt som de første:

»Føren den nærværende krig paa kom, under hvilken ieg har været mest tilfredstillende med min forblivelse udi krigs tiennesten, saasom ieg dreven af en nødvendig overbevisning om mit fødelands skiebne og tarv under de nærværende omstændigheder ved krigen finder mig forbunden og bevæget til at saa vidt muligt bidrage til dets videre forsvar og hævn mod fienderne for det tab og vanære, som saa troeløst og skiendig er tilført os og aldrig kan ieg tænke herpaa uden med den bitreste harme. Og herover er det, at ieg nu meest finder mig beroligende med min forblivelse i krigstanden meere end tilfor«. (Schousboe 1983 s. 124).

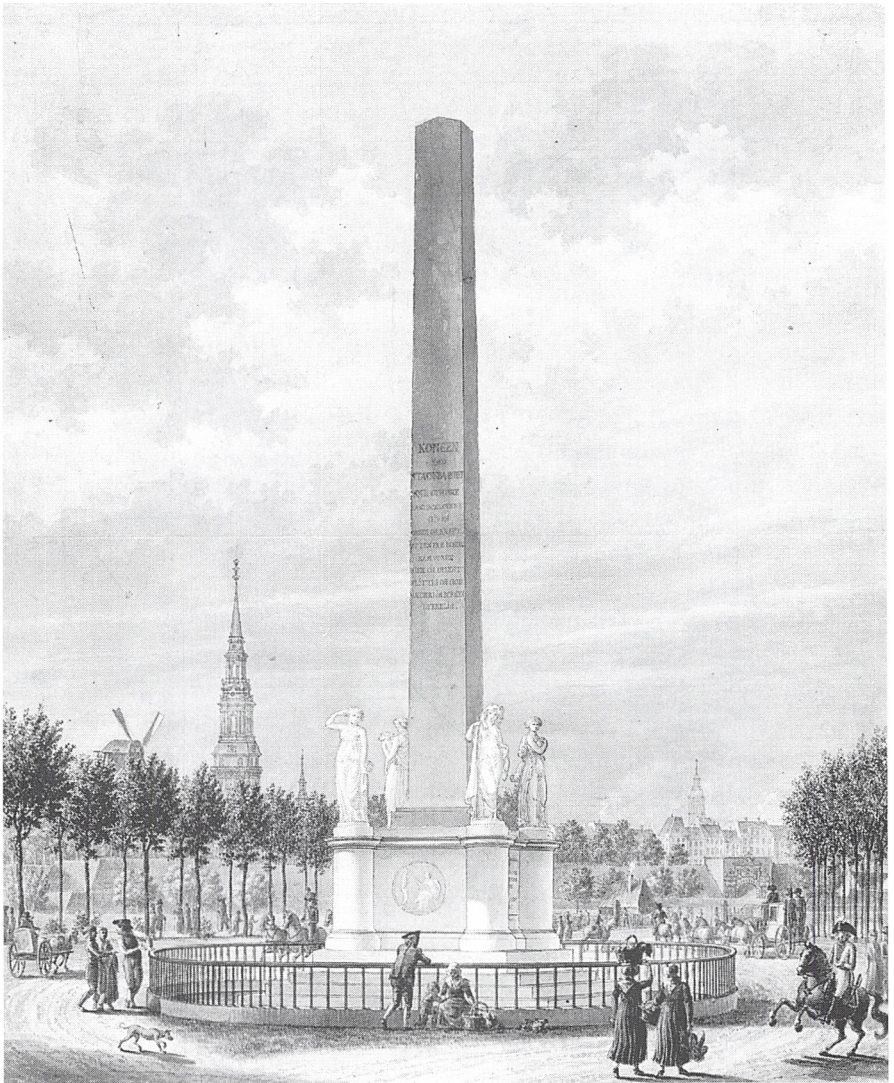
Med disse formuleringer ses det, at bekymringen for fødelandets skæbne og tarv i krigen kunne gribe en bonde i starten af 1800-tallet og begrunde følelsen af lyst og pligt til at forsvare det. Man kan gætte på at Søren Pedersen fra skole, kirke, videre læsning og tiden i militæret havde de fornødne begreber indarbejdet til at udtrykke dette. I en endnu ikke udgivet del af Søren Pedersens optegnelser, der er skrevet som en art leveregler for den unge landmand, finder man hans ideologiske fremstilling af værnepligt, der indledes således:

»At tiene sin Konge og Fødeland og værne om dets Land og sikkerhed er en ærværdig stand som ingen af os bør nægte eller nære ulyst for naar saadant avkræves af os,..« (Kgl. håndskriftsamling Nr. 3984 bd. 3 s. 122).

Ideen om at forsvar af konge og fødeland er en pligt som man uden ulyst bør udføre er helt efter de patriotiske forskrifter. Den patriotiske tankegang synes på dette punkt at være kendt og delt af Søren Pedersen. Denne optegnelse er dateret til efter 1827 (Schousboe 1983) og repræsenterer hermed den erfarne bonde med militærtjenesten på afstand, men ideologisk er den helt på linje med de patriotiske idealer.

Som nævnt i indledningen er fraværet af kommentarer om 1788-forordningen i bondedagbøgerne ofte blevet brugt som argument for at stavnsbåndsløsningen intet betød for bønderne samt som et tegn på, at de ikke var berørt af tidens tanker om konge og fædrelandskærlighed. Søren Pedersen var kun 12 år i 1788 og har ikke skrevet om forordningen, men i 1809 mens han var i landeværnet på Amager skrev han i den optegnelsesbog, der bl.a. indeholder »nogle faae særdeles skete foranstaltninger og indtrufne tilfælde angaaende fødelandet«, om frihedsstøtten:

»I Aaret 1792 blev Ærepælen som staaar paa Vester Bro for Kiøbenhavn opsat til et Æresminde for Kong Christian for de mange Prisværdige Love som af ham og i hans Regieringstid ere udgivne til Dannemargs Velstand og dets Beboeres store Lykke. Men især for den Lov og anordning som hand udgav til at ophæve Stavnsbaandet og skienkede sine Undersaatter

Frihedsstøtten som den så ud på det tidspunkt, hvor Søren Pedersen måske har set den. Anonym tegning omkring 1800. Den kongelige Kobberstiksamlings.

frihed til at vælge sig selv deres Ophold sted hvor de lystede i deres Fødeland. Ia ogsaa i alle Rigets Provinser var dem tilladt at Reise og opsøge deres Brød, ia frihed i mange andre Ting tillige som denne Lov Skienkede dem af alt var Menneskene saa overmaade Behagelig, og som giver og

// erindring for mennesker til mange nyttige Tings forfærdigelse og anlæg. Dette Æresminde var Bekostet af Enige og Taknemmelige Borgere, det skriften paa den Bevidner. Grundstenen blev lagt af Kronprins Friderich Kongens Søn og Folkets Ven.« (Kgl. håndskriftsamling Nr. 3984 bd. 4 s. 85).

Vi ved ikke hvor Søren Pedersen kender frihedsstøtten fra, om han har læst om den i avisen eller set den med egne øjne. Hans beskrivelse viser under alle omstændigheder hans fortrolighed med støttens tekst (»enige og taknemmelige borgere«), samt med den diskurs støtten er en repræsentation af.

Også i bondestanden kunne den patriotiske diskurs være rammen for oplevelsen af stavnsbånds løsningen og forsvaret af landet som en pligt mod fødelandet, ligesom militæret kunne opfattes som en positiv disciplineringsinstitution. Disciplineringen var ikke behagelig men nyttig for en kommende driftig gårdmand som Søren Pedersen i hans egen bevidsthed. Søren Pedersen kan hermed stå som en eksemplarisk repræsentation af den nye disciplinerede bonde og borger, hvis nyttige handlinger for hans egen velstand og fædrelandets overlevelse var livets formål.

Afslutning

De dagbogsskrivere, jeg her har trukket frem, kan selvfølgelig på ingen måde siges at være repræsentative for den danske bondestand i sidste del af 1700-tallet. Netop ved deres skrive- og læsefærdigheder og deres dagbogsoptegnelser var de undtagelsen fra reglen. Men netop deres afvigelse bryder op i billedet af bondestanden. Bondestanden må anskues i et flerkulturelt perspektiv med geografiske, sociale og tidsmæssige forskelle, samt forskelle i livsstile. Det kunne desuden være nærliggende at se spørgsmålet om berøringen med det militære system og deltagelse i krigen som en af forklaringerne på forskellen mellem dagbøgenes udtryk for identifikation med landet og folket. Det er måske nok rigtigt at den almindelige bonde ikke følte nogen særlig identifikation med fædrelandet i 1789. Bønderne var næppe nationale i den senere forstand, men derfor kan de alligevel have været deltagere den patriotiske diskurs. De kan anskues som diskursive praksisser, der ved at tænke og handle i den patriotiske logik har været med til at give mening til begreber som Danmark, føde/fædreland, forsvarspligt, »os« og »vort land«. Et af de spørgsmål dette rejser er, hvordan den øgede inddragelse af bondestanden i militæret i løbet af sidste del af 1700-tallet (fx at alle unge mænd deltog i ekstra-sessionerne i 1789) og deltagelsen i hæren og landeværnet under napoleonskrigene virkede på bøndernes selvbevidsthed. I følge Søren Pedersens egne ord påvirkede hans tid i militæret hans

indstilling, og de engelske overgreb hans følelse for fædrelandet. Måske var det netop i perioden omkring år 1800, at der skete afgørende skift i dele af bondestandens selvbevidsthed.

Bondeoptegnelserne er imidlertid ikke her brugt for at finde en årsagsforklaring på tilstedeværelsen af ytringer, der tyder på at nogle af bondestandens medlemmer var fortrolige med elementer i den patriotiske diskurs. Men som repræsentationer af sider af bondekulturerne problematiserer de den almindelige tese om, at bondebefolkningen var regionalt orienteret og uden forhold til begreber som Danmark og fædrelandet. De viser i stedet en kulturel differentiering. Bondeoptegnelserne åbner desuden for perspektivering af militæret som en vigtig institution for installeringen af den patriotiske diskurs og disciplineringen af den befolkning, der skulle levere kroppe og sjæle til den ideelle forestilling om de gode borgere. Samtidig er de fleste af optegnerne repræsentanter for den type af bønder, der som kultur eller livsform skilte sig ud ved deres handelsvirksomhed, stræbsomhed og varetagelse af »offentlige embeder«. Dette kan også være en vigtig baggrund for den selvbevidsthed som borgere i et fædreland vi glimtvis aner i optegnelserne (jf. Møllgaard 1998 a+b).

Der er imidlertid også forskel på optegnelserne i tid, rum og udtryk. Til sammen bryder de dog op i det entydige billede af en bondestand med en snæver geografisk horisont uberørt af den patriotiske diskurs og identifikation med Danmark.

Noter

1 Palle Ove Christiansen har i »A manorial World« (Christiansen 1996) samt i en række artikler vist, hvorledes flere livsstile med forskellige forestillinger om det gode liv kunne trives side om side i landsbyfællesskabet. Johannes Møllgaard har med analyser af handlende bønder påvist en særlig livsform med en anden horisont end andre (Møllgaard 1998). Begge har vist hvorledes specialiseret vareproduktion betød en stor udveksling mellem rigets provinser og analyser af bonde-dagbogsskrivernes aktionsradius viser mulighederne for bønder med en langt videre horisont end sognet og landsbyen. 2 Min Ph.D.-afhandling: Fædrelandskærlighed og borgerånd. En analyse af den patriotiske diskurs i Danmark i sidste del af 1700-tallet, er en nøjere analyse af de patriotiske grundbegreber. 3 Dette emne er også behandlet i min Ph.D. afhandling, hvor Commissionsforhandlingerne er en del af det materiale hvorudfra den patriotiske diskurs analyseres. Især de forskellige årsager man forestillede sig kunne sikre forsvarsvilje; frihed, ejendom, indfødtthed etc. 4 Den svenske etnolog Jonas Frykmann har i afsnittet Nationella berättelser i bogen Försvenskningen av Sverige (Frykmann 1993) argumenteret for at fortællinger om den nationale egenart er forudsætning for at den enkelte kan genkende sig selv som havende disse egenskaber. Kun når man får fortalt hvad det svenske er, kan man føle sig svensk. 5 Denne dobbelthed ligger mere eksplicit i det franske »sujet« og engelske »subject«. 6 Der er anvendt original stavemåde og brug af stort og småt begyndelsesbogstav i citaterne. Den manglende konsekvens er således at finde i originaloptegnelserne. 7 For en nøjere analyse af Ewalds lærebøger se Damsholt 1996.

Litteratur

- Blicher, Niels : Topographie over Vium Præstekald. 1795. I Blicher selskabets festskrift til Povl Skadhauge. 1978
- Bregnsbo, Michael: Gejstlighedens syn på samfund og øvrighed 1775-1800, belyst ved trykte prædikener og taler. KBH 1992.
- Christiansen, Palle Ove: A manorial world. Lord, peasants and cultural distinctions on a danish estate 1750-1980. KBH 1996.
- Damsholt, Tine: Fædrelandskærlighed og borgerånd. En analyse af den patriotiske diskurs i Danmark i sidste del af 1700-tallet. Upubliceret Ph.D.-afhandling.
- Den for Landboevæsenet nedsatte Commissions Forhandlinger. KBH 1788-9.
- Exerceer-reglementet for det Kongelige Danske og Norske Infanterie fra Aaret 1787. KBH 1787.
- Feldbæk, Ole: Artiklerne: Dansk identitetshistorie, Fædreland og indfødsret.1700-tallets danske identitet og Tyskerfejden 1789-90. Den første nationale konfrontation. In: Dansk Identitetshistorie Bind 1. Feldbæk (ed.) København 1991.
- Feldbæk, Ole: Skole og identitet 1789-1848. Lovgivning og lærebøger. In: Dansk identitetshistorie bd. 2. Feldbæk (ed.) 1991.
- Frykman, Jonas: Nationella ord och handlingar. In: Försvenskningen af Sverige. Det nationellas förändringar. Ehn, Frykman og Löfgren (ed.). Stockholm 1993.
- Holmgaard, Jens: Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786-1797. Landbohistorisk Selskab 1969.
- Holmgaard, Jens: Eksercitsen bag kirken efter gudstjenesten. Var landmilitsen i stavnsbåndstiden en ringe byrde? In: Bol og By 1986:1.
- Johansen, Jens: Frederik VI's hær.1784-1814. KBH 1948.
- Junge, Joachim: »Den nordsjællandske Landalmues karakter, skikke, meninger og sprog«. Kbh. 1798.
- Jørgensen, Bent: Elsmark-dagbogen 1748-1835. Landbohistorisk Selskab 1993.
- Kayser Nielsen, Niels: Krop og oplysning. Om kropskultur i Danmark 1780-1900. Odense 1993.
- Kleinschmidt, Harald: The Military and Dancing. Changing Norms and Behaviour, 15th to 18th Century. In: Ethnologia Europea 1996.
- Lind, Gunner: Den dansk-norske hær i det 18.århundrede. Optimering, modernisering og professionalisering. In: Historisk Tidsskrift 1986.
- Mellempgaard, Signe: Kroppens natur. KBH 1998.
- Møllgaard, Johannes: Hvor bønder bliver medborgere. Bondens dannelsesproces 1500-1800. In: Det store i det små. Red K.Prange. KBH 1998.
- Møllgaard, Johannes: Bønder og handel i Salling 1680-1780. In: Bol og By. Odense 1998.
- Peder, Søren: Optegnelser bog 3 og 4. Det Kgl.Biblioteks Håndskriftssamling, Ny kgl. Samling 3984.
- Poulsen, Bjørn og Biehl Hansen, Inger: Med egen hånd – Optegnelser fra Fladsten og Ørsted 1592-1809. Landbohistorisk Selskab 1994.
- Rasmussen, Holger: Optegnelser fra Hølevadgården. Af Anders Andersen og sønnen Lars Andersen 1767-1863. Landbohistorisk Selskab 1982.
- Rockstroh, K.C.: Udviklingen af den nationale hær i Danmark i det 17. og 18. århundrede. Kbh. 1926.
- Schmidt, Povl: Litteratur for menigmand. »En skildring af det virkelige liv«. Odense 1982.
- Schousboe, Karen: En fæstebondes liv. Erindringer og optegnelser af gårdfæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrebjerg (1776-1839). Landbohistorisk Selskab 1983.

Summary

Danishness and peasant journals around 1800

It is a widespread notion that Danish national identity began as a bourgeois phenomenon in the latter half of the eighteenth century and then half a century latter reached the peasants. This thesis

is tied to the image of a culturally homogeneous agrarian class with a strictly limited geographical and social horizon, which was not affected by the patriotic discourse of the latter half of the eighteenth century. On the basis of a number of peasant journals and notes, this article questions the generalisation of this picture. Individuals of the peasant class could be familiar with concepts like Denmark and “fatherland” and used the word “our” of the country and its army. The article points out that the involvement of the peasant class in the military in the latter part of the eighteenth century in connection with the army’s transition from recruited professional soldiers to conscription may have had crucial importance for the self-awareness of the peasants as citizens of society. The public duties of farmers, for example as parish officers, and their trading activities across parish boundaries, may also have contributed to this process. In addition, geographical factors seem to have played a role, thus the earliest examples of identification with Denmark are found in the regions bordering on German territory. The peasant class must therefore be viewed as highly differentiated culturally, geographically and socially, and the same perspective must prevail when we study the process that turned peasants into Danes. The article points to the church, informative literature, the military and the legal system as important institutions for the installation of the patriotic discourse and the disciplining of the population that was to supply bodies and souls for the ideal notion of the patriotic citizenry.

Livstrappen: fra kristen allegori til videnskabelig taxonomi

Folkelige tryk som kilde til livsforløbets historie

Af Lene Otto

»Engang var man ung, så blev man ældre og til sidst blev man gammel. Sådan er det som bekendt ikke mere. Nu hedder det ung – yngre – midaldrende – ældre. Summa summarum, vi bliver ikke gamle længere – vi begynder bare at spille golf!«

(Jesper Uhrup Jensen, Politiken 7.1.97)

Livsaldrene og deres definition og kulturelle betydning er på ingen måde entydig (1). Nogle mennesker reagerer med irritation over reklamernes stereotype fremstillinger af forskellige livsaldre, som i citatet ovenfor, andre arbejder bevidst på at ændre vores sædvanlige opfattelse af en livsalder i en mere positiv retning. Især alderdommen som livsfase har i de senere år været genstand for en sådan omsorg (2). En interesse for alderskategoriernes historiske rødder fører naturligt tilbage til de engang så populære kiste-billeder med en »livstrappe« eller en »alderstrappe« som motiv. Motivet er en pyramide eller dobbelttrappe, hvor menneskealdrene er defineret mekanisk ved inddeling i 10-års perioder. Livsforløbet fortælles som mennesketyper eller sociale funktioner og handler egentlig ikke om alder i kronologisk forstand. Det følgende er et forsøg på at afdække indholdsmæssige forandringer trods kontinuiteten i dette motivs konkrete udformning.

Biologisk er livet et stofskifte – en eksistens i et tidsrum fra fødsel til død. Kulturelt består menneskelivet af faser og livsaldre. Gennem hele vor historie har mennesket haft tendens til at ordne sine tanker igennem billedlige modeller og på den måde udtrykke sin tilværelsesforståelse gennem ikonografiske fremstillinger. Motivet med livstrappen er kun en blandt flere kendte livsforløbsallegorier. Andre er buen, hjulet, årstiderne og rejsen, der hver især udgør forskellige mønstre, som livet kan ordnes i. Sådanne modeller er tilsyneladende blevet udviklet på grundlag af genstande i den umiddelbare erfaringsverden.

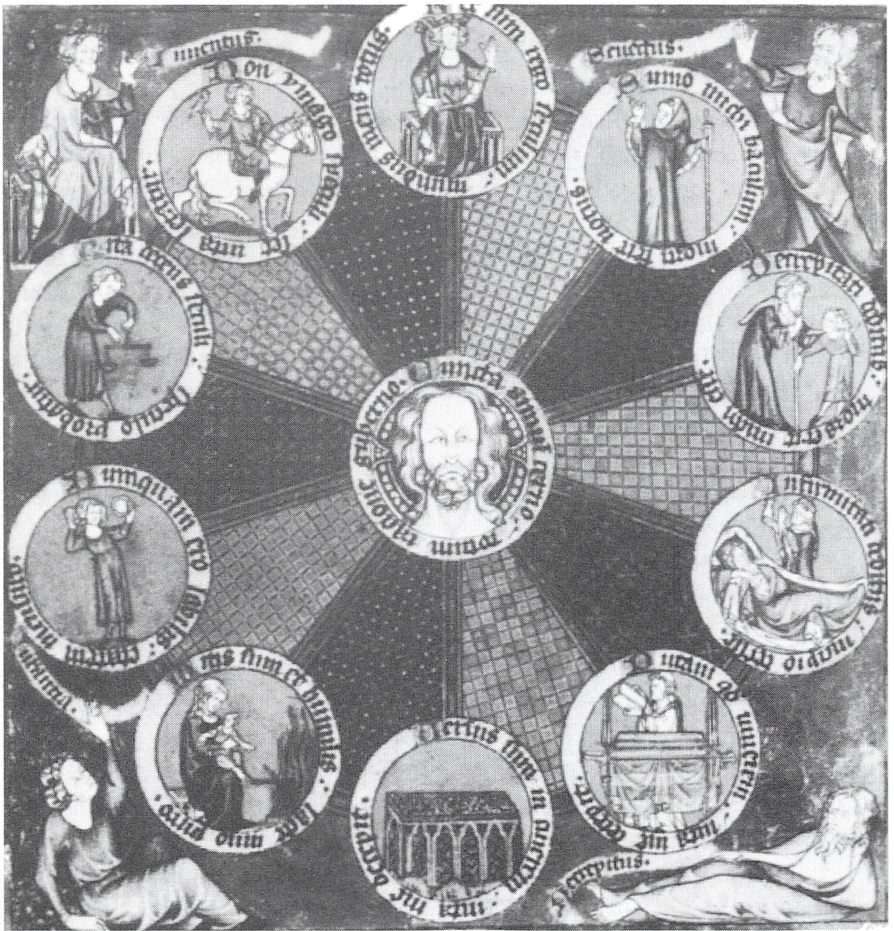
Motivet med alderstrappen spredtes over det meste af Europa i forbindelse med udviklingen af trykkerkunsten i 1600-tallet. Det fik en vældig popularitet fra 1700-tallet og frem til ca. 1900. Selve motivet med livet som en trappe, der er opdelt i ti trin på hver ti år, er grundlæggende det samme gennem flere århundreder, men indholdet eller betydningen, dvs. konteksten, som livet forstås indenfor, forandres. De tidlige trappe-billeder handlede, ligesom middelalderens fremstillinger af »livshjulet« eller »skæbnehjulet«, om livets mening – som en del af en guddommelig orden. Sene- re får billedet et mere jordnært indhold: livets gang – dets udvikling og afvikling; ja, nærmest et moraliserende indhold: den gode borgers liv og levned. Kort kan man sige, at motivet skifter betydning fra i 16-1700-tallet at være *opbyggeligt*, til i 1800-tallet at blive *belærende* eller didaktisk. Det er denne forandring, jeg nu vil forsøge at redegøre mere udførligt for.

Motivet med menneskets livsaldre og de dertil hørende attributer blev et af de mest populære temaer i den profane ikonografi fra 1500-tallet og helt frem til det 20. århundrede, men præcis hvordan det indgik i almindelige menneskers mere praktiske og dagligdags livsanskuelse, er det svært at svare entydigt på. Billederne er fyldt med overleverede symboler, som kan være blevet forstået på helt forskellige måder. Frem til midten af 1800-tallet var den brede befolkning i Europa overvejende analfabeter, men var vant til at læse billeder.

Tryk med alderstrappen spredtes fra 1700-tallet fra Tyskland og Holland i hele Europa og via England til Amerika som billige etbladstryk (3). Kopier og tilpasning af motivet til lokale forhold findes i de fleste lande. Imellem 1700 og 1850, hvor også den danske billedproduktion begyndte, blev det en udbredt mode at klistre billederne på indersiden af kistelåg. Derfor kaldes de også kistebilleder, kistebreve, kisteblade eller kistelågsbilleder. På de kulturhistoriske museer i Danmark er mange af disse billeder bevaret under betegnelsen folkelige billedtryk, men man kan diskutere, hvor folkelige de var i deres oprindelse (4). Noget tyder på, at den indholdsmæssige forskydning mod det mere didaktiske, skal ses i sammenhæng med oplysningsstidens opdragelse af folket.

Middelalderikonografi

Interessen for livsaldre, som den kom til udtryk i den middelalderlige ikonografi, udsprang af et ønske om at forstå menneskets plads i Guds samlede skaberværk. Livsaldrene opfattes ikke som stadier i en udviklingsproces, men tværtimod som elementer i et statisk system, hvor alt er skabt fra begyndelsen i en blivende form, og hvor alt har en givet plads. Motivet udtrykte en samlet verdensopfattelse, en fast struktur med mange dele som

The Wheel of life. Livet anskueligt som en cyklus. I centrum af de 10 medailloner, er Gud afbildet som det styrende princip. Billedet illustrerer guddommelige sammenhænge snarere end daglige livserfaringer.

korresponderede – dage, måneder, elementer, dyr, livsaldre og kropsvæsker.

Menneskealdrene blev sandsynligvis opfattet som en videnskabelig kategori på samme måde som vægt og hastighed idag, dvs. som en del af en videnskabelig terminologi – et samlet forklaringsystem til beskrivelse af den omgivende verden, men ikke noget, der personligt berørte den enkelte (5). Billedernes funktion var nærmere som en slags encyklopædi. Ikonografien kan således anskues som et forbindelsesled mellem »videnska-

bens« metafysiske argumenter om guddommelige sammenhænge og menneskers daglige erfaringer. Billederne kunne bruges som redskab til tænkning og erindring om verdens sammenhæng (6).

Livets mening var ikke et verdsligt spørgsmål, men indsat i et religiøst betydningssystem. Livet opfattedes som forgængeligt, og såvel motiverne med livshjulet som de tidligste livstrapper var et Memento mori motiv, hvormed folk manedes til eftertanke, men hvor de også kunne hente trøst i den tanke, at alle møder døden. Tanken på det lange liv som en mulighed, kunne i bedste fald få folk til at glemme den utidige død, som var mere realistisk end den fulde livscyklus.

De tidlige trappemotiver fra 1600-tallet, bar stadig præg af barokkens tilbøjelighed til at dyrke døden i kunst og litteratur. Livets forgængelighed symboliseret af »manden med leen«, forsvandt dog aldrig helt fra de senere ikonografiske fremstillinger af livsaldrene, hvor han stadig kunne optræde af og til som skærende kontrastmotiv til livsfylden og livsglæden, omend i en mindre skræmmende udgave.

På de ældste billeder skal motivet læses ikonisk, ikke sekventielt. Det er den billedmæssige helhed, ikke aldreneres rækkefølge, der er interessant. Dette er karakteristisk for den visuelle udformning af omverdenen i middelalderen; billederne er uden hensyn til tid. Billedets »rum« angav hierarkier og betydninger, men handlede ikke om tid og rækkefølge. Afstand og aldersinddeling er således symbolsk, ikke reel. Derfor skal vi ikke opfatte motivet som udtryk for en tidlig form for aldersbevidsthed, det er ikke menneskets alder der er billedets tema, men snarere den rumlige orden, som udtrykkes ved hjælp af talsymbolik. Billedets rum er ordnet som et univers af betydninger, der er bundet sammen af en talmæssig orden. Der er ikke nogen biologisk eller naturlig orden, der binder dem sammen. Livets stadier fremstilles som *kontraster*, ikke som *sammenhængende*. Forestillingen om livet som et sammenhængende forløb blev først født i Europa i 1600-tallet.

Renaissancen og interessen for livet

Renaissancen er en periode, hvor der i det hele taget er en levende interesse for det verdslige liv, og først her grundlægges interessen for enkelt-skæbner, det enkelte menneskes livsforløb. I de følgende århundreder frigøres forståelsen af livet fra religionen i det, der er blevet kaldt en sekulariseringsproces. Det er også på dette tidspunkt at trappemotivet opstår, og afløser det cykliske motiv med aldrene placeret omkring en cirkel eller et hjul. Hvor motivet med menneskealdrene i middelalderen indgik i en kosmologisk orden, fik det i Renaissance en ny betydning i form af livsfor-

Ålderstrappe »AK 1678«. Ukendt mester. Kulturen, Lund. De tidlige trappe-motiver fra 1600-tallet, bar stadig præg af barokkens tilbøjelighed til at dyrke døden og livets forgængelighed, symboliseret af »manden med leen« og den stærke kontrast mellem liv og død. Billedet skal således forstås som et Memento mori motiv, hvis funktion var at mane folk til eftertanke. At manden og kvindens livsforløb ikke er hovedmotivet, understreges af, at personerne ikke er udstyret med særlig mange attributter, som kan symbolisere aldrene, kun legetøjet på første trin og stokken på ottende og niende trin indikerer livsforløbets kulturelle faser.

løbet som en sekventiel orden. Billedet fik tilføjet en ny orden efter afstand og rækkefølge. Tid og rum knyttedes sammen, hvilket var et specielt europæisk fænomen. Selvom knokkelmanden efterhånden forsvandt og erstattedes af timeglasset som en opfordring til at tænke over livets korthed, var motivet alligevel først og fremmest et Memento mori. For når hver alder er kendt i forvejen, og livet dermed er præget af forudsigelighed, må døden synes ubehagelig tæt på.

Efterhånden skifter billederne dog karakter. Tydeligst ses det ved at det cykliske underbetones til fordel for det lineære. Livet fremstilles som et forløb med en begyndelse og en afslutning. Livstrappen handlede ikke mere

om død, men om det verdslige liv på jorden. Fra at have været en advarsel om livets forgængelighed, blev det til et idyllisk og harmonisk idealbillede med moraliserende undertoner. Døds- og forgængelighedssymbolerne svandt ind til næsten ingenting, selvom timeglasset næsten altid figurerede et eller andet sted. Billederne handlede dog ikke om det enkelte menneskes livsforløb, men om mennesket og dets eksistens, der er altså endnu ikke tale om udviklingstænkning i vores moderne forstand. Motivet var således både et eksistentielt billede, men samtidig et fatalistisk billede på menneskelige vilkår.

Livstrappen med dens *trin* er en radikalt anden form for *tidsmarkering* end på livshjulet, hvor evigheden er målestok og mål for menneskenes handlinger. Den kvantitative, fremtidsindrettede tidsopfattelse spredtes samtidig med uret fra 1600-tallet. Fremstillingen af de afsluttede faser er en visualisering af den nye tanke, at tiden kan manipuleres. Trinene anskueliggjorde, at noget kan være fuldbåret undervejs, hvilket er en måde at standse tiden på. Ved at opdele tiden hindres, at alt bliver flydende, hvilket befordrede en fatalistisk livsanskuelse.

Oplysningstiden

Med den abstrakte tid som en ny ramme om livet, undergik også livstrappe-motivet en indholdsmæssig forandring fra *livet* og dets forgængelighed, til *livsfaserne* og deres rette indhold og forløb. Hvor livshjulet og de tidlige trappebilleder handlede om livets *mening*, kommer livstrappen i løbet af 1700-tallet til at handle om dets *forløb* – »det gode livs forløb«. Motivet kom nu til at repræsentere et nyt kulturelt ideal om et langt, ordnet og sikkert liv. Flere forskere fremhæver, at *synkroniseringen* af den menneskelige adfærd – den tanke, at leg, oplæring, kærlighed, ægteskab og erhverv kun bør forekomme indenfor bestemte afsnit af et livsforløb, og i en bestemt rækkefølge – kan forstås som en del af oplysningstidens overordnede projekt, nemlig en rationalisering af livet. Det var en ny problematik i 1700-tallets tænkning, at mennesket blev født som ét, og skulle blive noget andet; at der var tale om en proces, der krævede opdragelse og særlige teknikker, fx korporlig afstraffelse (7). Derfor blev familien et vigtigt middel til at nå det overordnede samfundsmæssige mål, som var en synkronisering af menneskelig adfærd. Billedtryk med mere eller mindre eksplicite budskaber var et middel i denne rationalisering eller disciplinering, et middel hvormed man kunne nå ud til den brede befolkning.

Det stemmer med, at den sociale og geografiske spredning af livstrappe-motivet netop sker i 1700-tallet, hvor der udfoldes stærke oplysningsbe-stræbelser på alle områder, og hvor den enevældige stat får større og større

Adams Sønners, eller Mandfolkenes Livs-Alder.

10 Aar, et Barn.
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;

10 Aar, et Barn.
 20 Aar, et Ungdoms-Alder.
 30 Aar, et Mand.
 40 Aar, et Høi-Alder.
 50 Aar, et Høi-Alder.
 60 Aar, et Høi-Alder.
 70 Aar, et Høi-Alder.
 80 Aar, et Høi-Alder.
 90 Aar, et Høi-Alder.
 100 Aar, et Høi-Alder.

20 Aar, et Ungdoms-Alder.
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;
 Som først naar, saa denne Alder,
 Der staaer først i Livets Række;

Pædagog, trykt og at bekomme hos P. Kistebrev.

Adams Sønners, eller Mandfolkenes Livs-Alder. Kistebrev hvor aldrene symboliseres af personer fra Bibelen. Som yderligere hjælp til forståelsen er der til hvert trin tilknyttet små vers, hvis budskab er en morallære om livets rette forløb. (Nationalmuseet, Nyere Tid).

behov for kronologisk præcision. Der trykkes moraliserende litteratur, folkebøger og folkelige billeder. Det rationalistiske slår igennem på alle niveauer. I den nye udgave kan livstrappemotivet ses som et udtryk for en forestilling om livet, som karakteriseret af både forandring og orden, således at den synlige forandringsproces har en defineret retning. Det er en livsfrise, der udtrykker både et forløb og en helhed. Samtidig tilfredsstillede selve kompositionen en folkelig smag med forkærlighed for det symmetriske (8). De var et billedligt ideal for en stabil, regelmæssig orden som stod i skærende kontrast til den foranderlige tilværelse, de fleste mennesker levede.

De ikonografiske fremstillinger af livsaldrene med livets uundgåelige kontinuitet og forandring var indskrevet i en abstrakt talmæssig orden og tog ikke udgangspunkt i erfaringer og oplevelser. De var således ikke spejbilleder af en virkelighed, folk kendte, men i kraft af deres gentagelse gennem århundreder, forandrede og formede de almindelige menneskers forestillinger om det normale livsforløb.

Den menneskelige Alders-Trappetrin. En alderstrappe, der viser kvindelivets stadier, koncentreret omkring familien.

»Gentagelsen af disse billeder, der var hængt op på væggen ved siden af almanakkerne og de dagligdags genstande, gav næring til forestillingen om et liv delt op i tydeligt markerede afsnit, der svarede til forskellige aktiviteter, fysiske typer, funktioner og forskellig klædedragt. Inddelingen af livet i perioder var lige så fasttømret som naturens cyklus eller samfundets organisering. Trods den gentagne påmindelse om alderdommen og døden var livets altid pittoreske og godmodige skitser, silhouetter af en lidt humoristisk karakter.« (9).

Samfundsmæssigt blev livsforløbet således et instrument til social orden. Et andet led heri var at sognepræsterne i 1700-tallet begyndte at føre deres registre med den nøjagtighed med hensyn til datoer og alder, som den moderne, enevældige stat krævede. Den tidsbevidsthed, som motivet kommunikerede, var en hjælp til at udvikle individuelle dyder som selvkontrol og langsigtet planlægning. Som yderligere hjælp til forståelsen var der ofte til hvert trin tilknyttet små vers, hvis budskab hentede inspiration i antikens lærdom om livscyklus (af Hippokrates og Aristoteles), tilsat lidt moral-lære. Der er ligefrem eksempler på at versene i detaljer indeholdt vejledning om de kønsspecifikke pligter gennem livet (10). I øvrigt blev det mere brugt i 1700-tallet, at inddrage kvinderne i livstrappemotivet, enten i form af kvindens aldre eller parret på forskellige trin.

Naturvidenskaben i 1800-tallet

Som vi har set var aldersprocessen ikke relateret til biologi, men til et endemål, der var helt adskilt fra det fysiske levned på jorden, nemlig udødeligheden hinsides tiden. Det religiøse betydningssystem, som livet blev forstået indenfor i middelalderen, blev i 1700-tallet til en videnskabelig taxonomi, der i løbet af 1800-tallet erstattedes af et biologisk betydningssystem. Karakteristisk for tiden er, at livets mening hentes i naturen: den enkeltes forgængelighed forstås i forhold til den evige rytme i naturen. Livet bliver del af naturprocessen snarere end den kosmiske sammenhæng. Det understreges af de symboler der bruges: ruiner, årstider, skibe på havet. Med Romantikken i det 19. århundrede kommer knokkelmanden atter frem; den gruopvækkende benrad bliver i romantisk livsopfattelse et yndet, skærende kontrastmotiv til livsfylden og livsglæden.

Før den biologiske æra tænkte man ikke aldrig som en proces. Folk blev ikke ældre i en kontinuerlig proces, men fra det ene øjeblik til det andet, når de skiftede plads i den sociale orden. Mennesker blev voksne ved ægteskab og ikke som resultat af en indre modningsproces. Derfor var indholdet af trappe-motivet ikke et udviklingsforløb, men en rækkefølgen af de sam-

fundsmæssige funktioner, enhver borger skulle varetage. Først i slutningen af 1800-tallet, hvor billedet med »Livstrappen« er blevet hvermandseje, har indholdet skiftet til at udtrykke det enkelte livsforløb som en del af den evige rytme i naturen. Livet anskues på et nyt naturvidenskabeligt grundlag. Livsaldrene er blevet en *udviklingstypologi*. Forestillingen om vækst, blomstring og forfald bygges ind i trappe-motivet bla. ved brug af træer med og uden løv.

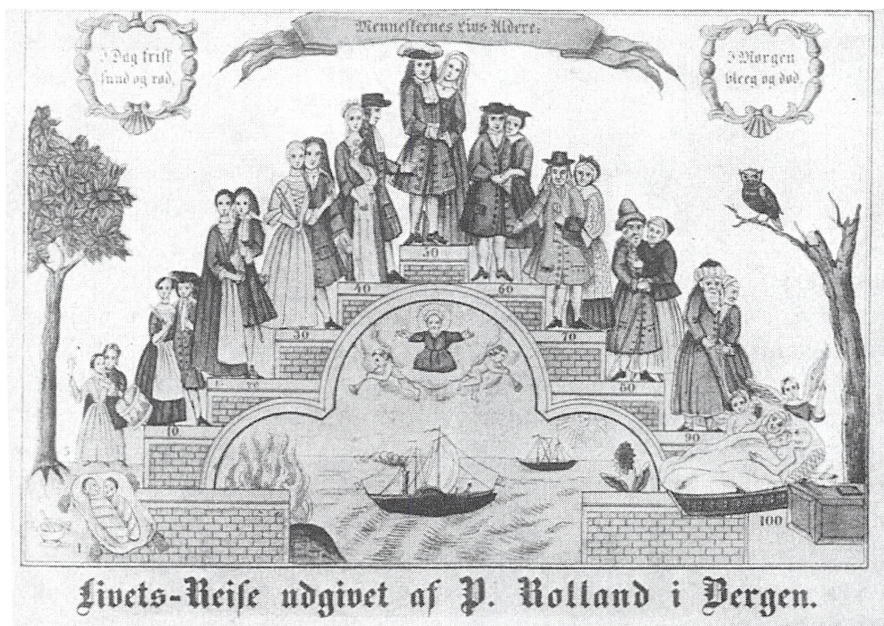
I den biologiske forståelse af livsforløbet, kommer man, for hver dag man bliver ældre, et skridt nærmere døden. Sådan var det ikke i tidligere tiders samfund, hvor dødeligheden var meget høj, og hvor man på ethvert alderstrin var lige tæt på døden. Det var ikke en proces mod døden, for den var altid nærværende. Højere alder betød ikke, at døden kom tættere på. Livsforløbet og menneskets aldring blev således tænkt uafhængigt af kroppens biologiske proces. Derfor var det heller ikke »mærkeligt« – kulturelt set at have barnekonger, barnebrude eller børn, der havde status af vismænd.

Aldersbevidsthed i den moderne, numeriske forstand blev i løbet af 1800-tallet et tegn på modernitet – først i middelklassen, hvor individualitet var en måde hvorpå man kunne distancere sig til masserne. Det blev unormalt ikke at opføre sig alderssvarende. I slutningen af 1800-tallet var der en almen bevidsthed om, at der var biologiske årsager til aldersgrænserne, at de så at sige var naturlige og objektive. På dette tidspunkt er biologien slået igennem som det betydningssystem, alder forstås indenfor. Aldersforandringer er en indre kraft, og de indre erfaringer tænkes at komme til udtryk i en persons ydre. Det er stik modsat af tidligere forestillinger om, at det er ydre, synlige rolleskift, markeret af ritualer, der medførte de indre forandringer.

Den kulturelle redefinition af livscyklus må ses i sammenhæng med en biologiske forlængelse af livsforløbet, levetidsforlængelsen som startede o. 1800. Et langt liv var ikke mere tegn på Guds nåde, men et resultat af ens personlige dyder. Alderdom blev en udskilt aldersgruppe med egne steder, fx blev de gamle fattighuse til alderdomshjem. At aldrene bliver noget andet, ses bla. i 1800-tallets ikonografi. Det nye livforløb var lineært og progressivt. I tidligere tider var ideen om, at alle individer skulle have en barndom, en ungdom, en voksenalder og en alderdom, utænkelig. En persons alder var primært bestemt af pladsen i det sociale hierarki. Efter midten af 1800-tallet blev alder i sig selv en social kraft, som kunne skabe mennesker.

Fra eksistentiel til videnskabelig betydning

I løbet af tiden er der således sket en glidning i indholdet af *livstrappen* selv om udtrykket er forblevet uændret. Den første ændring er at motivet skifter

Livets-Rejse. Motivet illustrerer det enkelte menneskes livsforløb – den gode borgers liv og levned. Den lære, der formidles, er, at på hvert af livets stadier er tiden begrænset, og hvis man skal nå at opfylde de forventninger, der er knyttet til det samlede »forløb«, kræver det flid, stræbsomhed og en rationel planlægning af livet.

fra at være en kristen allegori til at være en sekulær og videnskabelig taxonomi. Senere bliver billederne belærende og de enkelte tryk blomstrer med didaktiske meddelelser. Dette hænger bla. sammen med kulturens forandring fra en mundtlig til en skriftlig kultur. Skrift og billedverden hænger sammen. Den sekventielle læsemåde hører til i en skriftkultur. Samtidig er der sket en kronologisering af videnskaberne forstået på den måde, at de har udviklet sig væk fra et ideal om en rumlig sam-eksistens af facts til en kronologisk organisering af disse facts i sekvenser. Der er tale om en ændring fra rumlige klassifikationer til udviklingstænkning.

Når motivets indhold forandres fra *livet* og dets forgængelighed, til *livsfaserne* og deres rette forløb i det enkelte menneskes verdslige liv på jorden, bliver livstrappe-motivet symbol på den skæbne, mennesket selv behersker, og en påmindelse om, hvad der kulturelt anses for »det rette levned«. Billederne bliver en slags moraliserende og opbyggelig litteratur, der kan »læses« selv af analfabeter. Dog forudsætter forståelsen af det opbyggelige

budskab, at den nye fremtidsindrettede tidsopfattelse er slået rigtigt igennem. Først da den abstrakte tid var blevet almen, blev mennesket i stand til at tænke sit liv som noget, man selv skaber.

Tidsopfattelse og aldersbevidsthed

Jeg er ikke i tvivl om, at der er en sammenhæng mellem den historiske fremkomst af en kvantitativ tidsopfattelse og en moderne aldersopfattelse. I det følgende vil jeg argumentere for, at der i midten af 1800-tallet skete et brud i opfattelsen af alder og livsforløbet, som hænger sammen med den nye tidsopfattelse. Man kan diskutere i hvilket omfang, disse billeder er *udtryk* for en bevidsthed om aldersforandringer, eller de i sig selv var *midler* i en skabelse af alders- og tidsbevidsthed.

Aldersbevidsthed var selvfølgelig ikke et mål i sig selv, men snarere en følge af en disciplineringsproces, hvor mennesket blev selvbevidst og målrettet. Jeg mener, at livstrappe-motivet kan anskues som et redskab i en sådan disciplinering og opdragelse af folket, idet det fungerede som en »folkelig« påmindelse om, at fremtiden er målet og tiden, der løber, er midlet, og at dette middel er begrænset, derfor må man lære at økonomisere med den. I 1800-tallet blev motivet også populært i læsebøger til børn, så de så tidligt som muligt kunne lære, at livet var inddelt i stadier, og at på hvert stadie var tiden begrænset. Hvis man skulle nå at opfylde de forventninger, der var knyttet til hver livsalder, og til det samlede »forløb«, krævede det flid, stræbsomhed og en rationel planlægning af livet. Det var en tænkemåde, der først skulle indlæres.

I det før-industrielle Europa var alder ikke noget absolut, men relativ i forhold til en persons opgaver i samfundet. Hver alder havde sin funktion. Alderskategorien var således ikke adskilt fra civilstand og erhverv. Det er denne dobbeltbetydning vi finder spor af i ordet »boy« og i det danske »pige« som mere var en stillingsbetegnelse end en aldersbestemmelse. Skolealder, konfirmationsalder og ægteskabsalder varierede enormt. Til mange historikeres og demograferes store forundring bekymrede aldersforskelle ikke datidens samfund. Ligeledes var det ikke meningsfuldt at tænke alder og ansvar som sammenhængende størrelser. I samfund med stor dødelighed kunne man meget pludselig skifte rolle i den sociale sammenhæng, fx hvis forældre døde. Det var et livsvilkår. Det hører også en senere tid til at tænke uoverensstemmelse mellem den numeriske alder og den sociale alder som potentielt konfliktyldt for den enkelte. Man var moden når man kunne varetage en voksens opgaver, ingen bekymrede sig om det hvorvidt det indre nu også var »fulgt med«.

I løbet af 1800-tallet blev alt aldersbetinget. Den numeriske alder blev en

MENNESKE ALDRENE

Det første Livets Trin er Fryd.
 Det andet være Kraft og Dyd!
 Da Kierlighed belønner Dig.
 Du bliver som Fader lykkelig.
 Du Livets Hæderstrin opnaaer.

Mod Alderdom Din Bane gaaer.
 Dit Øie straal'er Viisdoms Glands.
 Dit Sølvhaar er Dig Ærens Krands.
 Imod Din Grav Du Vandrer ned.
 Men stiger op til Himlens Fred.

Menneske Aldrene. Livstrappe-motivet fungerede som en »folkelig« påmindelse om, at man må lære at økonomisere med tiden.

påkrævet standard, som alle skulle kende. Det har skabt en alders-bevidsthed, og en ensartedhed i livsforløbene, som ikke kendes i andre kulturer. Mellem 1870 og 1970 gennemgik vestlige samfund en »kronologisering« (11), dvs. en tidsmæssig standardisering af alderen mht. skolestart, arbejdsstart, giftermål og første barn. Det gælder både alderen, hvor disse livsbegivenheder indtræffer og rækkefølgen af dem. Tidligere flyttede man fx ikke hjemmefra en gang for alle som en definitiv begivenhed, men »by 1900 the flow was going all in one direction« (12). Det skyldes delvis det kapitalistiske samfunds krav om mekanisering og synkronisering, og delvis den moderne nationalstat, som havde brug for en ensartet tidsskala. Alderstvangen betød, at man ved ikke at opføre sig alderssvarende, ikke bare overtrådte sociale normer, men skadede sin egen identitet eller følelse af selv. Alting blev tids-koordineret. Livsfaserne var af videnskaben og medicinen blevet til naturlove som ingen ønskede at overtræde, for det var lige galt, om man var for tidligt moden, en sen starter, gammel før tiden eller spillede ung med de unge.

Frankrig var pionerland med hensyn til at fastsætte minimumsalder for giftermål, arv, stemmeret og militærtjeneste, men i løbet af kort tid havde alle europæiske stater indført juridiske minimumsaldre. Barndom og ungdom blev de først standardiserede livsfaser, fordi de først blev institutionaliserede. Rettigheder og privilegier, der før var tilskrevet en social rolle og dermed kompetence, blev nu tilskrevet på baggrund af numerisk alder. Således blev der også fastsat nationale normer for pensionsalder, tidligst i Tyskland i slutningen af 1800-tallet. Først efter 2. verdenskrig blev pensionsalder en livsalder for alle, da der i de fleste europæiske lande blev indført folkepension.

Psykologisk forståelse af livsforløbet

Naturvidenskaben var ikke ene om at udvikle begreber om alder og livscyklus. Fra slutningen af 1800-tallet kom de humane videnskaber med, især psykologien. På en måde kan man sige, at psykologien har sejret over biologien idag, når det gælder om at komme med gode forklaringer på aldersspecifik udvikling gennem livsforløbet. Idag er udviklingspsykologien den dominerende fremstilling til forståelse af livsforløbet. Dermed vil jeg ikke påstå, at der ikke findes andre tankeformer, som præger vores forståelse af livsforløbet, alternative og ikke-europæiske livsanskuelser, fx New-Age, men psykologien indtager den dominerende rolle. Den beskæftiger sig med kernen af vores menneskeliv, ikke blot intellektuelt men også i praksis.

Den psykologiske tænkning har gjort aldersprocessen dualistisk. Årenes gang og den indre modningsproces er to sider af aldringen. Kravet om at opføre sig alderssvarende er et resultat af denne dualisme, og bekymringen for om de to sider af udviklingen stemmer overens kommer til udtryk i begreber som »gammelmlog« og »alt-for-moden-for-sin-alder«.

Historisk har den psykologiske tænkemåde og forestillingen om at personligheden skabes livshistorisk, ændret vores syn på livsaldrene, og ikke mindst hvornår man er voksen. Tidligere betød ung at være ungarl, dvs. ugift. altså et ydre kendetegn – en samfundsbestemt status. Modsætninger mellem generationerne var ikke et spørgsmål om alder, men om civilstand: om man var gift eller ugift. Derfor var det også et problem med dem, der ikke blev voksne i samfundsmæssig forstand, ungarle og pebermøer. Det kom frem i folkeeventyr, sagn, folkelige talemåder og sange samt folkelige motiver.

At være voksen har altid været toppen af trappen, livets mål, som man arbejdede sig op mod, og derefter langsomt tog afsked med. Med den psykologiske tænkemåde fra 1850'erne og opfindelsen af puberteten som en

krisefyldt periode mellem barn og voksen, blev forvandlingen til voksen rykket frem tidligere i livet, og ægteskabet som en milepæl i livet begyndte at miste sin betydning. Puberteten, som et psykologisk stadie, blev voksenlivets nedre grænse. De ydre funktionsskift er blevet mindre afgørende, end udviklingen af nogle indre karaktertræk, noget ændret eller fuldbyrdet i personligheden.

Levetidsforlængelsen er en biologisk betingelse for, at voksenlivet har fået en selvstændig plads i livscyklus med sin egen mening, ikke bare som vendepunkt. I livsalderforskningen påpeges det, at der er tegn på, at vi er på vej mod et voksensamfund, hvor der kun findes børn og voksne, og hvor børnene fylder meget lidt. De unge og de ældre er bare en variant af den voksne. Trappemotivet kan således ikke symbolisere livet mere, den ville være flad. Det skyldes, at man ikke tænker i vækst, modning og forfald, men i ligestillede faser.

Der er således sket en opdeling af det lange udviklingsløse voksenliv, som i år er blevet meget længere pga. en sammenpresset forældretilstand og en længere levetid. Dette har samtidig ført til ændringer i opfattelsen af »normal«
voksen adfærd. Langt op i dette århundrede var stilskifte, jobskifte og skilsmisser tegn på umodenhed. Nu er det nærmest omvendt, vi er underlagt en »væksttvang«, forandring og udvikling er tegn på sundhed.

I stedet for en kronologisering af livsforløbet, som var resultatet af en naturvidenskabelig tænkning, kan man i slutningen af det 20. århundrede tale om en individualisering af livsforløbet, som et resultat af en psykologisk tænkning. Den personlige udvikling er individuel, og derfor er længden og rækkefølgen af livets aldre eller faser mindre dogmatisk. Vi søger ikke længere en model for livsforløbet, men må hver især skabe vores egen individuelle ritualisering, så vi kan markere trin i vores liv. Man må hver især definere sine faser og overgange i livet og selv finde ud af, hvordan man overskrider dem, og kommer videre. Denne trang til indre vækst fremfor ydre forandring, lever bla. terapimarkedet højt på idag (13).

Livets aldersinddeling – et arkaisk problem?

Jeg har i denne meget korte fremstilling forsøgt at vise, at *aldersinddelingen* historie ikke stemmer overens med *aldersforståelsens* historie. Den første har været forholdsvis kontinuær, mens forståelsen af aldre har skiftet markant. Pointen er, at man ikke kan tale om alder som ét fænomen, der kan studeres transhistorisk. Det er ikke blot kategorierne, der ændrer sig, men også indholdet eller betydningen af alder.

Det spændende ved livstrappemotivet er, at det er en forunderlig blanding af kontinuitet og forandring. Trinene er tilsyneladende uforanderlige i deres

inddeling og indhold, symboliseret ved attributterne. Hvis man skal fæste lid til disse billeder konstitueres livstiden af en tid til at lege (top, bold og tøndebånd), en tid til at lære (tavle og bog), en kroppens tid (kærlighed og/eller idræt) en krigens tid (våben) og derefter en række stillesiddende aldre for mændenes vedkommende (studier og optælling af penge), og omsorgsgivende aldre for kvindernes vedkommende (børn, dyr og syge). Og det er vel også netop sådan vi oplever det. Begreberne *om* noget kan ikke adskilles fra oplevelserne *af* noget. Det er en vigtig pointe, at ideer om aldre, fx i form af livstrappemotivet, ikke bare er subjektive reaktioner på en objektiv virkelighed – de demografiske forhold. Hvis man skelner mellem begreberne om aldre og facts, benægter man, at kulturelle repræsentationer er medvirkende til at konstituere virkeligheden.

De ikonografiske fremstillinger af livets aldre er ikke kuriøse relikter, de er fra en tid, hvor tænkningen også blev formidlet i billeder. Derfor er disse motiver måske en kilde til forståelsen af livet og dermed erfaringen af livet. For livsforløbet eksisterer ikke uafhængigt af de idealer og begreber, der til enhver tid repræsenterer det.

Noter

1 Interessen for livsforløbs-allegorier udspringer af et forskningsprojekt på Nationalmuseet med titlen »Alder og livscyklus som kulturelle fænomener«. 2 Fra slutningen af 1960'erne har gerontologer, humanistiske sundhedsforskere, sundhedsprofessionelle og organiserede ældregrupper arbejdet hårdt på at påvise, at de dominerende stereotype billeder af ældre er negative. Målet har været at gøre op med den såkaldte »alderisme« (aldersdiskrimination), midlet har været at fremvise empiriske belæg for, at gamle er en differentieret gruppe, og at alderdom er en historisk konstruktion. 3 En afsluttet tryksag, bestående af et stykke papir, trykt på den ene side. De ældste er træsnitbilleder fra slutningen af 1300-tallet. Kobberstik fremstilledes fra ca. 1440-50. De blev udført på klostre i Mitteleuropa og solgt via kirker. Fra 1500 udsendtes, særlig fra Nürnberg og Augsburg verdslige billedark, der viste begivenheder som mord, krige, henrettelser, misfostre; de såkaldte flyveblade. 4 Rudolf Schenda (i Joerissen og Will:25) afviser, at motivet kan betegnes som folkeligt, tværtimod: »Nur mit Vorbehalten lässt sich die »populäre Druckgraphik Europas« als ein volkstümliches Genre postulieren: Die meisten unserer graphischen Zeichen und Aussagen stammen nicht aus den sozialen Unterschichten; sie sind vielmehr Informationen »von oben« oder von aussen; die Autoren dieser Bilder und Texte sind ja auch nur selten Angehörige der sozialen Unterschichten gewesen. Grosse Teile der gesamten populären Literatur für das Volk, nicht Literatur aus dem Volk.« 5 P. Ariès: Barndommens historie s. 31. 6 Se Dove: The Perfect Age of Man's Life. Cambridge 1986. 7 Søren Mørch: Civilisationen. 8 Se Nils-Arvid Bringéus: Picture of the Life Cycle. 9 P. Ariès: Barndommens historie s. 38. 10 Thomas Cole: The Journey of Life. 11 Martin Kohli: The World We Forgot: An Historical Review of the Life Course. 12 John Gillis John: A World of Their Own Making. 13 Johan Fjord Jensen: Livsbuen.

Bibliografi

Ariès, Philippe: Barndommens historie. Odense 1982.
Bringéus, Nils-Arvid: Pictures of the Life Cycle, Ethnologia Scandinavica, Lund 1988.
Chew, Samuel C.: The Pilgrimage of Life, London 1962.

- Cole, Thomas: *The Journey of Life. A Cultural History of Aging in America*, Cambridge 1992.
- Den Store Danske Encyklopædi: »aldring« (P. Fromholt, H. Kirk, B. Rørbye, M. Scroll, A. Viidik); »cyklus – kulturelt« (L. Otto), »livsaldre« (L. Otto). København 1996.
- Mørch, Søren: *Civilisationen*. Det Europæiske Hus, Bd. 1, København 1991.
- Dove, Mary: *The Perfect Age of Man's Life*. Cambridge 1986.
- Gillis, John R.: *A World of Their Own Making. Myth, Ritual, and the Quest for Family Values*. New York 1996.
- Jensen, Johan Fjord: *Livsbyen. Voksenpsykologi og livsaldre*. København 1993.
- Joerissen, Peter und C. Will: *Die Lebensstreppe. Bilder des menschlichen Lebensalter*. Schriften des Rheinischen Museumsamtes nr. 23, Köln u.å.
- Kohli, Martin: *Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente*, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 1985.
- Kohli, Martin: *The World We Forgot: An Historical Review of the Life Course*. I: Victor W. Marshall: *Later Life: The Social Psychology of Aging*, Californien 1986.
- Meyer, Carl U. og W. Müller: *The State and the Structure of the Life Course*, Sorensen mfl (ed.) *Human Development and the Life Course*, New Jersey 1986.
- Sears, Elizabeth: *The Ages of Man: Medieval Interpretations of the Life Cycle*, Princeton 1986.

Summary

Stages of Man – from Christian allegory to scientific taxonomy

The article is about allegories of the course of life and their function as tools for ordinary people's understanding and experience of life. It takes its point of departure in the popular print *The Ten Ages of Man*, which was one of the most widespread themes in secular iconography from the seventeenth until the twentieth century. Although one cannot say precisely how the "Stages of Man" motif was part of ordinary people's more practical, everyday view of life, it is argued that its meaning changed over the centuries. Although the specific form of the motif on the whole remained unchanged between 1650 and 1900, the context within which life is understood underwent great changes. Interest in the ages of life as expressed in medieval iconography originated from a wish to understand the place of mankind in the whole of God's Creation. The ages of man were thus concepts in a scientific terminology – a comprehensive explanatory system for describing the surrounding world, not themes in a personal chronology. Only during the Renaissance did there arise an interest in individual destiny – the life of the individual human being. At the same time it became common to symbolize the ages by a stairway rather than a wheel. Whereas in the Middle Ages the motif of the ages of man formed part of a cosmological order, in the Renaissance it took on a new meaning in the form of a life as a sequential order. The images were more about mankind and his existence than about human development in the modern sense. The motif was thus not only an existential image, but at the same time a fatalistic image of the human condition. With abstract time as the new framework of life, the stages of life motif also underwent a change in content – from life and its transience to the phases of life and their proper content and order. Whereas the Wheel of Life and the early stairway motifs were about the meaning of life, in the course of the eighteenth century the stairway came to be about the sequence of life – "the course of the good life". The motif came to represent a new cultural ideal of a long, ordered, safe life. Only at the end of the nineteenth century, when the image of the "Ages of Life" had become common, did the content change to express the individual course of life as part of the eternal rhythm of nature. By this time biology had made its impact as the system of meanings within which age is to be understood. The ages of life had become a typology of development. Life was viewed on a new scientific basis and the idea of growth, flowering and decay was built into the Ages of Man motif, for example by using trees with and without foliage. They express a new awareness that there were biological reasons for the age divisions; that they were so to speak natural and objective. But natural science

did not remain alone in developing concepts of age and the life cycle. From the end of the nineteenth century the humanities, especially psychology, became involved. In a way one could say that psychology has triumphed over biology today when it comes to proposing good explanations of age-specific development throughout life. Today developmental psychology is the dominant paradigm for understanding the course of life. Psychological thinking and the idea that personality is forged through life history has changed our view of the ages of man, and not least of when we are adults. The iconographical representations of the ages of life are not curious relics; they are from a time when thinking was also conveyed in pictures. These motifs are thus perhaps a source for the understanding and thereby the experience of life. For the course of life does not exist in isolation from the ideals and concepts which represent it at any given time. The concepts of life cannot be separated from the experiences of life.

Maskeradens historie

– en historie om menneskesyn i forandring

Af Sune Christian Pedersen

Maskeraden er i vore dage nærmest en metafor for det falske, det kunstige. At noget er en maskerade betyder i dagligsprog som oftest, at det er et falsk dække over noget andet. De konkrete »historiske« maskeradefester, vi møder i litteratur og på film, vækker sjældent andre associationer end intrige, tomhed eller eskapisme. Og hvis der ikke er noget lidt latterligt over maskeraden, er der ofte noget truende. Noget skjuler sig for os, skjuler sin sande identitet. I Edgar Allan Poe's novelle »Den røde døds maske« trækker tusind adelige sig under en pest tilbage på et forsegleet slot, hvor de for at holde kedsomheden borte holder en maskerade. Under maskeraden sniger selve Døden sig ind, gemt under en grufuld maske, og straffer deres flugt fra virkeligheden.

Kulturhistorikernes syn på maskeraden er groft sagt præget af ambivalens: Hvor det handler om maskeraden som en del af 1700-talshoffets kultur finder vi i deres skildringer ofte en nostalgisk æstetiserende holdning. Maskeraden er en del af en svunden pragt. I de samme værker, finder vi imidlertid også beskrivelser af maskerader udenfor hoffets rammer, og her er tonen en anden; ikke mindst når Thorvaldsen åbner ballet sammen med den

»storvoksne, tyskfødte Maler Wolperding, der var forklædt som Dame med lange Proptrækkerkrøller ... Situationen synes overordentlig taktløs og giver lidt bitter Smag paa Tungen. Vi kan ikke lide at tænke os den ærværdige gamle Mester med i saadant Gøgl« (1).

Hvad vi ikke får at vide hos historikerne er, hvad maskeraden egentlig betød for datidens mennesker. Jeg vil i denne artikel forsøge at give et bud på, hvordan maskeraden blev opfattet i 1700-tallets borgerskab, hvordan denne opfattelse ændrede sig omkring år 1800, og hvordan opfattelsen af maskeraden samtidig kan kaste et lys på et menneskesyn under forandring.

Opståen og udbredelse

I historiografien er det en almindelig opfattelse, at maskeraden var en videudvikling af de mere folkelige fastelavnsfester, der fandt sted i sidste

halvdel af 1600-tallet, og at maskeraden skal forstås i lyset af disse – som oftest som en udvandet eller dekadent version. Jeg vil ikke her gå nærmere ind i diskussionen af maskeradens opståen, om dens »lån« fra folkekulturen. I denne sammenhæng er det langt vigtigere at forstå maskeraden som et fænomen, der har sin egen dynamik og betydning, uafhængigt af eventuelle aner (2).

Senest i perioden fra 1634-1712 blev det, vi forstår ved maskeraden, introduceret i Danmark som en hofforlystelse. Den første hofmaskerade, der omtales i historiografien, er et »*Bal en Masque*« afholdt i forbindelse med kronprinsens bryllup i 1634. Dog indgår allerede i 1500-tallet masker i hoffets regnskaber. Fra 1652 melder kilderne om afholdelse af en ny type maskerade, de såkaldte 'Wirtschaften', en skik, man indførte fra de tyske hoffer. Her holdtes festen på en kro, hvor fesholderen (for det meste kongen og dronningen) forestillede kromanden og krokonen, og hvor gæsterne var udklædt i forskellige national- og karakterdragter (dragter, der forestillede specifikke karakterer: Historiske, allegoriske eller mytologiske figurer, f.eks.). Om aftenen fortsatte festdeltagerne typisk med et bal på slottet, stadig iført dragterne. Disse fester havde også en narrefigur, der havde mulighed for at kritisere regenterne, nemlig en skærsliber, normalt spillet af hoffoeten.

I Wirtschaftfesterne lå tilsyneladende en sentimental fascination og dyrkelse af det folkelige fra hoffets side. Den samme fascination gav sig senest fra 1660'erne udslag i, at det blev almindeligt, at hoffet til fastelavn hentede hollandske bønder fra Amager ind, for at de på slotspladsen kunne opføre deres fastelavnsløjer. Det blev fra 1680'erne skik for hoffet at fejre fastelavn ved selv at tage ud til Amager og iagttage de hollandske bønders eksotiske fastelavnsfester. Samtidig begyndte maskeraden at blive en regelmæssig forlystelse ved slottet i København eller ved lystslotte udenfor byen.

I 1700-tallet fandt en udbredelse af maskeraderne sted, fra hoffet og ned i de urbane borgerlige lag. I 1710 begyndte hoffet at afholde store ugentlige maskerader, ved enkelte lejligheder med helt op til 4000 deltagende. Reelt er det ikke til at sige, hvem der var tilladt adgang og hvem ikke. Men tilsyneladende skete der noget nyt med maskeraden. Fra at have været en eksklusiv hofforlystelse, begyndte maskeraden også at blive en forlystelse for byens finere borgerskab. Fra 1720'erne afholdtes der således maskerade på teateret, udenfor hoffets rammer.

Samtidig med udbredelsen faldt der i 1700-tallet en række forbud mod maskeraderne, der punkterede udbredelsen. Det første forbud var tilsyneladende forårsaget af pesten i 1711. Den 14/1 1712 udsendtes et reskript »Ang. Forbud paa forargelige Samquemme, samt for Contagionens [smit-

tens, Meyer] Skyld, i denne Vinter paa Kane-Kjørsel og Klæders Udlaan til Masqveren i Kjøbenhavn« (3). Tilsyneladende eksisterede der for myndighederne en årsagssammenhæng mellem utilbørligheder, maskering – og sygdom. Denne sammenhæng var primært, at sygdommen sad i tøjet, men måske var chokket over pesten, kronologisk sammenfaldende med maskeradernes voldsomme opblomstring (blandt andre ting, selvfølgelig), også med til i højere grad end tidligere at henvise maskeraderne til det syndiges område (4). Reskriptet blev dog ikke håndhævet mere, end at maskeraderne kom igang igen fra omkring 1720.

Allerede i 1724 blev de offentlige maskerader dog forbudte igen. Årsagen var officielt det hasardspil (basset), der også foregik ved forestillingerne. Herefter var det kun tilladt for »Personer af Distinktion« at have »private Maskerader for dem selv« (5). Meget taler for, at modstanden mod maskeraden stak dybt. Først og fremmest stod pietismen i de følgende årtier stærkt, i hovedstaden og ved hoffet. Denne pietisme vendte sig imod jordske forlystelser generelt – teater, komedie, linedans, bl. a. – men maskeraden var en særlig aversion, som vedblev at være forbudt efter at de andre blev tilladt igen. Selv de distingverede private maskerader blev i 1730'erne indskrænket, idet enhver form for bal »paa Søn- og Festdage eller Aftenen tilforn« blev forbudt (6).

Under Christian VII og Struensees styre ændrede vilkårene sig, og maskeraderne blev atter tilladt. I 1768 blev der givet tilladelse til, at maskerader kunne afholdes på Det danske Komediehus. Af reglementet fremgår, at disse maskerader på én gang var mere løsslupne (der blev bl.a. nu udkænket alkohol) og mere kontrollerede. Der var store mængder af vagter til at overvåge, at alt gik rigtigt for sig. Der kom endda regler for, hvilke maskeradedragter der var tilladte og hvilke ikke, f.eks. blev dyreforklædninger forbudt, og det indskærpedes, at det var forbudt at møde op i egne hverdagsklæder. Endelig er det bemærkelsesværdigt, at maskerede og umaskerede ved den offentlige maskerade nu, i modsætning til tidligere, holdes adskilt: »En Masqueret maa komme paa Masquerade-Sahlen og overalt i Logerne, ikke paa Galleriet; en Umasqueret i Logerne og Galleriet, ikke i Sahlen« (7). Maskeraden blev således en dobbelt iscenesættelse, hvor maskerne både spillede overfor hinanden, og for et publikum på galleriet. Vi kender ikke den sociale sammensætning på disse maskerader, men tilsyneladende har der været åbnet for adgang et stykke ned ad den sociale rangstige. Kontrollen har snarest ligget i reglerne for maskers ærbarhed, formentlig lånt fra hofmaskeradens reglement.

Med Struensees fald forsvandt de offentlige maskerader imidlertid fra den københavnske skueplads. Men først i 1790'erne tiltog hofmaskeraderne. Der kunne let være 16-1700 gæster til maskeraderne i Riddersalen på

Loftsmaleri i Rosen på Frederiksberg Slot af den københavnskfødte maler Benoit le Coffre (1671-1722). Maleriet er fra 1711 og giver et indtryk af hofmaskeradernes plads i rokokovens æstetiske univers. Der bliver drukket, spillet, danset og flirtet – og set. Står man under maleriet, har man manges blikke hvilende på sig. Iveren efter selvscenesættelse spillede i 1700-talsmaskeraderne en væsentlig rolle.

Christiansborg. Og i de private klubber, der voksede frem i stor stil fra 1775 som et borgerligt alternativ til hofkulturen, afholdtes der ligeledes maskerader. Fra 1798 findes der hyppige indlæg om disse maskerader i bladene. I 1800 blev der åbnet op for, at andre steder end Komediehuset, der siden 1772 ikke havde udnyttet sit privilegium, kunne afholde maskerader. I 1803 blev maskeraderne endelig frigivne med en befaling om, at tilladelser kun-

ne søges gennem Det danske Kancelli, og at maskeradeerne skulle stå under politiets tilsyn. To forskellige etableringer afholdt fra nu af maskeradeer: det, der senere kom til at hedde D'Angleterre, og Hofteatret. Det sidstnævnte sted var for de fornemme, det førstnævnte for de mindre fine. Under alle omstændigheder betød denne frigivelse en øget udbredelse – og en enorm popularitet for maskeradeerne. Vintrene i 1803-05 er maskeradeernes absolutte glansperiode, i det mindste i kvantitativ forstand. Hver eneste uge afholdtes maskeradeer.

Hvorfor maskeradeerne på netop denne tid blev tilladt som offentlige forlystelser, kan virke gådefuldt, set i lyset af den generelt stramme politik, der blev ført af kongemagten efter den franske revolution. Svaret skal formentlig findes i et ønske om at bringe maskeradevæsenet, der allerede florerede i klubberne, ind under mere kontrollerede former, hvor politiet kunne føre tilsyn.

Der viser sig altså en udvikling op gennem 1700-tallet, hvor maskeraden på den ene side bliver udbredt fra hoffet ud i den urbane »offentlighed« – og tilsyneladende gradvist siver ned og bliver »vildere« – og på den anden side bliver reguleret, idet gæsterne og deres opførsel overvåges, og hele festen underkastes et stramt tidsskema og et sæt regler, der trykkes ved hver eneste annoncering på plakater og i aviser.

Intetsteds får reguleringen dog så konkret en betydning som i det, jeg vil kalde den officielt-patriotiske maskerade. I anledning af kongens og kronprinsens fødselsdage blev der afholdt en »Nationalhøitidelighed paa Hr. Bjørns Masquerade« (8) (Hofteatret på Christiansborg). Her var deltagerne maskerede som repræsentanter for de danske stænder, og i disse roller defilerede de forbi en stor obelisk, repræsenterende kongemagten, mens de sang patriotiske sange. Det er ikke bønder, fiskere osv., der paraderer forbi de kongelige, nej det er folk maskeret som bønder, dvs. formentlig højere undersåtter, der forklædt som lavere underkaster sig obelirken, den kongelige »maske«. Her synes det, som om ordenen er selve målet, ikke midlet til festlighed. Gennem en sådan iscenesættelse kunne kongen symbolsk manifestere sin magt. Billedet er vendt fuldstændigt i forhold til den tid, hvor hoffet klædte sig ud som og festede på lige fod med Amagerbønder. I dette nye spil er forklædningernes betydning fastlagt i et lige så stramt hierarki, som de roller i samfundet, de fremstiller. Man kunne næsten kalde det en maske-realisme, eller et ritual, hvor de hierarkiske værdier i samfundet stadfæstes. Den officielt-patriotiske maskerade viser imidlertid også, at maskeradeen var blevet en så vigtig institution i det højere bysamfund, at den var blevet en gængs udtryksform. I 1804 afholdtes »Høitideligheder *en Masque* i Anledning af den 2. April 1801« (9) – altså en maskerade i anledning af

slaget på Rheden, et nationalt nederlag. Maskeraden var ikke længere kun en forlystelse, den var blevet en måde, hvorpå man kunne iscenesætte samfundets hierarkiske strukturer.

Efter den nationale krise med statsbankerotten 1813 forsvandt maskera-derne for en tid, og ifølge historiografien blev de aldrig det samme igen. Fra 1820'erne var der spredte maskerader på de gamle scener, men tilsyneladende uden den store tilslutning. Fra 1840'erne eksisterede maskeraderne som et perifert fænomen i form af de såkaldte »kunstnermaskerader«, arrangeret af de unge kunstneres selskab – og kun med adgang for mænd. I Vinter-tivoliet Casino blev der også holdt maskerader, én gang årligt, men stadig kun for mænd. Forbudet mod kvinder blev ophævet i 1854, men maskeraderne synes blot at have været en skygge af sig selv, med yderst begrænset deltagelse og kun ringe interesse for maskering. Fra omkring 1870 synes de helt at være forsvundet.

Menneskesyn og maskerader

I sin komedie *Mascarade* og i sin epistel 347 satiriserer Holberg over modstanden mod maskeraden på en måde, der kan give en idé om, hvordan man kunne forstå maskeraden som metafor for mennesket på hans tid, i 1700-tallets første halvdel. Hans komedie havde sin premiere blot 18 dage efter forbudet mod de offentlige maskerader i 1724. Den er utvivlsomt skrevet på baggrund af en foregående debat. I hvert fald er stykket én lang diskussion af maskeradens gode, dårlige og potentielt kaotiske sider. Den besindige svoger Leonard giver tilsyneladende Holberg røst i sit argument om, at maskeraderne »forestiller Menneskene den naturlige Liighed, hvorudi de vare i Begyndelsen, førend Hofmod tog overhaand, og et Menneske holdt sig for god at omgaaes med et andet; thi saa længe Mascaraden varer, er Tierenen lige saa god som Herren«. I sin epistel gentager han dette argument, og tilføjer, at det både er behageligt for høje og lave: De høje kan opfylde deres drømme om identitet, fri fra modernes og distinktionens »rustning«, mens de lave får frihed til at opføre og klæde sig som de vil. Maskeraden har for Holberg en filosofisk betydning, fordi den erindrer om naturtilstanden og afslører det hverdagslige hierarkis arbitraritet: »Man kand i saa Maade sige, at den sædvanlige Stand, som vi leve udi, er en bestandig Mascarade, efterdi Regiering, Moder og Sædvaner paalegge os Masker, hvilke vi ved saadan Leeg ligesom nedlegge, og at vi egentlig ikke ere ret maskerede, uden naar vi gaar med blotte Ansigter.« For Holberg består mennesker af natur og kultur, men naturen er maskeret bag kulturen. Det Holbergske menneske lever på overfladen, og maskeraden er i den forstand nærmest en naturlig tilstand, en »anden natur«. Det Holbergske menneske er således et

Illustration fra 1813 til Holbergs Mascarade af Christian August Lorentzen (1746-1828). I stykket er indlagt et intermedium, hvor en maskerade »opføres« af skuespillere og statister.

positionelt menneske, hvis identitet er defineret ud fra dets position i samfundet. Et gennemgående tema i hans satirer er da også folk, der forsøger at bryde ud af deres sociale position, men som mangler de egenskaber, der gives af positionen.

Mentaliteten i borgerskabet på Holbergs tid er i historiografien blevet beskrevet som en teatermentalitet. Man pyntede sig, gik i parykker og gik på teater for at blive set. I standskulturen afspejlede såvel klædedragten som kropssproget individets stand, og betydningen af den ydre fremtoning blev derfor enorm. Der blev trykt i stribevis af manérbøger, der angav, hvorledes kropssproget skulle finjusteres til det ekstremt skarpe høflighedskompleks – anstanden – der regulerede menneskelige og sociale relationer. Det er i sammenhæng med denne kultur, hvor spillet, det yderlige, havde så stor en betydning, at vi må forstå Holbergs forestillinger om Verden som en maskerade (10).

Fascinationen ved det ydre spil, forklædningen, viser sig i de små glimt af, hvad der skete på maskeraderne, de sparsomme kilder giver os. I en lille udateret pjece, »En Haandfuld af Konst- Natur- og Forstands-Mærkværdigheder« fra 1700-tallets begyndelse (11) beskrives nogle af de opfindsomheder, de maskerede kunne fremkomme med. Ved en hofmaskerade så man i riddersalen

»indtræde et Menneske, forklædt som en Abekat, trillende for ved sig en stor Kugle, henimod halvtredie Alen i Diameter. Efterat denne Kugle nogle Gange var rullet rundt omkring Salen, blev Abekatten staaende midt paa Salen, og lod Kuglen ligge stille for sine Fødder. De andre Masquer slog strax en Kreds omkring ham, da Abekatten lukkede Kuglen saaledes op, som den kunde have været en liden Krambod, og saa sad inde i Kuglen en fuldvoxen Mand, forklædt i Masque som en Bonde, med et Skakbræt for ved sig, hvilken indlod sig at spille med omstaaende Masquer, een efter den anden.«

Det vigtigste, hele fascinationen ved dette optrin ligger i selve skuespillet, i den fantastiske iscenesættelse. Spørgsmålet om, hvem der befinder sig bag masken, er i denne som i andre skildringer fra samme tid underordnet. Vigtigst ved forklædningen er iscenesættelsen af en ny virkelighed, at forandre via maskeringen. Det er svært at slutte ud fra så spinkelt et kildegrundlag som det, vi har fra 1700-tallets start. Men tilsyneladende betød maskeraden for 1700-tallets byboere og hoffolk en leg med muligheden for at forandre mennesket; en åbning i det meget ydrebetonede, standsbevidste menneskes selvforståelse.

I årene omkring 1803-1804, hvor maskeraderne endelig var blevet frigivne, og hvor der blev danset intenst i vintrene, florerede en livlig debat vendt mod fænomenet. Når man gennemlæser de mange avisartikler i denne anti-maskeradepolemik, er der en række argumenter, der går igen.

For det første et angreb på det løsslupne, usædelige og ubekymrede ved maskeraderne. For det andet et angreb på den sociale sammenblanding af høje og lave ved maskeraderne. Og for det tredie et ubehag ved maskeringens tildækning af personligheden.

I det lille populære spidsborgerblad, Politivennen, udgivet og redigeret af K.H. Seidelin, blev der i de hektiske maskeradevintre 1803-04 raset godt og grundigt. I et indlæg (12) bliver maskeraderne fremstillet som et hedensk levn, som katolikkerne bragte videre, dog kun i karnevalstiden. Kritikken kommer primært i form af en lang række punkter: »Maskeraderne kunne tjene Forliebte til Stevne. Maskerader kunne tjene Forførelsen med Lejlighed han ellers ikke fik. Maskeraderne kunne give Vellystningen Frihed til at besmitte det kydskeste Øre med sin Givt.« Som kontrast til disse punkter

formulerer skribenten sine egne idealer: Det protestantiske (modsat den katolske karnevalstradition), sæderne, kundskaberne, det puritanske, huslige, sparsommelige, blide, tænksomme.

Samme idealer formuleres mere positivt i det andet indlæg om maskera-der i samme blad, hvori skribenten argumenterer ud fra en puritansk grundholdning om, at

»Ingen Fornøjelser, maae nogensinde stride imod Sædeligheden, men altid være overensstemmende med vores Pligter ... nej! der, hvor Tarvelighed hersker, findes den sande Glæde, Fryd, og Fornøjelse. Mennesket trænger til selskabeligt Samfund, men han trænger ej til at ødsle, han trænger ikke til støjende Glæder; han behøver en blid Adspredelse. Og efter disse Grundsætninger, troer jeg, at man kan bedømme Fornøjelsernes Moralitet.«

I atter andre artikler klagede skribenter over tilstedeværelsen af »liderlige og frække Bolersker« (13), altså prostituerede, hvis tilstedeværelse besmudsede de pæne piger. Fælles for disse skribenter er, at de ser den løsslupne maskerade som en modsætning til deres egne idealer: En puritansk verden, hvorfra det usædelige og løsslupne er udgrænset.

Mere alvorligt måske var den trussel mod »den stabile verden«, der udsprang af maskeradens potentielle nedbrydelse af sociale kategorier, dens sammenblanding af høj og lav.

I en artikel fra 1803 i bladet Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn (14), frygter skribenten for den sociale sammenblandings konsekvenser. Der er som sådan ikke noget galt med maskera-der, kun med de nyeste offentlige maskera-der i Københav: Efter maskeradernes offentliggørelse »da enddog Slagtersvende og Læredrenge, Tjenestepiger og Salsnympher [prostituerede, ODS] kunne komme der, synes de at stifte ubodelig Skade«. Problemet er, at

»simple Mennesker derved [vænnest] til en Levemaade, som de dog tidlig eller sildig maae give Slip paa. Naar de siden ikke kunne tilveiebringe alt, hvad der udkræves til et saadant Masqueradeliv, saa blive de vrantne og misfornøjede med deres Skjebne, og følgerne deraf vil enhver let kunne tænke sig.«

Thi:

»En af de Egenskaber, der karakterisere Hovedstadens Indbyggere, især i Middelstanden, er den evige higen efter at ville leve paa samme Fod som de høiere Stænder. Skomageren vil leve som Kjøbmanden, Kjøbmanden som Ministeren; Kræmmerkonen som Grevinden, Grevinden som Prin-

sessen. Luxussen bliver derfor sjelden eller aldrig blot mellem de højere Classer, den forplanter sig som en smitsom Feber fra disse til alle de andre Stænder«.

Der lå dog i kravet om ordentlig udklædning en slet skjult social kontrol. I en anden artikel i Nyeste Skilderie (15) hævdes f.eks., at »Det er en notorisk Sandhed, at virkelige Skomagerdrengene have indfundet sig i deres egne Klæder paa vore Masquerader og spillet deres naturlige Roller«. Kun de rige kunne – ideelt set – tillade sig at forklæde sig som skomagerdrengene. De fattige havde næppe råd til at forklæde sig som rige, og der var altså i kraft af kravet til maskeradedragten en effektiv social kontrol, der hindrede maskeraden i at udvikle sig til en kaotisk social sammenblanding.

Det er således ikke maskeraden som idé, der anfægtes. Flere indlæg bygger på øjenvidneskildringer. Skribenterne går selv på maskerade, og det samme gælder åbenbart de »pæne piger«, som omtales. Der eksisterer parallelt med kritikken en forestilling om, at maskerader også kan være pæne og ordentlige som dem, der foregår ved hoffet. Artiklen om skøgerne munder f.eks. ud i konkrete forslag om strammere regler og kontrol ved indgangen ved maskeraderne. Der, hvor standpunkterne skilles, er snarest i graden af puritanisme. For visse af skribenter er selve den formålsløse festlighed – formålsløs i forhold til idealet om »det huslige, sparsommelige, blide, tænksomme« – et problem. Men hos mange andre finder vi et ønske om en maskerade, der er socialt, sædeligt og moralsk ordentlig.

Bag modstanden mod maskeraden omkring år 1803 lå i høj grad et puritansk menneskesyn, milevidt fra Holbergs filosofi om Verden som en maskerade. Men også for antimaskerade-skribenterne i årene omkring 1803 fungerede maskeraden ofte som en metafor for menneskets fremtræden i Verden. I Nyeste Skilderie skriver redaktøren Johan Werfel i 1803 :

»Hvad er Masquerade i Grunden andet end *at synes det, som man ikke virkelig er?* Og skeer det sidste ikke dagligen, uden at nogen ivrer det mindste derimod?« (min fremhævelse) (16).

Metaforen er på én måde den samme – »Verden er en maskerade« – og dog er menneskesynet helt forandret i forhold til Holberg. For Holberg er menneskets sociale identitet uadskilleligt fra dets »masker«. For Werfel er maskerne det, der dækker over den virkelige identitet. Tilsvarende defineres maskering i en artikel i det lærde ugeskrift *Minerva*, udgivet af Knud Lyhne Rahbek, som det at »forestille en anden Person *end den man virkelig er*« (min fremhævelse) (17). For begge skribenter er der en essens, en individuel kvalitet i hvert menneske, der kan skjules. Bag virkelighedens masker gemmer personligheden sig. Vi har forsåvidt at gøre med et individualiseret

menneskesyn: Personen kan ikke længere afledes af sin fremtræden i verden – herunder i det sociale standshieraki, som hos Holberg.

At maskeraden som metafor ændrede sig skal utvivlsomt forstås i sammenhæng med en generel forandring i menneskesyn, der fandt sted omkring år 1800. Forestillingen om individet vandt indpas på bekostning af det 18. århundredes standsbevidsthed, en proces mentalitetshistorikerne ofte omtaler som individualiseringsprocessen (18).

Indvirkede det nye menneskesyn på maskeraderne selv? Det er meget vanskeligt at sige på baggrund af de ganske få kilder, der findes om selve »maskeradernes praksis«. Jeg vil dog nævne en enkelt artikel af Knud Lyhne Rahbek, »Maskeraden – en Drøm af mig selv« (19), der beskriver det for mig at se centrale, nemlig »den almindelige Maskeradefornøjelse, at opdage, og gienkende de forskellige Masker.« Han beskriver her demaskeringen som en næsten manisk proces: Maskerne skriver navne i hænderne på hinanden, (for ikke på stemmen at genkende hinandens identitet), og er der én til stede, hvis identitet, man ikke kan gætte, stimler folk sammen om vedkommende.

»Saaledes var der iblandt andet een i en meget elegant Domino med Gulddaase i Haanden; ham var al Verden paa Jagt efter at vilde kiende; man stimlede om ham, man reves om hans Haand, for at skrive efter Maskeradeviis, snart eet, snart et andet Bogstav deri; men altid rystede han paa Hovedet; og ikke saa snart blev heller en Gisning bekiendt, før den strax lydelig forkastedes; ja! hvad det mærkeligste var, Uvisheden gik endog saavidt, at der var adskillige af de omstaaende, der i deres Enfoldighed ansaae dem forpligtede at erklære, at det ikke var dem, der var i Dominoen«.

Så snart en maske afsløres, går han til garderoben og skifter til ny maske. Der er endda nogle, som i iver river maskerne af hinanden. Tilsyneladende er fascinationen i dette optrin en helt anden, end ved det optrin (abekatten med kuglen), vi så knap hundrede år forinden. Det vigtigste er ikke længere iscenesættelsen og forandringen; for personligheden kan aldrig forandres, uanset hvad man gør for at tildække den. I stedet ligger fascinationen i at se igennem de lag, der skjuler den ægte personlighed. For det individualiserede menneske er maskeraden blevet en pirrende leg med at finde ind bag alt det ydre, bag alle de konventionelle tøj-koder, ind til den unikke kerne, til mennesket bag masken.

Maskeradernes forsvinden

Hvis maskeraden for borgerne omkring år 1800 var udtryk for en stigende

individualisering, mener jeg også, at maskeradens forsvinden kan ses som en effekt af denne individualisering.

I 1831 blev der givet en maskerade på D'Angleterre, hvor 600 personer deltog. I Kjøbenhavnsposten finder vi en kort beskrivelse. Det ser sørgeligt ud:

»Uagtet man bemærke mange brillante Costumer og gode Character-masker, herskede under selve Maskeraden kun ringe Livlighed, da ikkun saare Faa søgte at udføre de Charakterer, de havde valgt at fremstille, ligesom der eiheller var arrangeret noget Optog eller deslige. Maaskee har det lange Tidsløb, i hvilket ingen offentlige Maskerader have været givne her i Hovedstaden, hos mange bragt denne Forlystelse i Glemsel; hvorhos det dog ikke bør lades ubemærket, at man i det hele aldrig har kendt den tvangfrie Lystighed, som aander i Sydboernes mere nationale Forlystelse af denne Art, hvilke i den Grad synes at komme i Modstrid med Nordboens Character, at mange genere sig for at vise sig lystige, om det endogsaa er under Maske. Da de deltagende havde demaskeret sig, og Ballet, som sædvanligt, afløste Maskeraden, herskede i det hele en langt muntre Tone. For øvrigt var Arrangementet særdeles smagfuldt, og ingensomhelst Uorden fandt Sted. Saare rigtige vare vistnok de tagne Bestemmelser, hvorefter ikke *Enhver* der ønskede Billet tilstedtes Adgang ...« (20).

Der er ikke længere hverken lyst eller frihed forbundet med maskeringen, tværtimod er det, som om gæsterne kun med stort ubehag befinder sig udenfor deres vante roller. Der er ingen forvandling forbundet med forklædningen, og ingen glæde ved skuespillet, ved legen med identitet. Hele foretagendet er præget af orden, kun et begrænset publikum har adgang, og adskillelsen mellem aktør og tilskuer er fuldendt – således, at der ingen aktører er og derfor intet på spil. Forestillingen virker akavet, det er klart en lettelse for maskerne at stoppe legen. Ikke nok med det, vi får en forklaring, der skal vise sig at gå igen i historikernes skildringer (21): Det er vor tunge, hæmmede nordiske mentalitet, der er uforenelig med maskespillets letthed. Vi må ikke glemme, at argumentet samtidig har et potentielt politisk-disciplinerende indhold som selvopfyldende profeti: At man kan forandre folk ved at fortælle dem, hvad de *er*, snarere end hvad de *bør* være – en strategi, der ifølge historikeren Hans Vammen netop begyndte at vinde frem i 1800-tallets begyndelse, f.eks. i almueskolerne (22). Argumentet fandtes allerede i 1803, i et par af de indlæg, jeg har set, men synes dér ganske kraftsløst midt i al den farverige tumult. Hvad var der sket i løbet af de knap 30 år? Der kan tænkes adskillige ydre forklaringer: den økonomiske krise, statsbankerotten i 1813, landbrugskrisen i 1818. Hvor vigtige sådanne for-

klaringer end kan være, må det her være vigtigere at forstå indholdet i den mentalitetshistoriske forandring, der var sket.

Hvad vi kan slå fast er, at der på det ideologiske plan tilsyneladende fra 1803 til 1831 var skabt en ny konstruktion, den tunge nordbo, en nordisk identitet. Fra det Holbergske menneske, skuespilleren, den evigt maskerede, til nationalromantikens »kølige blod« er der et stort spring.

Grundtvig, en af den tidlige nationalromantikens varmeste fortalere langede da også ud efter maskeraderne i sit dunkle skrift »Maskeradeballet i Danmark 1808«. Baggrunden er »Danmarks ... Lykkes haarde Vinter« 1808, hvor krigens katastrofe har knækket landet. Og folk bare fester!

»Gulvet dundrede under de Dandsende, medens andre Formummede drejede sig under Rægrimen [Rædselsmasken, ODS] i lystige Kredse, og skreve i hinandens Hænder, som kunde der tvivles om deres Navne, de rette.«

Her taler et andet menneske end maskeradernes aktører; her er én og kun én sand identitet. Og krænkelsen af denne identitet er for Grundtvig en synd, der straffes hårdt: »Salen rystede som et Blad i Stormen, og skræk udpustede Livsaanden af de Dandsende. Gispende fore de til Hel.«

Maskeraden forsvandt ikke til Hel, hvor Grundtvig ønskede den hen, den fusede nærmest ud. Efterhånden må man forestille sig idéen om personlighed (»Navnene, de rette«, med Grundtvigs ord) vokse sig så stærk, at ethvert ydre skuespil, enhver træden udenfor den »ærlige« rolle, bliver forbundet med et betydeligt ubehag. Dette viser sig gennem Grundtvigs tekst, gennem skildringen af maskeraden i 1831 – og gennem kulturhistorikerens væmmelse ved at se den ærværdige Thorvaldsen slå sig løs!

Noter

1 Clausen 1935 b:186; samme 1902:9. 2 Maskeraden i Danmark er først og fremmest beskrevet af Holbergforskeren E.C. Werlauff (1858), i artikler i værket »Danmark i Fest og Glæde« (1935), og af kulturhistorikeren Eiler Nystrøm (1913), der skrev om de offentlige forlystelser i Frederik 6.s tid. I disse værker er maskeraden et sidefænomen til de folkelige fastelavnsløjer, Nystrøm (1913:198) skriver f.eks., at maskeraden er »i slægt med Farce og Pantomime, men hører til Fastelavnsspillenes laveste Afkom; i Norden er den kun en Skifting«. Og ingen dansk forsker har gjort noget forsøg på en egentlig – eller mere positiv – fortolkning af fænomenet i Danmark. Også i den udenlandske forskning har maskeraden stået i skyggen af de folkelige karnevaler. Siden den russiske litterat Mikhail Bakhtin skrev sit klassiske værk om Rabelais og den »karnevaleske verden« (1968) har historikere, antropologer og litterater flokkedes om fænomenet – og vel som Bakhtin set maskeraden som en bleg aflans af det folkelige. En nævneværdig undtagelse er den amerikanske kultur- og litteraturhistoriker Terry Castle, som, stadig med inspiration fra Bakhtin, men med et langt mere åbent blik på maskeraderne, har skrevet om de engelske maskerader i »Masquerade and Civilization« (1986). 3 Fogtman 3: 260. 4 Under alle omstændigheder findes der paralleller i udlandet. I England, hvor både maskeradelysten og -modstanden angiveligt var større end i Danmark, fik maskeraderne af visse af kirkens folk både skylden for det store jordskælv i Lissabon, og for et lokalt jordskælv i Leghorn. Og maskeraden blev i sig selv set som

en sygdom, der besmittede sjælene og samfundet. (Castle 1986: 84-86). 5 Werlauff 1858:231. 6 Ibid. 235. 7 Adr. 1768, nr. 27. 8 Skild. 1804, nr. 20. 9 Skild. 1804, nr. 37. 10 Den tyske mentalitetshistoriker Norbert Elias har beskrevet manér-mentaliteten i sine berømte bøger »Über den Prozess der Zivilisation« (1976, bd. 1) og »The Court Society« (1983). I Danmark har Johan Fjord Jensen beskrevet anstandskulturen i bind 4 af »Dansk litteratur historie« (1983). 11 Førsteudgaven er udateret og anonym, mens genoptrykket er fra 1749 og med J. R. Paulli som angivet forfatter. I konkurrence med Holberg skrev også Paulli et stykke om maskerader. 12 Pol. 1803, 12/3. 13 Pol. 1804, 28/1. 14 Skild. 1803, nr. 9. 15 Skild. 1804, nr. 18. 16 Skild. 1803, nr. 3. 17 Minerva 1803, feb. 18 I Danmark har historikeren Hans Vammen, med inspiration fra Norbert Elias, beskrevet denne proces i flere interessante artikler. Se Vammen (1989; 1994). 19 Den danske Tilskuer 1799, 21/2. 20 Kjøbenhavnsposten 1831, nr. 51. 21 Eiler Nystrøm skriver f.eks.: »Sydens Karneval har aldrig rigtig kunnet fæste Rod i de nordiske Landes Jord. Nordboens Gemyt har kun et Smil tilovers for Gadens Lystighed og de brogede Optog, hans Blod er køligt, han rives ikke med.«. (1913:196) Også historikeren Julius Clausen har dette synspunkt på maskerader: »Det har aldrig ligget for de Danske at stille sig til Skue og spille paa Fantasiens Streng« (Clausen 1935 b: 188). 22 Vammen, 1994:16.

Litteratur

- Adresse-Contours Efterretning (Adr.), Kbh. 1766-72, 1803-05.
 Bakhtin, Mikhail: Rabelais and his World, MIT 1968.
 Bobé, Louis: Hoffester og Borgerliv, i: Julius Clausen et al eds, Danmark i Fest og Glæde, bd. 2, Kbh. 1935 a.
 – Fra Hoffet og Byen, i: Julius Clausen et al eds, Danmark i Fest og Glæde, bd. 3, Kbh. 1935 b.
 Berlingske Tidende, Kbh. 1768.
 Castle, Terry: Masquerade and Civilization, London 1986.
 Clausen, Julius: Kunstnerforeningen af 18de November, Kbh. 1902.
 – Omkring Grønnegade-teatret, i: Julius Clausen et al eds, Danmark i Fest og Glæde, bd. 2, Kbh. 1935 a.
 – Borgerliv og københavnske Forlystelser, i: Julius Clausen et al eds, Danmark i Fest og Glæde, bd. 4, Kbh. 1935 b.
 Den danske Tilskuer, Red. K. L. Rahbek, Kbh. 1798-1804.
 Elias, Norbert: Über den Prozess der Zivilisation. 2 bd., Frankfurt am Main, 1976.
 – The Court Society, Oxford 1983.
 Fogtman, L.: Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, Kbh. Grundtvig, N.F.S.: Mascaradeballet i Dannemark, Kbh. 1808.
 Holberg, Ludvig: Epistel nr. 347, Epistler bd. 2.
 – Mascarade, i: Samtlige Komedier i tre bind, bd. 1, Kbh. 1984.
 Kjøbenhavnsposten, Kbh. 1831.
 Krogh, Torben: Maskarade, Nationaltidende 30/12 1929.
 Lund, H.V.: Fastelavnsforlystelser II, Morgenbladet nr. 53 1882.
 Meyer, Ludvig: Fremmedordbog, 8. udg. Kbh. 1970.
 Minerva, red. K. L. Rahbek, Kbh. 1803.
 Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn (Skild.), Red. Johan Werfel, 1803-08.
 Nystrøm, Eiler: Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes Tid, bd. 2, Kbh. 1986 (1913).
 Ordbog over Det Danske Sprog (ODS), udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
 Paulli, J.R.: Julestuen og maskraden, i Skuespiltekster fra komediehuset i Lille Grønnegade, IV, 1922.
 Politievennen (Pol.), Red. K. H. Seidelin, 1803-08.
 Troels-Lund, Troels: Dagligt Liv i Norden i det sekstende Århundrede, Haslev 1969 (1879-1901).
 Vammen, Hans: Bourgeois Mentality in Denmark 1730-1900, i: Bo Stråth (red): Language and the Construction of Class Identity, Göteborg 1989.
 – Guldalderens danske samfund – en syntetisk karakteristik, i Stig Miss (red): Meddelelser fra Thorvaldsens Museum, Kbh. 1994.
 Werlauff, E.C.: Historiske antegnelser til Ludvig Holbergs atten første lystspil, Kbh. 1858.

Summary

A History of the Danish Masquerades

The article traces a number of lines of development in the history of the masquerades in Denmark. The masquerades were introduced at the Court in the middle of the 17th century, partly inspired by foreign court cultures, partly as a sentimental imitation of the carnivals of the folk culture. Despite numerous prohibitions during the 18th century, they steadily diffused from the court to the growing bourgeois circles, primarily at the theatres, where semi-public masquerades were held. It was not until 1803 that public masquerades were legalised. In the following years masquerades became fashionable in Copenhagen, only to die out with the years of crisis and bankruptcy around 1813.

However, the disappearance of the masquerades should be seen in a broader psychohistorical context. The infatuation with – as well as the dislike of – the masquerades reflects distinct mentalities and world views, which it might be of general interest to study. The second half of the article explores various debates about masquerades that may elucidate: 1) Perceptions and understandings of masquerades and masking. 2) How the masquerade as a metaphor constructed a world view and an understanding of man and Self.

As a point of departure the author takes the playwright Ludvig Holberg, who in his ambivalent defenses of the masquerade evokes the conventional 18th-century idea of “the world as a stage”. In contrast, the arguments of the opponents of masquerades around 1803 demonstrate another, no less distinct pattern: 1) Dislike of the unbridled and frivolous character of the masquerade, 2) fear of its potential destroying of social boundaries and norms, and 3) displeasure at the costume’s capacity for effacing the personality of the masquerader.

The latter in particular weighed heavily as it signalled a fundamental change of mentality: In 1803 the main idea – in contrast to Holbergs conception – is that the costume disguises the personality. The concept of “personality” was formed during the period between the works of Holberg and the year 1803. The authors final statement is that cessation of the grand style masquerades was precisely the result of the growing importance of the Self. There was a growing disquietude at role playing, and the mask was increasingly viewed as an act of treason against the Self.

Kultur eller tortur?

Af Pernille Obitz Mathiessen og Christine Japsen

*En ung dansk mand indsmurt i madvarer, hele hans krop ryster, tvangsfores med majonæse af andre unge danske mænd. **Cut.** En ung mand ligger på ryggen, hans underbukser løftes op og der bliver sprøjtet chokoladesovs mellem hans baller, bagefter følger en klump paraffin der klaskes godt op. **Cut.** En indsmurt krop. **Cut.** En ung mand synger, mens nogle smider mel i hovedet på ham. **Cut.** Kravlende op ad en stige beordres en ung mand, indsmurt i madvarer, til at slikke en støvle, fuld af madvarer, ren. **Cut.** En mand indsmurt i madvarer brækker sig. **Cut.***

Dette er en beskrivelse af nogle af de billeder, der blev vist i nyhedsudsendelserne i sommeren 1995. Billederne var fra Flådestation Grønneal i Grønland, hvor nye værnepligtige måtte gennem en række overgangsritualer for at blive accepteret.

Dåbsceremonier på Grønneal

Flådestation Grønneal er en dansk militærbase på Grønland, hvor danske soldater i seks måneder kunne aftjene en del af deres værnepligt indenfor marinen. Det var frivilligt og meget eftertragtet at komme dertil. Holdene ankom med to måneders mellemrum.

Enkultureringen (kulturel betinget indslusning) startede allerede når et nyt hold værnepligtige ankom til Grønneal. Efter at de nyankomne var blevet indkvarteret, blev der holdt et informationsmøde, hvor flådestationens ledelse og repræsentanter for de menige skulle informere om forholdene på Grønneal. Her blev de så præsenteret for »hønsholdet« og »dåben«. Det blev fra ledelsens side understreget at deltagelse var fuldstændig frivillig. Hvis man ville deltage, skulle man skrive sig på en liste og betale 500 kr. til at dække ceremoniens omkostninger. De menige fortalte, at man skulle gøre sig fortjent til at blive døbt, og at man ville få status som »høns« indtil dåben var gennemført. De blev nu præsenteret for institutionens hierarki: »Olderne«, som var de værnepligtige, der havde været på flådestationen længst, var de øverste. Mellemgruppen var »kiks«, de havde senest gennemgået

dåben. Under dem var så »hønsene«, de skulle adlyde alle, og fik tildelt hver en »older«, som de nu var knyttet til og fra hvem de skulle adlyde det mindste vink. »Olderen« skulle holde øje med, om den nyankomne kunne gøre sig fortjent til dåben. De havde ret til at uddele anmærkninger og straffe. Straffene kunne bl.a. bestå i at »hønsene« skulle bære rundt på tunge ting eller lave armbøjninger. De der ikke ønskede at deltage i dåben og »hønselholdet«, blev sat uden for fællesskabet. Så var man en »kagle«. »Kaglerne« havde status som ikke-mennesker, dvs. de blev ignoreret af resten af de værnepligtige, og de var udelukket fra al form for socialt samvær, hvilket også betød at det var forbudt for dem at komme på stedets bar.

Der var flere ting »hønsene« ikke måtte, først og fremmest var alt, der havde med kvinder og sex at gøre bandlyst – det kaldtes »runk«. Dvs. at de fx ikke måtte se romantiske film, pornofilm og -blade, snakke om kærester osv. Overtrådte man dette forbud, blev man straffet og skulle »hønse«, ved fx at lave armbøjninger.

Ca. en måned efter ankomsten arrangerede »kiksene« en »klippefest«. Den startede med at »hønsene« blev drukket fulde. Så fulgte en »pik-parade«, hvor »hønsene« skulle tage hinanden på kønsdelene, simulere samleje og lignende. Til sidst blev de klippet på forskellige outrerede måder af »olderne«.

Indtil da havde alt hvad der var foregået været temmeligt uofficielt, men selve dåben var officiel. Dvs. der var en overordnet til stede under hele dåbsritualet. Efter de overordnedes egne udsagn, var de der af sikkerhedsmæssige årsager. Den følgende beskrivelse af en dåb er baseret på avisartikler og fortællinger, og er generel. Dette er altså et eksempel på hvordan dåben *kunne* foregå.

Natten op til dåben blev »hønsene« sendt på stropetur, hvor de blev beordret til at løbe syngende rundt i gymnastiksalen under opsyn af stedets træner. Denne stropetur varede hele natten og afsluttedes med, at de blev sendt til stedets autograv, hvor de skulle løbe rundt. Herfra blev de enkeltvis hentet indenfor og tvunget til at lave armbøjninger.

Den efterfølgende prøve kunne være at suge et æg ud af enden på en gås, der var smurt ind i sennep. Når det var gjort, blev ægget slået ud i hovedet på dåbsaspiranten, og han fik udleveret et andet æg, som han fik at vide, at han skulle passe godt på. Han måtte under ingen omstændigheder udlevere det til nogen. Han blev nu lagt ned og fik at vide, at hvis han skulle kaste op, *skulle* han gøre det til højre. Så blev han tvangsfodret med chokoladekrymmel, oliven, majonæse, rå bacon osv. De fleste brækkede sig!

På dette tidspunkt var hele hans krop smurt ind i mad. Herefter blev aspiranten beordret til at vende sig om, og der blev hældt kaffegrums, ketchup og lignende ind mellem hans baller. Til sidst blev der lagt en blok paraffin i underbukserne, og han skulle nu sætte sig op og hoppe op og ned.

Med bind for øjnene førtes aspiranten ind i et andet rum. Her blev bindet taget af, han fik briller på og blev beordret til at synge. Imens blev der kastet mel i hovedet på ham. Han var nu nået til den sidste prøvelse inden dåben. Hans »older« sad højt oppe på et plateau. Aspiranten skulle kravle op ad en stige til ham og »olderen« fortalte ham, at han skulle slikke hans støvle, som var smurt ind i sennep, majonæse og lignende, ren. Han var nu endelig nået til dåben, som blev forestået af hans »older«. Han fik tildelt et navn, som han skulle gentage, mens han blev døbt i en jolle fyldt med grumset vand. Når det var vel overstået, blev han bedt om at aflevere ægget, og gjorde han det, fik han at vide, at han var dumpet – han måtte jo netop ikke aflevere ægget. Derfor, fik han at vide, skulle han igennem hele dåbsritualet én gang til. Ifølge vores kilder var dåbsaspiranten på dette tidspunkt tæt på et sammenbrud. Han fik derefter at vide, at det bare var en joke, dåben *var* vel overstået.

Soldaten var nu blevet »kiks« og havde ikke længere en »older« at varte op. Han havde nu fået retten til at døbe andre. Ved hjemsendelsesfesten fik han overrakt et dåbsbevis underskrevet af stedets chef.

Det var normalt, at der blev taget billeder og videofilmet under dåben. Mange betragtede den som en begivenhed, der måtte dokumenteres. Billederne blev hængt op på flådestationen.

Ritualer

Religionshistorikeren Jørgen Podemann Sørensen har forsøgt at definere ritualer generelt, og beskriver dem som handlinger der udføres ved særlige lejligheder af en eller flere personer og:

»har til formål på en eller anden måde at styre begivenhedernes gang; de tænkes at virke på noget, at ændre det eller opretholde det. Et ritual udføres og udføres ud fra den antagelse, at når det er udført, vil verden ikke være helt, som den vil have været uden ritualet.« (Podemann Sørensen, 1995 s.10).

Ritualer foregår efter faste mønstre. For nogle ritualers vedkommende er det meget centralt, at de bliver udført efter de foreskrevne regler, mens det for andre ritualers vedkommende er centralt, at der er plads til spontanitet og improvisation. Det sidste mener vi i høj grad gør sig gældende for ritualerne på Grønnedal. Ritualer bliver overleveret fra »generation« til »generation«, enten mundtligt, skriftligt eller ved at blive iagttaget. Nogle ritualer er institutionaliserede, som i Folkekirken, andre er mere private, som i forbindelse med helbredelse og besværgelser. Nogle gange går ritual og teknik hånd i hånd.

Ritualerne på Grønnedal er overgangsritualer, dvs. at de markerer en slags overgang fra en status til en anden. På Grønnedal markerer ritualerne overgangen fra den civile verden til den militære. Fra at være nyankommen til at have en berettigelse i fællesskabet, fra at være uerfaren til at besidde de kvaliteter, der kræves på stedet.

Holder man sig alene til teorierne om overgangsritualer som forklaringsmodel, er der en fare for at af Grønnedals-ritualerne bliver reduceret til en kulturel kuriositet på linie med en indiansk soldans. Vi mener at den misforståede kulturrelativisme sætter ind, når analytikeren stiller sig tilfreds med konstateringen af, at der er tale om et overgangsritual som så mange andre. Man skal se ud over strukturen, og også se på udtrykket i det enkelte ritual, prøve at finde ud af hvilke betydninger der kan ligge bag udtrykkene. Der er en sammenhæng mellem form og indhold. Når Grønnedals-ritualerne har så råt et udtryk *må* det hænge sammen med den hverdag og den erfaringsverden, deltagerne har til fælles. Desuden er det vigtigt at placere fænomenet i en helhed i stedet for at isolere det. Grønnedals-ritualerne har ikke blot påkaldt sig meget opmærksomhed på grund af deres outrerede karakter, fordi de er foregået i det skjulte og indenfor rammerne af en institution mange betragter med en vis skepsis, men også fordi de kolliderer med vores forestillinger om, hvordan det danske samfund er i dag. De står i kontrast til det danske selvbillede.

Den totale institution

I dag er militæret præget af en vis kontakt med den civile verden. De værnepligtige kan normalt tage hjem på weekend, og for den heldige kan det lade sig gøre at aftjene sin værnepligt kl. 8-16. På Grønnedal gjorde dette sig ikke gældende.

Grønnedal er placeret i øde omgivelser på Grønlands sydvestkyst. Til den ene side er havet, til den anden klipper og øde områder. Al transport til og fra stedet foregår med helikopter eller med skib. Det er ikke muligt at tage væk, med mindre man vender ryggen til stedet og tager hjem. Da der var værnepligtige på flådestationen, var der i alt ca. 100 mennesker. Den ene halvdel var grønlandere, der hjalp til med praktiske opgaver, den anden halvdel var værnepligtige, konstabler og chefer fra Danmark. Der var ikke særlig meget at tage sig til og meget af tiden forløb med vedligeholdelse af grej og med skydeøvelser. Det meste af tiden var de værnepligtige imidlertid beskæftiget med lavt rangerende arbejde, hovedsageligt køkkentjanser, servering osv.

Når man gennem længere tid befinder sig langt hjemmefra, isoleret fra det civile liv, bliver den opfattelse, man tidligere har haft af sig selv og

omverden, og de udfoldelsesmuligheder man har, ændret drastisk. Man arbejder, sover og sameksisterer i det hele taget med de samme mennesker indenfor det samme rum, 24 timer i døgn. Den individualitet, der ville have eksisteret i det civile liv, bliver erstattet af en ensartethed. De faktorer, der ellers ville have formet ens identitet, er ikke til stede, og bliver afløst af en andethed, en form for civilt vakuum. I dette vakuum, der deles af de folk, som befinder sig på stedet, må der også opstå et andet udgangspunkt, nogle andre holdninger og værdier – en anden kultur og dermed en anden opfattelse af virkeligheden.

Vores beskrivelse af Grønnedal hviler på sociologen Erwing Goffmans begreb »totale institutioner«, som bl.a. bruges til at beskrive fængsler, hospitaler, klostre og kaserner. Goffman (1985, side 9) karakteriserer den totale institution som » et opholds- og arbejdssted, hvor et større antal lige-stillede individer sammen fører en indelukket, formelt administreret til-værelse, afskåret fra samfundet udenfor i en længere periode.« Goffman mener, det er typisk for den totale institution, at der finder en vis form for hårdhændet tilpasning af individerne sted, bl.a. i form af klipning, badning, tildeling af øgenavne, institutionens tøj og en ydmygende behandling fra personalet. Den nyankomne skal gøre sig klart, at han har en ringe status selv i den laveste gruppe. Disse ting forekom også på Grønnedal, men her er det ikke personalet men derimod de andre værnepligtige, der er de mest ivrige aktører i denne tilpasningsfase.

Grønnedals-ritualerne – en ny udformning af linedåben?

Et element i Grønnedals-ritualerne er dåben. Den har visse ligheder med de overgangsriter, som er forbundet med at passere en geografisk skillelinie – nemlig linedåben, der først og fremmest er kendt fra Ækvator og Polar-cirklen (Henningsen 1961). Man var en velbefaren sømand, når man havde krydset ækvator og havde gennemgået linedåben. Når et skib befandt sig ved linien, kom Neptun og hans følge sejlende til skibet. Dette følge var klædt ud som forskellige figurer, udover havmænd kunne de være barberer, djævl, læger etc. De skulle lave sjov og skræmme dåbsaspiranterne. Man havde udarbejdet en liste over de ombordværende som skulle døbes. Disse blev gennet ned under dæk, imens der blev oprettet en »barbersalon«. Neptun og hans følge opsøgte kaptajnen, som blev spurgt ud om skibets navn, destination etc. Derefter blev der skålet for kaptajnens velbefindende. Dåbsaspiranterne blev hentet op og adspurgt om deres navn, alder og destination. De blev derefter hårdhændet barberet. Det er oplagt at sammenligne barberingen med den »klippefest« de værnepligtige på Grønnedal udsatte hinanden for. På skibene blev aspiranterne døbt efter barberingen. Denne dåb

foregik ved at de blev kastet i vandet, eller i en balje på selve dækket. Mange var skrækslagne for denne dåb, og man havde valget mellem at lade sig døbe eller købe sig fri for en klækkelig sum. Det forlyder at folk dengang blev bange ved synet af Neptun og de andre, der kunne være udklædt som tritoner eller djævle.

På Grønnedal var »olderne« ikke klædt ud som smådjævle, men bar nazihjelme og hagekors. I vore dage virker dette nok mere skræmmende på en tyveårig dansk knægt end en djævel med horn i panden. Man kunne forestille sig, at sceneriet skulle illudere en koncentrationslejr: Ordre der blev skreget, fysisk udmattelse, ydmygende spark og slag, den skaldede ensartethed kombineret med »oldernes« udklædning var med til at skabe følelsen af magt og afmagt. Det er denne følelse, de værnepligtige har beskrevet. Vore dages forestilling om ondskab er nok mere præget af fortællingerne om nazismen end af historierne om helvede. Derfor kan djævlefiguren måske være blevet skiftet ud med noget mere »tidssvarende« – nazisten. Det kan også være at forestillingerne og historierne om de to ting flyder sammen.

Pik-paraden, hvor de værnepligtige skulle »nulre« hinandens kønsdele, ligner nogle af de ting novicerne kunne komme ud for på skibet, hvor lægefiguren tvang dem til at tage tøjet af, hvorefter de fik undersøgt kønsdelene under påskud af, at han ville kontrollere, om det var en dreng eller en pige. Dette skete uden tvivl under hånlige tilråb. Efter dåben måtte de døbte sværge, at de aldrig ville kysse en anden sømands pige, og at de ville forestå dåben for andre, når de næste gang krydsede ækvator – dermed blev traditionen viderebragt.

Flådestation Grønnedal ligger så sydligt i Grønland, at der er flere hundreder kilometer til polarcirklen. Det er nok de aller færreste af de værnepligtige, der har passeret linien. At dåben på flådestationen trak på liniedåben kunne naturligvis være fordi søfolkene kendte til den i forvejen. På Grønnedal havde de derfor lavet deres egen version af dåben, i kompensations for dem, der kom så tæt på, men aldrig overskred polarcirklen.

Verdensbilleder

Om virkelighedsopfattelser har de svenske kulturforskere Orvar Löfgren og Jonas Frykman (1979) brugt begrebet verdensbillede. De definerer verdensbilledet som det syn på verdenen og samfundet omkring én, man kan finde hos en given gruppe mennesker. Det indbefatter ikke bare retningslinier for, hvordan man skal tænke og handle, men også den tankeramme, der ligger dybt i underbevidstheden og er bestemmende for, hvordan man oplever tid, rum, hierarki og orden.

Det herskende verdensbillede i den civile verden er præget af tanker om demokrati og menneskerettigheder og kolliderer med det militære verdensbillede. Debatten om Grønnedals-ritualerne viser, at de to verdener har svært ved at forstå hinanden. En kulturel gruppe kan godt handle på en måde, der udefra virker irrationel, men som set indefra giver mening. Selvom det ikke er noget, der bliver formuleret bevidst, opfattes det som en selvfølge, at man handler/tænker på denne måde. Når nye værnepligtige ankommer til Grønnedal, har de et udefra-syn på forholdene dér og bl.a. gennem ritualerne, skal de enkultureres i gruppen. På denne måde bliver gruppens selvfølgeligheder også deres – de ser det så at sige indefra. I denne proces kan der opstå konflikter mellem den forståelse, de nyankomne har, og den forståelse, der er blandt dem, der allerede er enkulturerede.

Det er dog ikke entydigt, at ritual er lig med enkulturering. En værnepligtig har fortalt, at der blandt de ældre værnepligtige herskede en frygt for, at de nyankomne skulle komme og sætte »oldernes« magt ud af kraft. De ville ikke have nogle smarte fyre, der kunne true hierarkiet, bl.a. ved at være individualister. Nogle værnepligtige har forsøgt at gøre op med hierarkiet, efter de er blevet døbt. De har meldt sig ud, fået kaglestatus, har forsøgt at samle »kaglerne« som modgruppe og har prøvet at få sat en stopper for hakkeordenen. Det er altså ikke alle som antager det samme perspektiv på virkeligheden.

I »Den kultiverade människan« (Frykman og Löfgren 1979) pointeres det bl.a., at en af forudsætningerne for social kontrol i et samfund ligger i internalisering af det, der legitimerer verdensbillederne. Det kan fx være viden-skaben eller en guddommelighed, altså kræfter og magter der ligger uden for mennesket. På Grønnedal var disse kræfter den militære ånd, lydighed og nationens sikkerhed.

Tidligere var Grønnedal en amerikansk militærbase, og vi er stødt på en fortælling om, at da Søværnets Operative Kommando i 1957 overtog basen, var det eneste levn fra amerikanernes tilstedeværelse en plade med sangen »Blueberry Hills«. I starten var det en tradition, at når pladen blev spillet i kantinen, rejste alle sig op og gjorde honnør i respekt for amerikanerne. Pladen blev senere brugt af »olderne« overfor »hønsene«, forstået på den måde, at når den blev spillet, var det tegnet til øjeblikkelig mønstring foran »olderne« uanset tidspunktet på døgnet. Indtil for nylig har det været sådan, at »hønsene« blev tvunget til at gøre honnør ved lyden af »Blueberry Hills«, mens »olderne« blev siddende, stod det skaldede »hønsehold« ret – endnu en manifestation af hierarkiet. De amerikanske soldater, der spørger i form af sangens tilstedeværelse, er blevet en kraft der legitimerer det bestående verdensbillede.

Når folk ikke accepterer den førnævnte udenfor liggende kraft, bliver de

ofte udstødt af det pågældende samfund, de bliver ofte betegnet som sindsyge. Det ses i forbindelse med Grønnedal på flere forskellige måder. Dels ved udstødelsen af »kaglerne«, dels ved at den civile verden flere gange har betegnet ritualerne som sindssyge, fordi de ikke stemmer overens med den civile verdens udenfor liggende kraft, som fx demokrati eller menneskerettigheder.

Funktion

I ethvert samfund findes forskellige behov. Disse behov søges tilfredsstillet gennem ritualer. Ritualerne på Grønnedal foregik i et militært rum, hvor formålet ikke var at sy korssting eller at hygge sig, men derimod at lære at slå ihjel og forsvare sig. I den civile verden bliver det at tage en anden mands liv betragtet som en dødssynd. I militæret er volden legitim og organiseret. Som nyankommen besidder man endnu den civile verdens kodeks, men for at vedkommende kan blive en god soldat, må der ske en ændring i hans moralkodeks. Han skal lære at indordne sig og adlyde ordrer. Dette sker først og fremmest gennem den militære træning, men kan måske også komme til udtryk gennem ritualer. (Jf. Goffman). Ritualer er dels en markering af, at der skal ske en ændring i den værnepligtiges moralopfattelse, dels er det en måde at afprøve den værnepligtiges potentialer som soldat:

Hvor meget kan soldaten holde til fysisk og psykisk?

Hvor går hans grænser?

Hvem kan gruppen stole på i en krigssituation?

Ritualer afspejler det samfund, det udspiller sig i. Udformningen er ikke vilkårlig, men spiller på militærets konventioner. Det, der ageres i selve ritualer, er ikke en demokratisk beslutningsproces, men militærlivet med dets hierarki, ekstreme situationer og de holdninger og værdier, der er fælles for den gruppe, de værnepligtige skal optages i. Man kunne forestille sig, at deres æresbegreber er meget centrale i hverdagen og at de vil gøre sig gældende i ritualer, hvor man vil afprøve soldatens æresbevidsthed ved at sætte ham i situationer, hvor han kan komme til at tabe ansigt, som under pikparaden, udholdenhedsprøverne osv.

Hierarkiet, holdningerne og værdierne konstitueres gennem ritualerne. En underkastelse af ritualerne betyder samtidig en accept af det bestående samfund. Derfor har ritualerne en samfundsbevarende funktion. (Bringeus, 1978).

Ritualer kan have flere forskellige funktioner for gruppen, bl.a. virker det integrerende. Gruppens medlemmer bliver knyttet tættere sammen gennem interaktion. I denne sammenhæng vil vi kort bemærke at ifølge Knut Weibust (1969) fandt dåbsritualer kun sted på et skib, hvor folk var tilfredse.

Dette mener han skyldes, at ritualer ikke alene er integrerende, men også forudsætter integration. At Kontreadmiralen på flådestationen, Niels Helk kalder ritualerne for en »velfærds-foranstaltning« kunne underbygge dette.

En anden side er, at ritualer udover at markere en integration også gør det tydeligt, hvem der ikke hører til fællesskabet. Heraf kan der opstå konflikter. Grønnedals-ritualerne har også en udskillende funktion, dvs. at de folk, som ikke kan/vil gennemføre ritualer ikke bliver en del af gruppen. De bliver som bekendt »kagler«.

Som tidligere nævnt skete der ikke meget på Grønnedal. Man kunne forestille sig at de værnepligtige for at få tiden til at gå, havde skabt sig et system af »lege« og regler, der fjernede opmærksomheden fra den kedelige hverdag. De lejlighedsvis ceremonier fungerede som tidsmarkører, og hver ceremoni blev en milepæl i opholdet. Først gennemgik man sin egen dåb og skiftede derved status, senere skulle man være »ceremonimester« ved andres dåb, derefter skulle man forberede sig på at vende hjem, når det næste »hønsehold« ankom. På denne måde blev tiden bragt i orden. Fordi der ikke var de store ting at foretage sig, og måske fordi Grønnedal ligger så afsondret, flød dagene sammen, og det kunne derfor være en nødvendighed at holde styr på tiden.

Et skridt tættere på

I debatten har det først og fremmest været dåben der har vakt furore, men deltagere har udtalt, at det værste ved Grønnedals-ritualerne ikke har været de synlige fysiske belastninger, men snarere de psykiske, som de bl.a. er kommet til udtryk gennem »hønseholdet«. For at finde ud af hvad den hierarkiske opdeling kan betyde, kan man tage udgangspunkt i de ord, som bliver brugt til at betegne de forskellige grupper. For den traditionshistorisk interesserede klinger »hønsehold« af begrebet »hønse«. Det at give drikkevarer enten som et led i en optagelse, eller som undskyldning/straf overfor fællesskabet i de gamle håndværkerlaug. Hønsene søger rent faktisk om optagelse i fællesskabet på Grønnedal. Men umiddelbart associeres betegnelserne »høns« og »kagler« til hakkeorden og hønsegård, men »høns« bruges også nedsættende om kvinder og kunne derfor forstås som en kommentar til de nyankomnes (manglende?) mandighed.

Den amerikanske antropolog Clifford Geertz (1995/96) fortæller i forbindelse med sit feltarbejde i Marokko om, hvordan kønsidentitet til tider kan påføres det sociale hierarki. Gennem sit arbejde fandt han, at marokkanernes måde at interagere på og hele deres hierarki var gennemsyret af maskulin symbolik fra almindeligt samvær til måden at påskønne eller for-

nærme. En gængs måde at fornærme på, var at insinuere at modstanderen var kvinde. Tilfældet kunne jo være det samme på Grønnedal: Alt hvad der ikke er rigtigt mandigt eller de personer der er i miskredit bliver betegnet som kvinder eller kvindagtige.

Men hvorfor er det så vigtigt at være rigtig mand på Grønnedal? Det kan der være flere årsager til. Dels er det oftest sådan, at et begreb får betydning i relation til dets modsætning, fx skal man have en idé om, hvad der er kvindeligt for at kunne definere, hvad der er mandligt. På Grønnedal er der stort set ingen kvinder, derfor kunne man forestille sig, at behovet for at bevise sin mandighed var større, ligesom der var nogle, der var nødt til at få tildelt de kvindelige egenskaber. Dels kunne man tale om, at den værnepligtige havde et individuelt mål med udstationeringen på Grønnedal, nemlig rejsen. Rejsen bliver betragtet som en overgang fra barn til voksen. Mange unge rejser ud med en forventning om, at de vil vende hjem med modenhed og selvstændighed i bagagen – de forventer at blive voksne. Denne forventning kunne også ligge implicit hos de værnepligtige. Ydermere kunne de have haft en forventning til det at aftjene værnepligten på Grønland. Måske har de haft en forestilling om at komme ud og få overskredet nogle grænser i den barske natur – en manddomsprøve a la Siriuspatruljen. Desuden har de vidst, at der ikke ville være særlig mange kvinder. De har altså bevidst valgt et sted, hvor det ville være muligt at dyrke en mandeverden.

Disse forventninger står i skærende kontrast til den virkelighed, der møder de værnepligtige på Grønnedal. Vejret gør det svært at færdes ude, og i vinterhalvåret er der mørkt det meste af døgnet, arbejdsopgaverne var som sagt for de flestes vedkommende forbundet med madlavning og servicering af officererne. I de traditionelle kønsroller bliver manden ofte fremstillet som krigeren og skafferer, mens kvinden er den, der sørger for husholdningen, laver mad og føder børn. Almindelig madlavning er verden over generelt et kvindeforetagende, men et mandeforetagende hvis det associeres med hobby, prestige og offentlighed (Borda 1987). Det vil være svært at forestille sig, at al madlavning på Grønnedal udelukkende har været hobby- og prestigepræget. Hvis vi antager, at deres begrebsverden er præget af maskulin symbolik, må disse kvindesysler virkelig være et forstyrrende og prestige-ødelæggende element. Spørgsmålet er, om der ikke var en del værnepligtige, der blev skuffede, da de opdagede, at den rejse, der skulle gøre dem til mænd, i stedet gjorde dem til kvinder. Måske netop derfor har det været vigtigt for dem at kategorisere sig selv og andre i lyset af mandighed og manddomsprøve.

Man kan betragte manddomsprøven dels som en overgang fra barn til voksen, hvor initianten bl.a. beviser sit mod, dels som en pointering af ini-

tiantens seksualitet og mandighed. En værnepligtig har fortalt, at der var meget mandehørm på basen bl.a. i form af pornoblade, film og snak. Denne mandehørm har måske været en af måderne til at definere, hvad en rigtig mand er, samtidig kunne man så imponere de andre og sikre sig en plads i hierarkiet. En af pointerne ved dette er virilitet, en anden pointe er evnen til kontrollere sig selv, idet der jo ikke var nogle kvinder, og homoseksualitet var udelukket. Mandehørmene må have været ekstra besværlig for »hønsene«, idet de var udsat for yderligere kontrol – »runken«. Seksualitetsforbuddet for »hønsene« har været ydmygende set i forhold til de øvrige omgangstone, og fordi de er blevet frataget rettigheden til seksualitet. De er så at sige blevet gjort til ikke-mennesker eller er blevet infantilliserede. »Olderne« er de voksne som råder over deres krop og tanke. »Hønsene« befinder sig i en opdragelsessituation, hvor de kan blive straffet for at bryde reglerne. Først når de har været gennem ritualerne, får de de voksnes rettigheder som bl.a. indbefatter retten til egen seksualitet.

For os har brugen af mad været mere påfaldende end fx brugen af vold i ritualerne. Mad kan have en kommunikativ funktion, det kan udtrykke samhørighed, identitet, venskab, men også ydmyghed, overlegenhed, utilfredshed og afstand, afhængig af på hvilken måde maden spises. Maden i rituallet er ulækker, fordi den er sat sammen af komponenter, der for os normalt ikke kan sættes sammen og fordi nogle af madvarerne har gennemgået en forrådnelse, der ikke er kulturelt accepteret. Den ulækre mad kan også ses i lyset af transcendens; det at verden bliver vendt på hovedet, således at ikke-mad bliver mad og omvendt. Gennem tvangsfodring mister man kontrollen over sin egen krop.

Ifølge Goffman har individet i de totale institutioner ofte et gemmest ed eller et hemmeligt rum, hvor de mest private ejendele er gemt. Goffman betragter det som den sidste indikator på en selvstændig og individuel identitet. På et sted med meget streng social kontrol kunne kroppens indre ses som det eneste og sidste private rum. I Grønnedals-ritualerne blev maden brugt som et middel til, i bogstaveligste forstand at trænge ind under huden på initianterne, så det sidste private rum indtages, og de ikke engang selv er herrer over deres egne kropsfunktioner. Også de er underlagt fællesskabets præmisser.

Et andet aspekt er, at jo stærkere den sociale kontrol er, jo stærkere vil den legemlige kontrol være. (Douglas 1979). I den vestlige verden vil man, hvis man er sammen med andre mennesker, tilsløre sine kropsudladninger såsom urinering og opkast, og også derfor virker ritualerne ydmygende og provokerende. De påtvungne kropsudladninger fører deltagerne hinsides normale samværsformer.

Kulturforskerens dilemma

Når alt dette er fremlagt, hvad er det så kulturforskerne skal gøre? Skal vi deltage i debatten omkring ritualer som disse? Skal vi være med til at bestemme, hvad der er acceptabelt ved en tradition? Er forståelse lig med accept? Når noget er kultur, er det så bare i orden?

En cand.mag. i historie og religion advarede (»Hjælp til psykologen«, læserbrev i Politiken d.12.7.95) imod indgriben i ritualerne, da man derved kunne skade de værnepligtige dødeligt på sjælen, ligesom man havde skadet naturfolkene. Ritualerne anså hun for ægte kultur og nødvendige for at den værnepligtige kunne udfylde sin funktion. »Jeg synes, vi skal lade de unge om selv at styre sig, ligesom vi engang – nu forpasset – skulle have respekteret de primitive folkeslags selvforståelse og udtryk.«

Er det den slags kulturrelativisme vi skal tillægge os for ikke at øve vold mod kulturen? Er det fair mod de initianter som har lidt under ritualerne, eller er det snarere sådan, at kultur kan diskuteres? Anne Knudsen skrev i en artikel i Weekendavisen d. 2-9 maj 1996 (»Når jeg hører ordet »kultur« ...«), at begrebet kultur efterhånden bliver brugt som en reduktionistisk forklaringsmodel. Politisk bliver kultur ofte brugt som undskyldning for alle menneskelige handlinger, fx når folk slår hinanden ihjel i ex-Jugoslavien. Anne Knudsen mener endvidere, at der i dag er en tendens til at opfatte kultur som en determinator, der udsteder ordrer til sine kulturbærere, mens vi i virkeligheden hele tiden ændrer og diskuterer vores kultur.

Tradition har en positiv klang. Selv når vi som folklorister beskæftiger os med traditioner, har vi en tendens til at vægte de gode sider højere end de negative. Når vi så konfronteres med en tradition som Grønnedals-ritualerne, er det tydeligt, at vi ikke er så rustede til at beskæftige os med traditioner, som er alt andet end hyggelige. Desuden har vi en forestilling om, at der i vores samtid eksisterer en valgfrihed, den enkelte vælger selv sine traditioner. Det gør forskerens tilgang uproblematisk og ukompliceret, der er ingen større etiske problemer. Spørgsmålet er om man har valgt et fokus, der betyder, at man fravælger de sider af traditionerne, som ikke er rare. I Grønnedals-ritualerne har den værnepligtige jo ikke mange valg, det er et volds- og tvangsbetonet ritual, som viser at traditioner ikke altid er som vi forestiller os.

Vi mener at Grønnedal ikke kan isoleres fra resten af det danske samfund. Militæret er en del af den danske stat, dermed har folk også ret til indflydelse, og det der foregår indenfor de militære rammer kan ikke ske fuldstændig i strid med det, resten af samfundet opfatter som rimeligt. De værnepligtige er almindelige unge mænd, som skal genintegreres og fungere i samfundet, når de er færdige i militæret.

Man bør være opmærksom på, at der i totale institutioner er tilbøjelighed til, at man udvikler sin egen logik samt egne holdninger og værdier. Det er diskutabelt at værnepligtige lærer, at det er i orden at blive underkastet og at undertrykke andre. Desuden mener vi, at ritualerne har en karakter af tvang og vold, som ville have været strafbart, hvis de fx foregik på Nørrebrogade og ikke i et militært rum.

Det er ikke kun Grønnedals-ritualerne der indeholder ydmygende/undertrykkende elementer, det finder man også andre steder fx i forbindelse med rus-ture på uddannelsessteder, polterabender og på lærepladser. Fælles for dem er, at man må overskride sine grænser for at vinde fællesskabets accept. Er der nogle ritualiserede underkastelser som er i orden, eller rettere sagt, hvor skelner man mellem det acceptable og det uacceptable? Det må være vores opgave som folklorister også at vise traditionernes negative sider, og derved nuancere eventuelle offentlige debatter.

Desuden *er* vi en del af samfundet, og forestillingen om forskeren, der kan stå udenfor med en form for diplomatisk immunitet, er et selvbedrag. Vi er ikke kun analytikere, men ligesom alle andre også skabere af kultur. Samfundsmæssigt indgår vi i en større sammenhæng, derfor har vi også et ansvar for, hvordan begreber som tradition og kultur opfattes. Ved kun at betone de positive sider har vi lagt et ansvar fra os. De der oplever de negative sider, som fx »hønsene« og »kaglerne«, svigter vi, fordi de kommer til at stå alene overfor den forestilling, vi har været med til at bygge op. Vi har et medansvar for at begreber som kultur og tradition ikke opfattes entydigt men komplekst. Vores mål er ikke at forkaste relativismen, men at gøre opmærksom på at vi har et etisk ansvar.

Litteraturliste

- Borda, Beatriz (1987): *Kost och etnisk identitet. Mera än mat*. Anders Salomonsen (red.)
Bringéus, Nils-Arvid (1978): Uppvaktning undanbedes. *UNIFOL 1978*.
Douglas, Mary (1979): *Naturlige symboler*.
Frykman, Jonas og Orvar Löfgren (1979): *Den kultiverade Människan*.
Geertz, Clifford (1995/96): *After the fact*.
Goffman, Erwing (1985): *Anstalt og menneske*.
Henningsen, Henning (1961): *Crossing the Equator*.
Lövkrona, Inger (1996): Erotiska Historier och konstruktion av kön och identitet. *Tradisjon 2 1996*.
Podemann Sørensen, Jørgen (1995): *Ritualistik*.
Rørbye, Birgitte (1997): Livets rejse. En narrativ kulturanalyse af børns personlige versioner om alderdommen, livet og døden. *Narrating visions*. Under publikation. Birgitte Rørbye (red.)
Weibust, Knut (1969): *Deep Sea Sailors*.

Summary

Culture or Torture

In the summer of 1995 it became publicly known that Danish conscripts at the naval station Grønødal in Greenland participated in rites of passage which included aspects of force and humiliation. The rites were similar to the maritime baptising ceremonies on ships crossing the Equator and the polar circle dated many years back. What made the initiation rites at Grønødal a subject of public debate was among other things the strict control and the physical punishment of the initiants, carried out by the conscripts themselves. All this was based on a hierarchic order where the newcomers were to serve and follow orders from those who had already passed the rites. These things clashed with the general conception of Denmark as a country with democracy and human rights and the way institutions like the army should behave. The matter became a political issue: was this a cultural curiosity or a sadistic system with torture features.

The rituals served to incorporate the newcomers in a social system based on a shared dependence on the individual's ability to survive in a time of war and not let his fellow soldiers down. Furthermore the rituals took place in what Erving Goffman has called a total institution. That is a unit which is isolated and where the members are living together 24 hours a day, cut off from the outside world and where the members are not in control of their own lives.

The rituals can moreover help arrange time. The ritual became a marker of time partly in the staytationing and partly in the life of the individual, where the ritual served as a test of manhood.

To be a man was of great importance for the conscripts. One of the things they did was to place each other hierarchically in relation to who was allegedly most man, and the initiants were called »chickens« (»høns«), a term also used condescendingly towards women. A major problem at the naval station lay in the division of labour. The conscripts did not have operational tasks but took care of the housekeeping and the service for the officers. This must undoubtedly have been far from the childhood dream of doing one's military service in Greenland. This division of labour played an important part in the ritual where food was used as a common element, for instance through forcible feeding. Because cooking and housekeeping is traditionally considered women's work, the stay at Grønødal makes the men become women unless they through the liminal phase use the food in an opposite meaning to become men.

There are no longer conscripts at Grønødal, but we find that the matter raises another question: how should the cultural scholar adopt an attitude to a matter that has caused much debate? Should the scholar merely observe in fear of destroying something original, or should she take more active part in cultural debates? We believe that it is not enough to use culture as frame of explanation. Culture is not a factor that just exists, but something that we all take part in creating. We have a responsibility as cultural scholars and we should not accept everything in the name of culture.

7 års ulykke betyder man får ulykke om 7 år

– den lille overtro og barnet i det senmoderne samfund

Af Birgitte Rørbye

En længere samtale er i gang mellem mig (b) og min datter (i), optaget for et par år siden, da jeg var 51, Iben 17, og min mor 80. Foran os ligger en lille illustreret bog – »barnets bog« – Iben har lavet som 9-årig, som beskrives indgående neden for.

Folklorister vil vel sige, at det vi snakker om er *den lille overtro* eller *hverdagens magi*. Begge begreber knæsat af Iørn Piø i »den lille stribede« fra Politikens forlag, hvor han så levende fortæller om de kulturhistoriske rødder for dagligdagens overtro, som næsten alle praktiserer (Piø 1973, 3, jf. Piø 1963). Men vores samtale handler også om generationer og mennesker i dagens Danmark, hvor angst, tillid og risiko udgør sider af en tilværelse, hvert enkelt menneske må forholde sig til livet igennem.

b: (1) tog du dem lige alvorligt altsammen?

i: nej det gjorde jeg da ikke.

Altså den der

man må ikke fløjte ved bordet

det var da fuldkomment åndssvagt

og jeg blev meget sur da mormor en gang sagde det til mig

og vist også ked af det

fordi hun blev vred over at jeg fløjtede ved bordet

– du blev også sur kan jeg huske

b: på dig!?

i: nej på mormor

over hun sagde det.

Det var noget pjat

det var vildt overdrevet

og det syntes jeg da var helt åndssvagt.

Men den skulle da med

for det var da sådan det var

*b: den syntes du var pjattet
i: ja
men den der under en stige
og stille nye sko på bordet
og sådan nogle ting det var ...*

Den lille overtro udspiller sig i et grænseland

Som fremhævet af mange modernitetsforskere er det en af grundbetingelserne i det senmoderne samfund, at vi som enkeltpersoner må foretage valg på valg i stadig nye grupper (bla. Giddens 1997). I og med at valgene er blevet så personlige, slipper vi for mange traditioners snærende bånd. Men samtidig må vi også undvære traditionernes sikkerhedsnet. Paradoksalt nok har dette tab af faste ritualer medført, at forbruget af traditioner er vokset. Lige som vi forbruger varer, er vi blevet forbrugere i traditionernes supermarked (Rørbye 1997). Men i det moderne samfund savner traditionerne den forankring og kontinuitet som kendetegnede deres brug i de førmoderne samfund, hvor visse traditioner udgjorde en fælles og nødvendig kulturel basis for det sociale liv. I dag bruger vi nogle traditioner til at binde bånd til dem, vi ønsker at opretholde og udvikle en kontakt og et tillidsforhold til. Andre traditioner anvender vi til at trække grænser med, eller bane en vej gennem konflikter eller kriser. En ikke ubetydelig del af de traditioner vi forbruger tjener imidlertid det særlige formål at skabe *uopmærksomhed*: At lade være med noget, at glemme det, se bort fra det, overse det. Som modernitetsforskeren Anthony Giddens udtrykker det: »Den »begivenhedsløse« karakter, der præger det meste af hverdagslivet, er et resultat af en kyndig opmærksomhed, som kun lang indlæring kan skabe.« (Giddens 1997, 152). At lære at beherske sin opmærksomhed udgør derfor en væsentlig del af ethvert barns opvækst. Uden at tænke nærmere over det, lærer vi at tage sko på og binde vores snørebånd, samle ting op der er knust, eller vaske os når vi er blevet snavsede. Kompetencen er forøvrigt ikke aldersbetinget. Utalige er de eksempler på kultursammenstød som kan illustrere betydningen af kunsten at kunne håndtere det begivenhedsløse, det vil sige det vi inden for en kultur i ro og mag forholder os uopmærksomme, ligegyldige og passive over for. Men som andre – de fremmede – kan mene er rigt på betydning (Douglas 1973).

Mange af de indforståede traditioner, jeg henregner til den lille overtro udspiller sig i et grænseland mellem det meningsgivende og det tilfældige, mellem begivenhed og det begivenhedsløse, mellem opmærksomhed og ligegyldighed. Den lille overtro retter fokus mod hverdagsadfærd og hverdagsoplevelser som er »skæbnesvangre«, her forstået på den måde, at de er

{ en gammel mand ved bussen }

~~en gammel mand~~

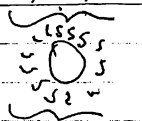
mandagen var gift ledagen var og

ledagen var og søndagen var

7 års ulykke det betyder at man får ulykke

om 7 år

mandag

ledagen

søndag

»7 års ulykke det betyder at man får en ulykke om 7 år«. Barnets bog 1988, anvisning nr. 12.

svangre med en betydning, der rækker ud over situationen, hvor tingene sker, og ind i fremtiden. *Set med traditionernes briller omformer den lille overtro indforståede traditioner det tilfældige, begivenhedsløse og ligegyldige til begivenhedskonstruktioner, der fortjener fuld opmærksomhed.* Dermed udgør indforståede traditioner også et særligt vanskeligt tilgængeligt felt for ethvert individ, der som barnet eller den fremmede prøver at få styr på en omverden, som i udstrakt grad er lagt tilrette af andre.

Hvor må man egentlig fløjte og sætte sko fra sig? Hvordan skal man passere stiger, forholde sig til sorte katte eller pynte juletræ? Og hvordan kan det gå til, at ens dejlige mormor forvandler sig til en ophidset dame, når barnet muntert fløjter en glad melodi under en hyggelig søndagsfrokost?

Gaven

Min og min datters del af denne historie om barnet og den lille overtro i det senmoderne samfund begyndte for knap 10 år siden. I 1988 fik jeg en håndskrevet og håndkoloreret bog i julegave af min dengang 9-årige datter.

Mange vil nok mene, at det produkt hun havde fremstillet, ligner et indsamlingsarbejde inspireret af en folklorist. Men selv kendte hun intet til Pios lille overtro, og forøvrigt kunne hun på dette tidspunkt heller ikke læse den slags bøger. Og for mig var gaven en overraskelse. Folkloristen havde slet ikke været rådspurgt. Begreberne overtro og magi findes da heller ikke i hendes bog. Det gør derimod de uheldssvangre ord: *7 års ulykke.*

De mange ubesvarede spørgsmål

7 års ulykke står faktisk på hver eneste side. Også på nr. 12 (se oversigt neden for), hvor hun giver, hvad en gammel mand ved bussen har sagt:

*mandags vejr gir fredags vejr og fredags vejr gir søndags vejr
en gammel mand ved bussen*

7 års ulykke det betyder at man får ulykke om 7 år (12).

Mandens meddelelse, der gengiver en velkendt vejrregel, lægger unægtelig ikke op til, at der skal stå noget som helst om 7 års ulykke og endnu mindre til overvejelser over hvad udtrykket betyder. Tværtimod: Sådanne udtryk tænker »man« vel slet ikke nærmere over. Jeg har i hvert fald aldrig set nogen gøre det i Dansk Folkemindesamlings mange forskelligartede kilder til den lille overtro.

Men barnet spekulerede tydeligvis. Eller gjorde hun? Måske var det kun

en slags »omkvæd«, hun indførte for at få »system« i sagerne? Ja, sådan var der så mange spørgsmål, som trængte sig på, hver gang jeg studerede *barnets bog*.

Det var unægtelig et spændende produkt, som overraskede og fascinerede folkloristen i mig. Selv om mange af anvisningerne refererer til almene og velkendte forestillinger, så får de ofte en lille drejning. F.eks. kan den sorte kat både *løbe og gå* over vejen (nr. 15). Og den med stigen er med i to anvisninger (nr. 2) og (nr. 13), så jeg pludselig bliver nødt til at overveje om uheldet er ude, når man går *under* en stige (nr. 2) eller *i gennem* en stige (nr. 13). Spændende er også forekomsten af for mig ukendte forestillinger om fødselaren, der ikke må rejse sig først – som gode værtsfolk ellers gør (nr. 8) eller uheldet ved et glas som *ikke* går i stykker (nr. 5). For slet ikke at glemme de overraskende konsekvenser af en sort streg i panden (nr. 14) og betydningen af hvor vigtigt det er at pynte juletræ rigtigt (nr. 10). For ellers er de der: de 7 års ulykke! Og samme skæbnesvangre virkning har det, hvis du forærer en firkløver væk (nr. 16). Hertil kommer at materialet er helt enestående deri, at det er et selvstændigt produkt skrevet og tegnet af så lille et barn. I afslutningskapitlet *Folk fortæller om den lille overtro*, hvor Lørn Piø har medtaget materiale fra forskellige aldersgrupper er »børnene« udelukkende repræsenteret af 15-årige, der i en stil har haft til opgave at skrive om »overtro i vore dage« (Piø 1973, 251).

Men selv om min faglige nysgerrighed var stor, var der ikke noget at gøre. Barnet mente ikke, at gaven var noget, der skulle snakkes om. Hendes bog var jo færdig. Nu kunne jeg jo bare bruge den!

Fra ét materiale til to materialer

Min lyst til spørgsmål er dog ikke aftaget med årene. Og da jeg for et års tid siden – endnu engang – tog *barnets bog* frem, var situationen en anden. Nu var både hun og jeg nysgerrige. Derfor satte vi os ned, og jeg fik lov at stille nogle af mine mange spørgsmål med båndoptageren kørende. På den måde voksede et nyt materiale frem. Selv om der hele tiden refereres til *barnets bog* (som hun kan huske, men ellers ikke har set siden), kredser samtalen på båndet om de aktuelle refleksioner, som tilbageblikket vækker. Det vil sige det nye materiale består af en dialog. Her kredser vi om rationalitet, årsagssammenhænge og det at være bange. Til min historie om det moderne menneskes forhold til det skræmmende og risikofyldte hører derfor ikke kun ét, men to materialer: *barnets bog* fra 1988, og samtalen mellem den unge og den midaldrende fra 1996.

Barnets bog

Barnets bog er på 16 A4 sider (12 lysegule og 4 hvide), bundet sammen med to sløjfer af rødt garn gennem huller lavet med en hullemaskine. Hver side i bogen er bygget op omkring en anvisning. Der er noget man bør undgå eller noget man skal gøre. De fleste anvisninger starter med ordene »Hvis man ...« eller »Man må ikke ...«. Det tilbagevendende motiv på hver eneste side er dog, hvad det betyder, hvis alt ikke går, som det skal. Her er budskabet kort og godt: 7 års ulykke! Sommetider er der også medtaget det hun kalder »en historie«. Det vil sige et uddybende eksempel, eventuelt i form af en illustration. Herudover findes der en del personoplysninger, samt en enkelt datering: august 88. Selv om gaven er blevet gjort færdig op til jul, vidste jeg således fra starten, at arbejdet med bogen stod på i længere tid.

Alle anvisninger er forsynet med udsmykninger. På de gule ark er alle illustrationer tegnet og farvelagt, medens billederne på de hvide ark enten er holdt i sort (blyant eller kuglepen) eller tegnet med rød understregningspen. Når anvisningerne neden for gengives i kursiv med min stavemåde, tjener det læseligheden, samtidig med at hun har bedt mig om det. For overskuelighedens skyld har jeg nummereret dem fortløbende.

BARNETS BOG

1. *tre må ikke tænde en tændstik samtidig*
7 års ulykke
den første dør ikke, den anden dør heller ikke, men den sidste dør

2. *hvis man går under en stige*
7 års ulykke *Sia*

3. *man må ikke være 13 til bords*
7 års ulykke *Henning*

4. *man må ikke fløjte ved bordet*
7 års ulykke *Mormor*

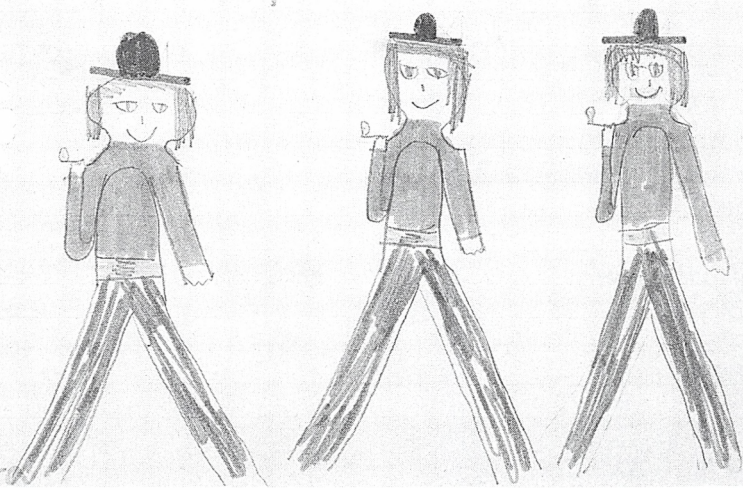
5. *hvis man taber et glas uden at det går i stykker*
7 års ulykke *Zara*

6. *hvis man lægger nye sko op på bordet*
7 års ulykke *Eva fra skovtroldene*
svar Bo gør det, for han skulle binde sine snørebånd

tro mig ikke træer tenstev samtid

7 års Ulykke

den første dag ikke den anden dag heller
ikke men den sidste dag.

Farvestrålende forsideillustration i sort, rødt og grønt. Barnets bog 1988, anvisning nr. 1.

7. *hvis man slår en paraply op inden for*
7 års ulykke *Dea*
8. *hvis fødselaren rejser sig først fra fødselsdagbordet*
7 års ulykke *Kir august 24 88* *ingen historie*
9. *hvis et spejl går i stykker*
7 års ulykke *Dea*
10. *når man pynter juletræ skal man starte med hjerterne*
7 års ulykke
11. *man må ikke spilde salt på bordet*
7 års ulykke *Mormor*
men man kan nå at redde det hvis man kaster lidt salt over venstre skulder
men hvis man ikke gør det græder man en gang inden aften *Henning*
12. *mandags vejr gir fredags vejr og fredags vejr gir søndags vejr*
en gammel mand ved bussen 7 års ulykke *det betyder man får ulykke*
om 7 år
13. *hvis man går i gennem en stige*
7 års ulykke
14. *hvis man har en sort streg i panden*
7 års ulykke *Sanne*
15. *hvis man ser en sort kat løbe eller gå over vejen*
7 års ulykke *Zara*
16. *hvis du gir en firkløver som du selv har fundet til en anden*
7 års ulykke *Mette*

Rørbye 1998

Personerne i barnets bog

I bogen gives der i femten tilfælde oplysning om personer og i to tilfælde har to forskellige personer relation til samme anvisning (nr. 6 og 11). Det er således kun i forbindelse med 3 anvisninger, der ikke medtages personoplysning (nr. 1, 10 og 13). Denne omhyggelighed var én af de første ting jeg

f:1

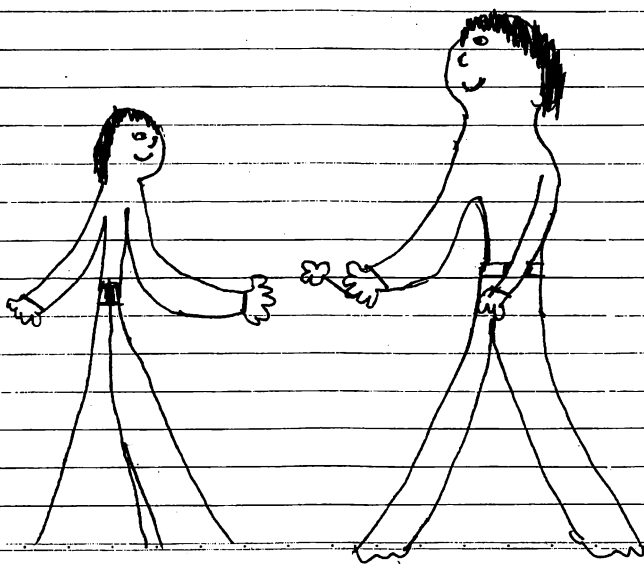
Mette

Mom

vil du give en sikkerhed Aam og selv han dukket

til en anden

7 års ubestemt

fra

iblandt

En af de mange hverdagsituationer, hvor referencen er et jævnaldrende barn (her Mette). Barnets bog 1988, anvisning nr. 16.

undrede mig over, da jeg fik gaven. Selv kendte jeg jo intet til bogens tilblivelse og blev aldrig taget med på råd. »Hvor fa'en skulle du vide det fra«, som hun udbryder under vores samtalen, da jeg alligevel spørger. Selv mener hun, det skyldes indflydelse fra skolen (en lilleskole), hvor man indprentede vigtigheden af at kunne dokumentere det man siger (bla. når børnene skrev i skolebladet).

Personernes navne er genkendelige for os begge. De viser, at barnet har relateret sine oplysninger til jævnaldrende børn og ældre mennesker. Børnene er hendes kammerater fra skolen (8 børn) og vejen, hvor vi bor (2 børn). De ældre mennesker »en gammel mand ved bussen« (1 anvisning, en situation hun ikke længere kan huske), samt hendes mormor (2 anvisninger) og hendes morfars bror (2 anvisninger), som hun begge kender indgående. Omtalt er derimod hverken min far eller bror, som hun kender lige så godt. I det hele taget har hun ikke henvist til nogen fra min generation. Det er børne- og bedsteforældregenerationen og ikke forældregenerationen, der er repræsenteret.

Et barn på feltarbejde

Under samtalen undrer jeg mig over, at hverken min far eller bror er omtalt.

i: det var fordi de ikke sagde sådan noget

b: spurgte du dem?

i: nej

det er jo ikke noget jeg har spurgt om <>

den der med at fløjte

det er ikke én jeg har gået hen og spurgt mormor om

det er noget jeg kunne huske i hvert fald

b: fordi hun sagde at man ikke måtte gøre det

i: ja hun blev sur nemlig

men morfar han er ikke sådan én som fyrer sådan noget af

det var andre ting han interesserede sig for

Først da går det op for mig, at de mange navne sjældent refererer til et målrettet indsamlingsarbejde, og at bogen ikke er udtryk for et planlagt feltarbejde, men resultat af et betydelig mere kompliceret forløb end jeg forestillede mig, da jeg fik den. Det hun har gjort er at iagttage situationer, som den hvor mormor blev sur, og lytte og spekulere, når der ellers skete noget som vakte hendes undren. I folkloristisk fagsprog er produktet således primært vokset frem som resultat af en – formentlig ret langvarig – observerende deltagelse. Først i sidste fase, da hun fik travlt, fordi hun havde

bestemt, at hun som julegave ville lave en illustreret bog til mig, er hun gået over til interviews. Som hun siger et andet sted:

i: det har jo nok været fordi jeg har gået og hørt nogle af dem og sådan har tænkt lidt over dem uden at lægge noget rigtigt i dem.

Og så efterhånden har jeg syntes jeg kunne en del

så har jeg syntes jeg kunne så mange at jeg kunne skrive dem ned og så har jeg skrevet nogle af dem ned.

Og så efterhånden

så har jeg nok gået og spurgt folk, om de kunne nogle flere

– b: ja, sådan op til at det skulle bruges som julegave

– i: ja

– b: fordi du må ha haft travlt i den sidste del af perioden

– i: ja – men det havde jeg også

Det løse ark

Udover julegaven fik jeg kort tid efter udleveret et enkelt ark, med yderligere tre eksempler uden illustrationer, udsmykning og personoplysninger. Kort og godt lyder de således udskrevet med min stavemåde:

17. når en gammel hund gør skal man se ud af vinduet

18. hunde og adelsfolk lukker ikke døren efter sig

19. to hunde kan ikke kan ikke enes om et ben og to friere kan ikke enes om en brud

De tre eksempler (der alle refererer til hunde, som hun var omgivet af til hverdag) er nedskrevet i samme periode, men ikke kommet med i bogen. Hvorfor? Ja det kan hun ikke huske, men vi gætter på, at hun syntes de faldt uden for, og/eller at hun har haft så travlt, at hun ikke kunne nå at skrive dem ud på enkeltark, forsyne dem med tegning, etc.

Sort streg i panden

Under samtalen holder vi os tæt til bogen og en rekonstruktion af barnets forestillinger, da vi kommer ind på »den sorte streg i panden« (nr. 14). Vi har netop snakket om anvisningerne på løsbladet, som ikke kom med i bogen, ordsprogsagtige kalder hun dem. Men da jeg antyder, at den sorte streg i panden heller ikke ligner, siger hun fra. Samtalen falder i to forløb afbrudt af andre refleksioner.

b: prøv og se på den Sanne har sagt, den med nummer 14 hvis man har en sort streg i panden

i: ja

b: 7 års ulykke?

i: ja hvad med det?

b: jamen det kunne da også ligne »ordsprogene«

i: nej

b: betyder den sorte streg 7 års ulykke?

i: altså

ja (pause)

b: men det er sjovt,

fordi jeg har hørt sorte streger betød noget helt andet

i: hvad har du hørt?

(pause)

– at man lyver?

Det har jeg også hørt, det er rigtig nok

Men hvad mente barnet? Da vi genoptager drøftelsen om den sorte streg senere i samtalen, og jeg igen antyder, at de 7 års ulykke virker påklistrede, er den unge ikke tvivl om svaret:

i: nej, ikke med Sanne

b: om at du ikke mente ... <>

i: jamen det mente jeg

b: det mente du

i: det er jo først senere hen jeg har fået at vide

at det mest normale er, at man forbinder det med at lyve

Idet vi kredser om før og nu, får vi således afvejet to forskellige forklaringer. Som voksne er både hun og jeg fortrolige med tolkningen »at lyve« som for os begge er uden alvor og ofte siges lidt spøgende og drilagtigt til den, der har fået noget sort i ansigtet. Men barnet kendte den ikke. For hende varslede den sorte streg »7 års ulykke«.

At få en ulykke man har gjort for 7 år siden

Men var det så i grunden så slemt, det med de 7 års ulykke? Ja, det var det. Svaret falder hurtigt og er uden ethvert forbehold:

b: kan du huske i dag om du var bange for de her 7 års ulykke

i: ja meget – ja helt vildt.

Sprogligt set refererer udtrykket »7 års ulykke« både til et tidsperspektiv (7 år) og til en begivenhed (ulykke). Af samtalen fremgår det, at det var de 7 år, som optog barnet.

til

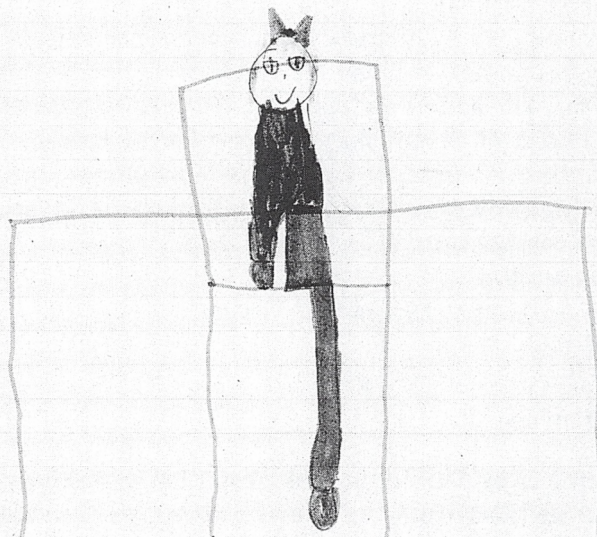
179

Vi må lære nye børn på bordet

7 års ulykke

eller fra skovtroldene

Så Bo giver det for man skulle blive
sø skov

fra

Iben

Sko på bordet – er det Bo eller Iben? Barnets bog 1988, anvisning nr. 6.

i: jeg spekulerede meget om det var ulykke i syv år eller ulykke om 7 år og jeg syntes det virkede helt ulideligt hvis det skulle være ulykke i 7 år det var helt utroligt meget jo <>

*b: jeg synes det ser vældig skræmmende ud når jeg læser det på den måde
i: jamen jeg var meget bange for det kan jeg huske*

Til barnets tidsovervejelser hørte ikke alene spørgsmålet om *hvornår* ulykken kommer, men også *hvortil* den varer.

i: når det kom om syv år så var det ikke noget med at det varede 7 år så var det bare noget som kom det syvende år så varede det måske kun et år eller en måned det varede så ikke syv år der fra så man kan selvfølgelig sige, det er da slemt nok at gå og vente i syv år på at få en ulykke man har gjort for 7 år siden men det resulterer så også i at det ikke varer syv år men varer kortere tid

Det skal således forstås helt bogstaveligt, når barnet i forklaringen til anvisning nummer 12 noterer, at 7 års ulykke betyder ulykke om 7 år.

Det gør jeg aldrig!

Hvad ulykkerne egentlig bestod i, har tilsyneladende optaget hende mindre. Og dog. I vores samtale kommer vi umiddelbart efter ind på døden, og angsten for at forvolde andres død. Selv om jeg egentlig synes, at jeg med mit spørgsmål lægger op til at snakke om noget lettere, holder hun fast ved den dybe alvor:

b: det vil sige du har været reelt bange for nogle af de her ting men det var vel ikke alle

i: jamen jeg var ...

har jeg den her med at stille sko på bordet?

b: ja – derovre <>

i: ja, og den – den gør jeg aldrig.

Det gør jeg aldrig.

Gentagelserne er på deres egen måde med til at markere den særlige alvor som knytter sig til anvisning nr. 6 (*hvis man lægger nye sko op på bordet – 7 års ulykke*).

i: Det har jeg så senere modereret til hvis man lægger sko på bordet sætter nye sko på bordet så betyder det død i familien

b: ikke død for den der gør det vel?

i: nej død i familien

b: bare i familien

i: ja <>

b: det er en af dem jeg heller ikke gør

jeg har hørt at det sommetider næsten skulle være en selv

i: nej, nej

ja, man kan sige man er skyld i at der er en der dør i familien

så man påfører andre det

men det skulle ikke gå ud over en selv hvad jeg har hørt

og det er jo på sin vis værre

ikke

Igen tematiserer samtalen et før-nu perspektiv, hvor nye refleksioner er kommet til. Før betød det 7 års ulykke, nu er det modereret til død i familien. Den truende ulykke er ikke længere noget abstrakt, men tværtimod noget helt konkret og forfærdeligt, fordi der er tale om både død og skyld.

Afledningsmanøvrer

Skoene på bordet er en af hverdagsmagiens mange »klassikere«. I sin artikel om skoene i »Den lille overtro« der er på ikke mindre end 6 sider, skriver Iørn Piø indledende: »Den almindeligste overtro om sko eller støvler, træsko eller tøfler er den, at man ikke må sætte dem på bordet. Man siger det varsler fortræd, skænderi eller alvorligere former for ulykker, og det gælder ganske særligt nye sko« (Piø 1973). Her er det interessant at lægge mærke til at barnet – lige som i bogen – knytter sin forestilling (nr. 6) til nye sko, medens jeg selv (og forøvrigt også mine forældre) kun har lært anvisningen at kende som sko i almindelighed.

b: du har gjort dig så mange overvejelser.

Herhence er det de nye sko

i: jamen det er også nye sko

b: ja, det er ikke bare at sætte sko på bordet

i: nej det er ikke, det er nye sko

b: ja

i: det er nye sko

De personer, der refereres til i anvisningen, er da heller ikke familien, men to 6-7 årige børn i klassen under hende: Eva og Bo. I dette som i flere andre tilfælde i barnets bog, er traditionen således ikke vandret fra de ældre generationer til barnet. Tværtimod har den udfoldet sig i børnenes egen kreds og

været knyttet til situationer, som hun har lagt mærke til og spekuleret over. Det gælder f.eks. også nr. 5 (*hvis man taber et glas uden at det går i stykker*) og nr. 8 (*7 års ulykke hvis fødselaren rejser sig først fra fødselsdag-bordet*), der begge er knyttet til klassekammerater.

Da den 17-årige på bordet foran os får øje på tegningen til anvisning nr. 6, hvor man ser et barn med benet oppe på bordet, siger hun:

*i: den der, den kan jeg godt huske
det var fordi jeg selv gjorde det tror jeg
jeg mener selv jeg satte et par nye sko op på bordet
og så tænkte jeg over det der: det må man faktisk ikke vel*

Da barnet på billedet bærer en sløjfe i håret – en markering hun flere steder i bogen bruger for piger – kan barnet såmænd godt være hende selv. Men over billedet refereres der også til en anden situation, som hun ikke længe-re kan huske. Her står der: »Bo gør det for han skulle binde sine snørebånd«.

Nu kan de fleste voksne sikkert huske, at det her med at lære at binde snørebånd slet ikke var nogen let sag. Alle hjælpemidler var velkomne. Men at det skulle være lettere at sætte fødderne op på et bord end f.eks. en stol, har jeg umiddelbart svært ved at sætte mig ind i. Vi blir da også enige om, at vi bruger stolen, hvis det er aktuelt i dag. Men gør vi det i grunden, fordi det *er* lettere? Eller har vi begge lært vores lektie af traditionen, for at undvige et truende varsel?

Den 17-årige har lettere ved at indleve sig i barnets vanskeligheder, som måske kunne føre til, at den truende situation med de nye sko på bordet nemmere opstod for et barn:

*i: når det var man skulle binde sit snørebånd
så skulle man helst -
da er det rart at have benet nogenlunde højt op
så du ikke skal bøje dig hele vejen ned*

Ved vores gennemlytning af båndet får den malende beskrivelse af barnets vanskeligheder med »højt op« og »hele vejen ned« os begge til at tænke på Alice i eventyrland, da hun har vokset sig så stor, at hun ikke længere kan nå sine fødder. Ved nærmere eftertanke kan nu også jeg indse, at en almindelig stol må virke høj for mange mindre børn, der står på gulvet med et flagrende snørebånd, der er gået op. Siddende på en stol har de haft meget nemmere ved at lægge benene på bordet og få modhold. Som Bo gør det!

Men kommer det så til at gå galt for Bo? Nej, siger den 17-årige og går i gang med at fortælle om de mange afledningsmanøvrer, der er så kendetegnende for den lille overtro:

*i: så var det OK, for så rørte man ved skoen
så stod den der ikke
helt alene
det var lige som hvis du satte et par sko og så gik fra dem
men hvis du satte dem hurtigt
og så tænkte over det: der må de jo ikke stå
og du satte dem ned på gulvet
og så satte benet op og lavede et eller andet ved det
så var det jo ikke det samme som at stille sko på bordet
så var det bare en funktion
bordet var til at hjælpe*

Eksemplet er et blandt flere fra samtalen med den 17-årige, som viser at barnet gjorde sig mange indgående og praktiske overvejelser om mulighederne for at afvende et truende varsel. Men i gaven til mig blev de ikke skrevet ned. I barnets bog omtales kun én eneste afledningsmanøvre i nr. 11, hvor der står at »man kan nå at redde det, hvis man kaster lidt salt over venstre skulder«. Ellers fastholdes kategorisk de 7 års ulykke som den uafvendelige følgevirkning.

Hvorfor fa'en begynder man at sidde og fløjte ved bordet?

I slutningen af vores samtale drager den 17-årige selv nogle vigtige konklusioner om sammenhængen mellem det usandsynlige, det mærkelige og det farlige:

*i: altså –
en af de gennemgribende ting ved alle de her 7 års ulykke er
at tingene er relativt usandsynlige.
Hvorfor skulle der være tre mennesker
der tænder en tændstik på præcis samme tid, ikke?
Hvorfor er det så uheldigt at man lige præcis bliver 13 tilbords
når det tit er at man kommer par så man bliver enten 12 eller 14?
Hvorfor fa'en begynder man at sidde og fløjte ved bordet
når man sidder og spiser, ikke?
Det er da egentlig også en lidt mærkelig ting af gøre, ikke?
Og hvis man taber et glas
så er det temmelig sandsynligt det går i stykker, ikke?*

*b: ... det er det mærkelige
i: på en eller anden måde:
det mærkelige bliver også noget farligt.
Det er det handler om.*

Men hvad kan man så stille op mod »det farlige«? Havde jeg kun haft barnets bog og de traditioner, der omtales i den, var svaret blevet: »ingenting«. Anvendes en simpel indholdsanalyse bliver budskabet entydigt: er skaden sket, vil ulykken komme og sommetider vil du på denne måde blive den indirekte årsag til andres ulykke. Derfor vil der ikke alene ske noget sørgeligt, men skyldfølelsen vil også puste dig i nakken. Og det er det værste, som den 17-årige understreger: dette at være skyld i andres sorg og ulykke. Tilbageblikket viser imidlertid, at også barnet så udveje.

Veje ud af en handlingslammende overtro

I samtalen beskrives ikke mindre end tre forskellige veje ud af en overtro, der vil diktere det handlingslammende budskab: ulykke om 7 år.

Lettest at komme om ved er de anvisninger, hun opfatter som ligegyldigt pjat, skjulte forsøg på at få styr på børn eller rent og skært uforståelige (f.eks. nr. 1 om tændstikkerne, nr. 4 om at fløjte, nr. 5 om glasset og nr. 8 om fødselaren). Nr. 14 om den sorte streg i panden kommer senere til at høre med til denne gruppe, lige som nr. 13: hvis man går *gennem* en stige. »Det kan man jo ikke«, som hun indvender i samtalen.

Da hun ikke kan tage denne første gruppe alvorligt, er de naturligvis nemme nok at komme uden om. Men også i de tilfælde, hvor anvisningerne berører hende dybere, prøver barnet at finde udveje. I samtalen omtales yderligere to udveje. Mest iøjnefaldende er afledningsmanøvrerne, hvor nogle er mere individuelle (som omtalt i forbindelse med nr. 6), medens andre er tillært tradition (som i nr. 11)

Den sidste af hendes udveje vil jeg beskrive som et modangreb. Det hun kæmper imod, er traditionernes forsøg på at fastholde hendes opmærksomhed. Her vender hun sig mod en livsnerve i de indforståede traditioner, nemlig deres blik for begivenheder! Når den lille overtro kaster spotligh på noget hverdagsagtigt og siger: dette betyder noget, rives det beskyttende hylster som kendetegner hverdagen i stykker. Det som før var begivenhedsløst, fremstår nu ladet med betydning, oven i købet en skræmmende betydning, der i bogen fremtræder som et varsel: ulykke om 7 år! Barnets modangreb består i at gå den modsatte vej af traditionerne. Det vil sige at gøre dét begivenhedsløst, som traditionen hævder er en uheldssvanger begivenhed.

Snyd traditionerne!

Første gang hun nævner metoden er i forbindelse med tolkningen af de 7 års ulykke. Her siger hun tilsyneladende temmelig ulogisk, uden at jeg forstår noget som helst:

*i: det, at det kom <om 7 år> det kunne så være
at man til den tid var holdt op med at begynde at tælle
og så troede man ikke det var derfor
eller et eller andet*

Anden gang i samtalen, hvor hun kommer ind på kunsten at skærpe sin opmærksomhed for det begivenhedsløse, handler det ikke om at lade være med at tælle, men om at kunne tie stille og holde op at gøre noget. Her siger hun mere sammenfattende:

*i: ... det mærkelige bliver også noget farligt
det er det handler om*

(pause)

sådan er det jo med mange ting

det man ikke kan forklare

om det siger man:

så lader vi være at tale mere om det

så lader vi være med at gøre det.

Hvis du taler om det, så er det farligt.

Det er farligt.

Disse forsøg på at »snyde traditionerne« og deres skræmmende blik for begivenheder, får mig til at tænke på den franske hekseforsker Jeanne Favret-Saada, som gennemførte et langvarigt feltarbejde i Sydfrankrig. I bogen »Ordene, døden og forgørerne« (1980) understreges – lige som i citatet – betydningen af ords begivenhedsskabende karakter, som i forening med traditioners blik for mønstre og gentagelser kan blive bestemmende for, hvordan nye ulykker opstår og udvikler sig. I en verden med levende hekseforestillinger, mener Favret-Saada, at det øjeblik er afgørende, hvor en eller anden med autoritet siger: »Denne serie af ulykker har en årsag, de udgør et mønster og skyldes ikke tilfældigheder. Her kræves fuld opmærksomhed, for hvad der foregår.« I Favret-Saadass undersøgelse beskrives de alvorlige konsekvenser bla. i forbindelse med en kvindes hensygnen og død på et psykiatrisk hospital, efter at hun er blevet afsløret som heks i alles øjne – også sine egne (Favret-Saada 1980; Hastrup 1986).

Som både Anthony Giddens og Jeanne Favret-Saada fremhæver på hver deres måde, er dette at kunne styre opmærksomhed og uopmærksomhed altså noget uhyre vigtigt. Men det gør det ikke lettere og slet ikke uproblematisk for den enkelte. Navnlige ikke når det drejer sig om et barn i det senmoderne samfund, hvor det hører til sjældenhederne, at der findes mere alment anerkendte og fælles regler for, hvad der kræver opmærksomhed, og hvad der kræver uopmærksomhed. Nok refererer barnets lille overtro til

fuldstændig hverdagsagtige petitesser, hvor hun tilsyneladende lærer mest af kammeraterne inden for børnenes kreds, men også noget af de ældre generationer. Men alvoren bliver ikke mindre af det. Og når de indforståede traditioner ikke alene er med til at skabe et blik for ulykker, men også vil indlære hende i en skyldfølelse for andres ulykke og død, ja, så tror jeg, den 17 årige gør ret, når hun udser sig opmærksomheden for det begivenhedsløse – glemslen i alle dens former – til sit våben mod traditionens tvang:

i: det som moralen er ved alle de der:

hvis du kommer ud for noget mærkeligt

skal du ikke tænke over det

så skal du prøve at glemme det igen

på nogle af dem skal du måske handle

men på andre kan du ikke gøre noget

b: hvad er det for nogen

i: hvad for nogen?

b: man skal prøve at glemme

i: jamen det er dem alle sammen

hvad er det du ikke forstår?

– altså du skal selvfølgelig prøve at undgå tingene

men når du har gjort det ...

(pause)

så ville du ikke nødvendigvis føle at den ulykke du kommer ud for var noget du selv var skyld i.

Og det er værre.

Den lille overtro i det senmoderne samfund

I indledningscitateret omtalte jeg en situation, hvor et hyggeligt frokostbord for et kort øjeblik forvandles til en mindre krigsskueplads. Indigneret siger repræsentanterne for de to yngre generationer nej til at overtage en tradition, som tydeligvis spiller en væsentlig rolle for kvinden i den ældste generation. I kampen om, hvad det betyder at fløjte ved bordet, havde traditionen ingen autoritet. Vi skulle ikke vælge den, fordi det var tradition. Som det er typisk for mennesker i det senmoderne samfund valgte vi imidlertid af personlige årsager at respektere den, fordi vi holder af min mor. Passivt overtog vi kendskabet til forestillingen uden at gøre den til vores og lagrede den på en hylde i vores supermarked for traditioner, hvorfra den hentes frem ved passende lejligheder som »tradition-for-hvad-man-ikke-gør-fordi-nogen-bliver-kede-af-det«. Hverken jeg eller min datter har glemt den siden og respekterer den begge i dag, når vi ellers husker det.

Helt anderledes alvorligt forholder vi os til nogle af de andre traditioner,

vi drøfter. Faktisk bliver vi begge temmelig tankefulde efter samtalen, da det går op for os, at barnets spekulationer ikke kun gjaldt ulykker, men skyld for ulykker.

Da jeg fik min julegave for snart 10 år siden, så jeg ikke denne alvor. Fagligt set fascinerede bogen mig særligt af kulturhistoriske årsager. Først og fremmest fordi den gav en overbevisende dokumentation af »levende traditioner«. Men også fordi, den var et interessant vidnesbyrd om, at børn ikke alene lærer vittigheder, sange og anden børnefolklore af deres kammerater, men også sådan noget som den lille overtro.

Samtalen viser, at bogen også var led i barnets modningsproces i det senmoderne samfund. Blindt at acceptere traditioner som autoritet kunne der ikke være tale om (jfr. Brembeck & Johansson 1996). Tværtimod var barnet i fuld gang med at danne sig sin egen mening om vilkårene for tilværelsen i en risikofyldt omverden. Når hun registrerede anvisningerne og deres betydning, var det også for at kunne tage kampen op i mod dem. Som barn af moderniteten var hun i fuld gang med selv at finde ud af noget. Også den udvej at væbne sig med intens opmærksomhed for det begivenhedsløse for at kunne snyde nærgående traditioner og deres urimelige blik for skræmmende begivenheder.

Note

1 Dette og andre kursiverede citater i artiklen stammer fra udskriften fra en samtale mellem mig (b) og min datter(i) optaget på bånd oktober 1996. Foretages der spring i citatet i forhold til udskriften angives dette med tegnet: <.

Anvendt litteratur

- Brembeck, Helene & Babro Johansson (red) 1996. Postmodern barndom. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 23. Göteborg.
- Douglas, Mary 1973 (1970). Naturlige Symboler. København.
- Favret-Saada, Jeanne 1980 (1977). Deadly Words. Witchcraft in Bocage. (Les Mots, la mort, les sorts). Cambridge.
- Giddens, Anthony 1997 (1991). Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under senmoderniteten. København.
- Hastrup, Kirsten 1986: Hekseri og psykiatri. Et eksempel fra Frankrig. Sygdomsbilleder. Medicinsk antropologi og psykologi. Redigeret af Peter Elsass og Kirsten Hastrup. København, 15-32.
- Piø, Iørn: Den lille overtro. Håndbog om hverdagens magi. København 1973.
- Piø, Iørn: Bank under bordet. Fem små kapitler af dagligdanes overtro. København 1963.
- Rørbye, Birgitte 1997. Kan traditioner køre i hvid limousine? Traditioner er mange ting. Festskrift til Iørn Piø. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen (red). FDFm 88. 303-312.

Summary

“Seven Years Misfortune Means Misfortune in Seven Years” – Popular Beliefs and the Child in Late Modernity

The topic of the article is popular beliefs in Denmark in late modernity studied within a perspective of generation and life-story. The empirical point of departure is a remarkable children's book from 1987, plus an interview dating from 1996.

“The Children's Book” as I name it is a handwritten and handpainted monograph made by a 9-year-old girl with her personal and illustrated information of a subject matter which both Iørn Piø and I consider to be popular beliefs. The book comprises a total of 16 statements of one page each. In 14 of the statements factual information about persons are given, just as local anecdotes are cited. The names indicate that she has received the minor part of her information from elderly persons but the major one from children her own age. These are class mates from the local school and playmates on the street where she lives. At the time of the publication the girl had read nothing but relatively simply children's books and she had no knowledge whatsoever of Piø's book “Little Superstitions” (Popular beliefs of every daylife). Hence, she does not use the term superstition or belief but consistently refers to “seven years of dearth” following each statement. Beneath one of them she reiterates that SEVEN YEARS OF MISFORTUNE MEANS THAT MISFORTUNE WILL COME IN SEVEN YEARS.

The interview from 1996 consists of a series of reflections by the same girl at the age of seventeen in an interview with the folklorist – her mother. At the age of nine she did not wish to discuss the book. It was a Christmas present and therefore a surprise – and surprises preclude discussion and evaluation!

The analysis includes considerations and themes from research in the modernist movement such as Anthony Giddens's theory of the construction of “non-event”. Popular belief are found in the border land between the meaningful and the coincidental, between event and non-event, between attention and indifference. Popular beliefs view everyday-life and everyday events as “fateful” in the sense that they possess a significance that goes beyond the present and encompasses the future. Viewed with the eyes of tradition popular belief transform the happenstance, uneventful and indifferent to constructions of events deserving of attention because they deal with the subjects of fear of making mistakes even more with responsibility of disasters and realise that the child's reflections were not merely of misfortune, but the cause of same.

When I was given this Christmas present ten years ago I was unaware of the underlying seriousness. From a professional point of view the book possessed cultural merits in the sense that it provided convincing documentation for “living folklore”. However, it was also an interesting documentation of the fact that children not only pass on jokes, songs and other traditions among themselves but superstition as well. The interview from 1996 clearly demonstrates that the child's book was in fact part of a process of maturation as well as an encounter with the more traditions of the older generations. Accepting tradition as an authority on face value was never really in question. On the contrary – the child was shaping its own view of living in the risky world of habitual of fact modernity. In her registration of the statements and the interpretation of the popular beliefs, she also made a stand against them.

30 år på Christianshavn

Af Jane Lytthans

»Hullet i himlen er lige over Christianshavn«, hævdede en lokalbeboer for nylig overfor mig, »prøv selv at se op over Vor Frelsers kirketårn, kan du ikke se, at Frelseren står deroppe på kuglen, og holder hullet til himlen åbent? Ja, Christianshavn er ikke så tosset et sted at være.«

I 30 år har jeg boet på øen, Christianshavn, imellem København og Amager. Jeg har levet mit liv som mor, som arbejdende og som aktiv i det christianshavnske liv. Og jeg er blevet uddannet folklorist, mens jeg har boet her. Disse elementer, min folkloristiske nysgerrighed og mit lange, brogede ophold i bydelen, bragte mig for nogle år siden på sporet af en forandringsproces i mit omgivende samfund. Jeg påbegyndte en undersøgelse for at finde ud af, hvad det var for en forandring, som jeg kunne se, og hvorfor den var kommet. Det var en vanskelig undersøgelse, fordi jeg havde boet her så længe, at jeg selv var en del af det liv, som jeg skulle kigge på. Til gengæld havde jeg dermed også de gode kontakter, som kunne hjælpe mig med at sætte tingene på plads.

Den forandring, som jeg oplevede omkring mig, så jeg i den måde vi beboere på Christianshavn mødtes på, den måde vi var sammen på, og den måde vi snakkede sammen på. Der var sket en ændring i, hvem jeg mødte hvor, og i de forskellige måder jeg talte med forskellige mennesker på. Det blev efterhånden tydeligt for mig, at vi beboere på Christianshavn havde grupperet os i den periode, som jeg havde boet her. Jeg fandt frem til 3 store grupper, som på forskellige tidspunkter har markeret sig i det christianshavnske liv, men som man stadig kan finde fungerende side om side i bydelen.

Hvem er så de 3 grupper? En kort definition kan opdele dem i et tidsperspektiv, hvor den første gruppe er de beboere, som i generationer har boet på Christianshavn, den anden gruppe er de beboere, som flyttede til Christianshavn i 1960'erne og første halvdel af 1970'erne, og endelig er den tredje gruppe de beboere, som er flyttet til Christianshavn efter denne periode. Det er nødvendigt at sætte de forskellige grupper ind i en tidsperiode, fordi Christianshavn og det christianshavnske liv opleves forskelligt, afhængigt af hvilken periode de er flyttet til bydelen.

De vigtige årtier

Den første gruppe christianshavner har været repræsenteret som befolkningsgruppe på Christianshavn siden bydelens fødsel. Den har været den største gruppe, og har derfor bredt kunnet udvikle fælles leveformer igennem tiderne. Der har været meget nybyggeri, der har været store nedrivninger af gamle huse til fordel for nye boligidéer, men den christianshavnske levevis fortsatte. I 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne var de fleste christianshavnske huse så nedslidte og misligholdte, at den daværende christianshavnske beboergruppe langsomt måtte begynde at flytte fra bydelen.

Det gav plads til en ung tilflyttergruppe, som havde brug for billige boliger, men som var ligeglade med de faciliteter, som lejlighederne i regelen ikke havde. De fleste boliger havde koldt vand i en køkkenhane og lokum i gården, men sådan levede alle de andre i de andre huse også, så det gav sammenhold på fælles betingelser. Som vi senere skal se, lærte denne tilflyttergruppe meget af og om de oprindelige beboere i denne periode.

Fra midten af 1970'erne er der sket store forbedringer på den gamle boligmasse. Men i forbindelse med denne renovering er ca. 2/3 af den christianshavnske befolkning blevet udsaneret, oftest til Amager eller til Københavns nordvestkvarterer. Saneringen skaffede bydelen et pænt ansigt udadtil, men den skaffede også, oftest af økonomiske årsager, de fleste af de udsanerede væk fra Christianshavn. Denne voldsomme restaurering af hus efter hus og karré efter karré fik nærmest karakter af en byfornyelse, men man kan sige, at der også er sket en befolkningsfornyelse, og dermed en livsoplægning, igennem de sidste 2 årtier. Det skete da en forholdsvis homogen befolkningsgruppe blev udskiftet med en uhomogen tilflyttergruppe, uden baggrund for at kende levereglerne i det nye område.

Tiden, bydelens tilstand og beboernes muligheder for at mødes har således været af afgørende betydning for det christianshavnske liv.

Gruppernes Christianshavn

Men de forskellige grupper fortjener også en mere uddybende præsentation, som beskriver nogle af de karakteristiske træk ved den enkelte gruppe.

Den første gruppe har i generationer opdraget hinanden til at leve og fungere på Christianshavn. De har været beskæftigede på de store christianshavnerarbejdspladser, B&W, Sukkerhusfabrikken (nu Danisco), i småindustrien o.s.v. De boede i de efterhånden gamle og nedslidte christianshavnerhuse i små lejligheder, ofte med mange børn og få faciliteter. Derfor blev gade- og værtshuslivet en del af hverdagen, en udvidelse af opholdsmulighederne, men også af samværs mulighederne.

BOLVÆRKSSANGEN

*Her kan godt være dødsygt ind imellem,
Her er somme tider mere druk end skæg,
Det kan godt tynde ud blandt glade sjæle,
til man er helt alene med en kalket væg.
Men når jeg så har siddet lidt og mulet,
så véd jeg godt, hvordan min sjæl får ro,
så går jeg bare langsomt ned til havnen,
og standser op lige her ved Knippelsbro,
der skimtes i det fjerne,
et stort mærkværdigt land,
så takker jeg min stjerne,
og gamle Christian,
for at jeg er herovre,
blandt engel, trold og faun,
og svindlere og sjovere og spiller natteravn,
her på gamle Christianshavn, på gamle Christianshavn,
her på gamle Christianshavn, på gamle Christianshavn.*

Sådan lyder et af versene fra Christianshavnerrevuen i 1987. Sangen er skrevet af lærer og musiker Sten Haxø. Han er tilflytter fra »den rigtige periode«, så han véd hvad han taler om.

Værtshuslivet kom også til at danne ramme for aktiviteter, hvor man i fælleskab kunne hjælpe de, som havde problemer. F.ex. var det på værtshusene man dannede den gamle christianshavnske propforening »Bien«. Den blev skabt i 1920 i Café »Anden Kreds« af bl.a. tjener Wilhelm Schlottmann, som sammen med en gruppe gæster havde diskuteret fattigdommen på Christianshavn. De besluttede derfor at oprette en forening, som skulle indsamle penge til beklædning af fattige konfirmander, så de ikke afstak fra de andre konfirmander.

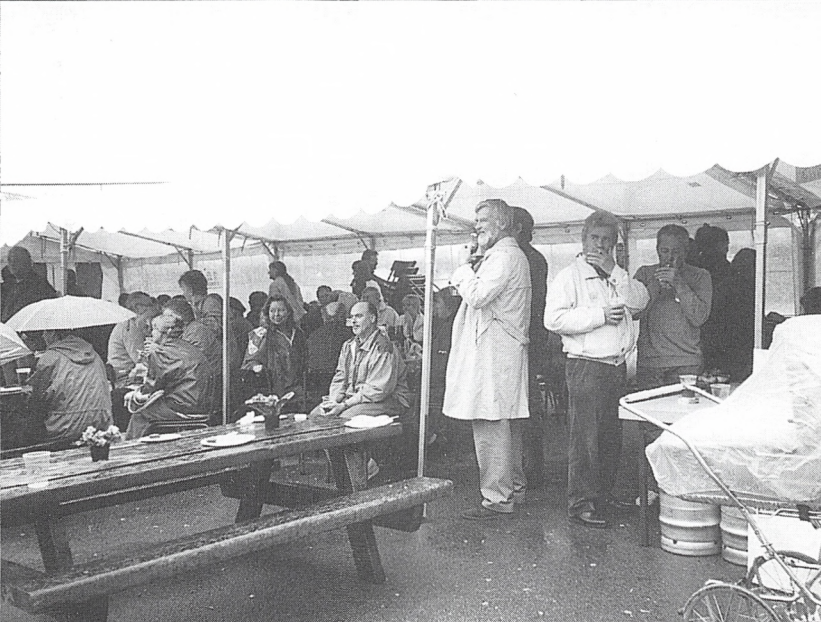
Historierne fortæller, at stifterne, for at skaffe penge til at starte denne forening, gik ind i et tilstødende lokale, slukkede lyset, og gik rundt om bordet, mens de tømte deres lommer. Da lyset blev tændt, var der en stor sum penge midt på bordet. En god startkapital.

Til den videre pengeindsamling forsynede man alle medlemmer med en prop, som de altid skulle bære på sig. Når de så mødtes, kunne de proppe hinanden, d.v.s. bede den anden vise sin prop, og hvis den anden så ikke

*BIENS
torvefest
samlar alltid
mange
mennesker,
og snakken,
samværet i
flere genera-
tioner og
legene får
timerne til
at flyve
afsted.*

havde sin prop hos sig, måtte denne af med en bøde, som gik til Biens indsamlingsbøsser.

Indsamlingsbøsserne findes stadig på alle værtshuse, propperne er blevet til nøgleringe, men har samme funktion som tidligere. Foreningen har skiftet navn til »Den Filantropiske Forening Bien«, men den eksisterer stadig. Den beklæder stadig konfirmander, men nu giver den også julehjælp til christianshavnske pensionister. Og så har den et vigtigt socialt element indlagt, idet der dels er en konkurrence imellem værtshusene, om at have indsamlet flest penge i indsamlingsbøssen i løbet af året, og når vinderen bliver fundet, så holder dette værtshus fest, dels ved at festligholde årstiderne på forskellig måde, sommerskovtur, høstfest o.s.v.

Den første gruppe er således mennesker, som er velintegrerede i deres bydel, og som har skabt normer og traditioner for samværet med hinanden.

Den anden gruppe er en tilflyttergruppe, som flyttede til Christianshavn i en periode, hvor store dele af bydelen var så nedslidt, at mange huse var kondemnerede. Nogle flyttede til bydelen ved en tilfældighed, nogle fordi de besatte et gammelt hus, nogle fordi de syntes her var billigt og smukt, o.s.v. Det blev den gruppe, som lærte de christianshavnske normer og traditioner af den første gruppe, som lærte at opføre sig som christianshavner, men som også omsatte denne lærdom til et andet samværmønster. Det blev denne gruppe, som oprettede beboerhus, lokalradio og -avis, lokale brugerforeninger og lokalråd. Gruppen skabte Gasolin, christianshavnerrevuer, demonstrationer for bedre trafikløsninger og antiracistiske fakkeltog. De fester, som de afholdt, havde, udover det sociale aspekt, altid et tema eller et formål.

Vi vil senere få at se, at disse 2 grupper har meget tilfælles, men at de også er meget forskellige.

Den sidste gruppe, tilflytterne fra perioden sidst i 1970'erne frem til idag, er vanskelige at karakterisere, for de indførte det private til Christianshavn. De indførte gardiner og persiener for vinduerne, låste opgangsdøre med dørbrummere og privatlivets fred for lukkede hoveddøre. Denne gruppe flyttede til det nypudsede Christianshavn, og de opfattes som, meget generelt sagt, mest interesserede i at bydelen forbliver nypudset.

De flyttede til et kvarter med pæne nyrenoverede huse, store sammenlagte lejligheder og nyanlagte gårdanlæg. Huslejen var høj, boligstandarden var høj, og faciliteterne var mangfoldige. De fandt husene smukke, gamle og historiske, at der var miljø og atmosfære i gaderne og langs kanalerne, og at det var en attraktiv adresse tæt på city.

Men ligeså dejligt det var med et hyggeligt og interessant nærmiljø, ligeså ubehageligt var det hvis det støjede, larmede eller opførte sig ubehageligt, så blev politiet øjeblikkeligt alarmeret. Et eksempel på dette ser vi hver

nytårsaften, hvor christianshavnerne fra gammel tid havde skabt en fælles festtradition i gaderne. Man mødtes og brændte juletræer og gamle møbler af, dels for at holde varmen, dels fordi det var festligt, og fordi man ofte ikke havde råd til fyrværkeri. Afbrændingen foregik under kontrollerede former, da alle kendte brandfaren.

Denne tradition lever fortsat, men nu er det sjældent et hyggeligt, varmenende bål, som man mødes ved, men et konfrontationssted, hvor nogle afprøver, hvor langt de kan gå, før der bliver ringet til politiet. Efter nytår bliver der skrevet en del i den lokale presse, om det forkastelige i at lave bål i gaderne, når man bor i en antik bydel.

Sådan blev denne sidste tilflyttergruppe opfattet som modsætninger, især til og af christianshavnergruppen, og det er interessant at se, hvorfor denne konflikt blev sådan.

Christianshavner eller ej

»Du er ikke christianshavner, og du bliver det heller aldrig, for du er hverken født eller opvokset på Christianshavn!«

Så enkelt og utvetydigt blev vi tilflyttere mødt af christianshavnerne, da vi i 1960'erne flyttede til Christianshavn.

Men ligeså enkelt og tydeligt, det blev sagt, ligeså kompliceret og uforståeligt var det for os, som skulle modtage denne besked. De fleste af os var unge, som ved et tilfælde fandt bomuligheder på Christianshavn. Som føromtalt var boligerne i de gamle for- og baghuse i en elendig stand, men det var lidt romantisk, og samtidig »osede« Christianshavn af historie og familiesammenhold. Dette påvirkede de unge tilflyttere fra de ofte næsten historieløse forstæder, hvortil tilflyttere fra hele landet var flyttet, men endnu ikke havde skabt rammerne for fælles samværsnormer.

Det havde christianshavnerne, og de vidste det. Vi, som flyttede til bydelen i 1960'erne, blev modtaget med skepsis, og for mange mandlige tilflyttere også med en trussel om »en røvfuld«, hvis de ikke straks forlod de værtshuse, de frekventerede. Så galt gik det vist sjældent, dels fordi tilflytterne var mere nysgerrige end bange, og fordi truslerne ikke var så alvorligt ment.

I løbet af min undersøgelse lavede jeg et interview med en tilflytter fra 1960'erne, og spurgte ham først om hans reaktion på christianshavnernes kategoriske afvisning af hans kommende christianshavneridentitet. Han svarede:

»Jeg tror, at jeg opfattede, at de sagde, »det er os, der bor her, og vi véd, hvordan man skal opføre sig«, og »vi er christianshavnere, vi kender hin-

anden, og vi holder sammen», og »I kommer udefra, det skal I være klar over, det er jorden, at I kommer, I skal være velkomne, men I skal være klar over, at I kommer ude fra«, »det er os der bor her, og I er gæsterne!« Det er det de har sagt.»

Spørger jeg ham så, om han har følt sig som gæst på Christianshavn, og derfor »tillempet sig« ved at blive mere christianshavnsk, svarer han:

»Altså, når man kommer til at bo i et miljø, ligegyldigt hvad fanden det er for et, så reagerer man jo på det, ikke? Og spiller med, og får sine erfaringer omkring det der, og lærer nogle nye ting at kende, hvor man synes, at nogle ting er gode, og nogle ting er skidte. Så jeg tror, at jeg har tillempet mig til det i den forstand, at det er det, der har givet mig min opdragelse efter skolen. Men jeg har ikke nogen fornemmelse af, at have forstilt mig for at blive akcepteret. Men jeg blev opdraget af de omgivelser og de folk og den virkelighed, jeg boede i.»

Og hvad er det så vi tilflyttere fra 1960'erne blev opdraget til, for at kunne begå os blandt christianshavnerne?:

»Jeg kan ikke vurdere kvaliteten af det, men f.eks. sådan noget med, at man holder lidt sammen, og at man hjælper hinanden, og hvis der er ballade, så ordner man det selv, man ringer ikke efter politiet, og sådan noget. Der er godt nok også en masse romantik og sludder i det, jeg kan ikke forklare det.

Det jeg mener er, at man kan ikke sige, at man har tilpasset sig omgivelserne, det er et mærkeligt spørgsmål, for hvordan fanden skulle man kunne andet?

Ikke som forstillelse, men selvfølgelig, man går og finder ud af, hvordan folk opfører sig, og hvad der bliver opfattet som godt, og hvad der bliver opfattet som skidt, hvad der bliver opfattet som hæderligt, og hvad der bliver opfattet som fejt, og sådan noget.

Og hvis man så synes, at den moral den er forkert, så kan man sige nej, men hvis man i det store hele synes, at det er rigtigt, så vil det bare sige, at man let kommer til at tænke på den måde. Men jeg synes ikke, at man kan sige, at det er kvarteret, der får en til at opføre sig på en bestemt måde. Man kan snarere sige, at man altså bor i godt kvarter, som man synes med sine fejl, og alt muligt andet, er skidegodt, ikke? og så passer det jo som hånd i handske.»

Min interviewperson var således en af de tilflyttere fra 1960'erne, som er blevet boende på Christianshavn, og som derfor, ligesom jeg, har oplevet en forandring i den christianshavnske leve- og samværsform igennem disse

Hanne og Knud udveksler erfaringer fra sømands- og landkrabbeliv.

mange år. Sammen genkaldte vi os mennesker og begivenheder fra vores tidlige boperiode i bydelen. Husene omkring blev befolkede, der kom butikker ind i sidegaderne, børnene strømmede ind og ud af gårdene, konerne hang ud af vinduerne og holdt øje med gadens liv — — — Men hvornår ændrede alt dette sig? Min interviewperson har denne udlægning:

»Fra mit synspunkt, altså, det som jeg kender til, så tror jeg, at de store ændringer af kvarteret, de sker i det øjeblik, at de gamle beboere flytter væk, og der kommer nogle helt nye til.

Hvor jeg forestiller mig, at det der med, at vi kom udefra, det ændrede ikke så meget, vel? Det har det nok gjort, det kan jeg bare ikke se, fordi jeg kun kan se, hvad der er sket fremad, jeg kan ikke se, hvordan de, der boede her før, har opfattet det.

Men jeg har opfattet det som, at de har syntes, at det var nogle mærkelige nogen, der kom her, men de fleste af dem var jo meget skægge og flinke folk. Der var ikke de store problemer.

Man kan på den anden side sige, at det selvfølgelig kun var starten på den udvikling, som har gjort, at kvarteret er blevet mondænt. Og starten på den udvikling, der har trampet dem væk, som har boet her i forvejen. Men altså, jeg synes, at det ser ud, som om det store skift, det sker på det tidspunkt, hvor de gamle beboere helt fysisk flytter væk herfra, men at de ellers har indkorporeret os unge tosser.«

Jeg deler helt hans opfattelse, og har ligeledes fundet et vist historisk belæg på dette. I 1890'erne blev Christianshavn voldsomt udbygget med et stort kvarter, Alladinkvarteret, med lange etagehuskarréer, som vi kender fra udbygningen af Nørrebro og Vesterbro. Dermed blev den christianshavnske befolkning forøget meget betragteligt, men da disse nye boliger var beregnet til arbejdere på de store og mindre christianshavnske arbejdspladser, så indgik denne nye befolkningsgruppe forholdsvist nemt i den eksisterende beboergruppes levevis, som derfor fortsatte nogenlunde som før.

Vi tilflyttere fra 1960'erne og 1970'erne ville også, som citatet ovenfor hævder, være blevet integreret i den christianshavnske mentalitet, selvom vi aldrig var blevet christianshavner, fordi vi ikke er født og opvokset på Christianshavn. Men en sjov kættersk tanke kunne gøre os til christianshavnernes »børn«, næste generation, nu da christianshavnerbørnene ikke har råd til at blive boende på det stadig dyrere Christianshavn, vi har jo fået noget af den samme opdragelse.

Men hvordan blev denne opdragelse formidlet?

Christianshavnsk fortælleform

Som jeg tidligere har beskrevet, blev der levet et meget udadventt liv på Christianshavn, da jeg og mange andre flyttede til bydelen. Vi mødte et kvarter, hvor privatheden ikke eksisterede, man boede så tæt, at alle kunne høre alt, hvad der blev sagt i de andre lejligheder. Et skænderi var nået kvarteret rundt før det var afsluttet, man kunne igennem genboens vinduer følge med i deres liv, og alle hang ud af vinduerne for at kommunikere med hinanden, eller for at følge med i hvem der kom eller gik. Man vidste, hvor hinanden var, man kendte hinandens liv, og passede på hinanden. Det var i Mosters mejeri, vi fik på klods sidst på måneden, lånte penge til lysregningen, eller fik opskriften på æbleskiver. Det var ovenboen, en hærdebred havnearbejder, som lærte mig at stege juleflæskestegen med sprød svær – – –.

Nostalgi, ja, men samtidigt med, at dette kun er den ene side af et ellers hårdt og slidsomt liv i de små dårlige lejligheder, så gav disse positive elementer af samvær og forholdet sig til hinanden en stor tryghed for alle, ikke mindst for børnene.

Der var selvfølgelig også nogle regler for dette samvær, f.eks. måtte man gerne være anderledes, men man måtte ikke føle sig bedre end andre. Det var heller ikke god tone at isolere sig fra det lille samfund, så var man sær og underlig. Ved at trække sig ud af samværet mistede man da også muligheden for at medvirke til at styre snakken, som åbent foregik overalt såvel om en selv som om alle andre. Denne snak var betydningsfuld, da den sam-

Værtshusmusik, ballondans og snak over en kold pilsner hører med til de glade christianshavnerfester.

tidig sikrede, at nogen undrede sig, når folk ikke fulgte deres kendte vaner, hvorefter det blev undersøgt, om der var noget galt.

Et af de steder, hvor disse oplysninger oftest blev spredt, var på værtshusene. Det var almindeligt at forlænge sin dagligstue med det nærmeste værtshus, oftest for mændene, men især i weekenderne, også for kvinderne. Tilflytterne havde ikke let ved at blive accepteret på værtshusene, de blev kaldt langhårede aber, uanset hårlængden, og andre flatterende navne, og så blev de »lovet røvfuld«, hvis de ikke forsvandt. Nogle steder tog det flere år at blive accepteret, mens andre steder, som på det landskendte »Fingerbøllet«, skulle der blot en smart ekstrabladsjournalist til at ændre brugergruppen fra hovedsaglig søfolk, fiskere og arbejdere til storkøbenhavnere, som havde læst, at dér fandt de rockgruppen Gasolin og et righoldigt hashmarked. Men så var det heller ikke christianshavnerværtshus mere.

Vi tilflyttere fandt en vigtig del af den gamle christianshavneridentitet på disse værtshuse. Her blev vi testet for vores forståelse af christianshavnske adfærdsformer. Når snakken gik, var den fyldt med anekdoter og fortællinger om nulevende og afdøde christianshavnere. Anekdoterne fortalte om måder, man havde narret hinanden, om folk der i en ordentlig brandert var faldet i kanalen, eller om nogle, som havde dummet sig grinagtigt. Fortællingerne kunne fortælle om, hvem der var flyttet sammen med hvem, hvem der havde fået børn med hvem, og hvem der havde fået hvilket arbejde.

Kort sagt helt almindelige dagligdags emner, som kunne diskuteres overalt, så det var ikke på emnerne, vi skulle testes, men på indholdet. Man fortalte i anekdoterne om navngivne personer, som alle kendte. Fortællingerne handlede også om mennesker, som levede i den nærmeste omkreds, og som derfor var vedkommende og bekendte både for fortælleren og for tilhørerne. De mennesker, som fortalte anekdoterne og fortællingerne, var sammen med tilhørerne indforståede i det samme univers med en fælles forståelsesramme for indholdet af det fortalte.

Vi tilflyttere havde ikke en chance for at deltage i denne snak. Og vi skulle heller ikke forsøge. For vi kendte kun meget få af de personer, som der blev fortalt om, og vi kendte slet ikke deres forældre, bedsteforældre, eventuelle børn og børnebørn, som alle de andre gjorde. Vi vidste heller ikke, hvem de havde været kærester med for flere år siden, hvem de boede sammen med lige nu, eller hvorfor de jævnligt var på vandvognen.

Og måske er alle disse oplysninger også fuldsstændigt ligegyldige for en tilhører, som alligevel ikke kender de omtalte mennesker? Men set i mit tilflytterbakspejl, har alle disse fortællinger, anekdoter og historier om beboerne omkring mig, lært mig at forstå det christianshavnske samfund med dets mennesker og dets adfærds- og samværformer. Det var gennem dem,

jeg blev opdraget til de christianshavnske leveregler. Det var på den måde, jeg lærte mine naboer, genboere og alle de andre at kende, og det var på den måde jeg lærte at respektere sammenholdet og familiehistorierne. Det var også fordi jeg hørte efter, og fik fat på mange af navnene og de historier, som knyttede sig til dem, at jeg efterhånden blev accepteret blandt christianshavnerne, de rigtige, selvom jeg hverken opfylder fødestedskriteriet eller er opvokset i bydelen.

Hvad skete der med christianshavnerlivet?

Trods den store saneringsbølge i 1970'erne blev der heldigvis en del christianshavner tilbage, og nogle af de udsanerede vendte også tilbage, om ikke til deres tidligere lejlighed, så dog til Christianshavn. Derfor forsvandt den christianshavnske samværsform ikke helt fra bydelen. Yderligere var vi tilflyttere fra 1960'erne jo blevet grundigt opdraget i adfærdsformerne for bydelens beboere, så vi understøttede på vores måde den fortsatte christianshavnske levevis.

De oprindelige christianshavner mødes fortsat på værtshusene, hvor snakkerne, anekdoterne og fortællingerne også fortsat bliver fortalt, men i en mere lukket kreds. Måske kom der for mange nye til, så det blev for uoverkommeligt også at opdrage dem. Men samtidig er det nu blevet endnu vigtigere for christianshavnerne at holde sammen, nu da de er blevet i mindretal i bydelen, og nye normer er ved at tage over. Christianshavnerne løser dog ikke blot denne nye situation ved at sætte sig i deres egen cirkel, de forsøger også på forskellig vis at gøre opmærksom på deres måde at leve på. Et eksempel på dette kan vi finde i en af propforeningen Biens fester.

De fleste udfoldelser i denne forening er for medlemmerne, men én gang om året viser christianshavnerne, hvad de kan. Den første lørdag i juni måned er det Biens dag. Da bliver Christianshavns torv besat af boder, øl- og madtelt og en scene. Ved boderne kan man slå søm i, vinde vin og bamses, raffle, fiske i fiskedammen o.s.v. På scenen konkurreres om, hvem der hurtigst kan hente et stort glas fadøl nede i ølteltet, og derefter hurtigst kan servere det for en, som så skal være den hurtigste til at drikke det. I kanalen ved siden af konkurrerer værtshusene om, hvem der i små robåde kan ro en strækning hurtigst, hvorefter det gælder om at skubbe flest fra den anden båd i vandet. Senere spiller forskellige lokale bands fra scenen.

I madteltet kan man købe frikadeller og kartoffelsalat og diverse kager. Alt arbejde og underholdning er frivilligt, og al indtjening på denne dag går til Bien, ligesom alt det, som i årets løb iøvrigt måtte være af arbejde og indtjening. Yderligere lader man ved enhver lejlighed en stor kobberkande, »Laden«, gå rundt, og alle lægger i den efter evne.

Denne torvedag er ikke en gammel skik, den opstod i 1980'erne, tydeligvis for at samle christianshavnerne, de rigtige, og for at vise os øvrige beboere på Christianshavn, at de stadig kan og vil.

De nye tilflyttere synes at gå deres egne veje, og deltager ikke meget i bydelens liv. Måske er det fordi de ikke kendte dette liv, dengang da der var børn, der legede i gaderne, da det var almindeligt, at der blev kommunikeret igennem vinduerne, og da alle kældre var fyldt af små butikker med alverdens indhold. Antallet af værtshuse blev også decimeret betragteligt i perioden efter de flyttede til Christianshavn, hvorved de mødesteder, som både butikkerne og værtshusene havde udgjort, blev meget færre og vanskeligere for udefrakommende at finde.

Og midt imellem disse 2 grupper er min tilflyttergruppe, som var blevet oplært med christianshavnormerne, men som dels var vokset op et helt andet sted, og som efterhånden ofte også fik et helt andet liv, end det, som christianshavnerne havde haft.

Vi opretholdt dog idéerne og lysten til sammenhold og samvær, men vores samlingssteder og måder blev nogle andre. Vi kom til at kæmpe de lokalpolitiske kampe for at bevare et menneskeligt Christianshavn. Vi overtog den århundredgamle christianshavnske kamp mod det københavnske magistratsstyre. Vi gjorde det på vores måde, men med samme udgangspunkt, »vi bor på Christianshavn, det er ikke København, og vi vil selv bestemme over vores bydel«, eller hvordan det nu har lydt igennem tiderne.

Det er vores tilflyttergruppe, som har taget initiativer i forhold til lokal Agenda 21 og bæredygtige bydelstanker. Men vi har også sørget for at videreføre det billede af den rebelske, uberegnelige og uregerlige christianshavner, som vi lærte, at man skulle være, når man bor på Christianshavn. Vi finder os ikke i noget. Som små terrierhunde bider vi os fast i haserne på politikerne og kapitalen, når de begår overgreb på bydelen, eller undlader at foretage sig, hvad de har lovet. Men vi har nok næsten ligeså svært ved at blive hørt og få indflydelse på bydelens udseende, som christianshavnerne altid har haft.

Vi tre grupper har, på en måde, efterhånden lært at udfolde vores fortsatte christianshavneridentitet på hver vores måde, indimellem sammen, men oftest hver for sig. Alle tre grupper lever side om side i denne kalejdoskopske bydel, men skodderne mellem os er heldigvis ikke vandtætte. For nylig kom jeg i snak med en nyttilflytter, han havde kun boet her i 7 år. Han mente, at det var meget svært at blive accepteret på Christianshavn, både på værtshusene og til de forskellige arrangementer, som han havde forsøgt at deltage i. Derfor mente han, at den nye tilflyttergruppe både var for generte

*Lone og Sten mødes,
som folk gør flest,
på Christianshavns
torv.*

til og følte det for besværligt at prøve at indgå i det christianshavnske liv. Så var det meget lettere at forholde sig til de smukke huse, det interessante kanalmiljø og den glørværdige historie.

Summary

30 years at Christianshavn

I have lived in Christianshavn, on an island between Copenhagen and the island of Amager, for thirty years. During this period I have observed a change in the appearance of the neighbourhood and the composition of the population. As a folklorist, resident and active participant in this part of the city I have conducted a study to describe the great process of change in the neighbourhood over these last thirty years.

In the almost 380 years it has existed, the island has been home to several population groups, but the largest group has always been the workers at the big factories, in smaller industries and in the service trades.

In the 1960s the houses of the neighbourhood were worn-down and decayed, and the Christianshavn residents began to move away. At the same time a large group of young people began to move into the old houses, partly because the flats were cheap, partly because they were in a picturesque neighbourhood with lots of history, beautiful canals and a busy street life. In the 1970s large parts of the neighbourhood were cleared. Both because the flats were combined and because the restoration work was very expensive, many of the original residents had to move away. Instead many new residents moved to Christianshavn.

Over generations, the first group, the Christianshavners, had created social relations rooted in the living conditions they shared in precisely this part of town. When the new group of young people moved in in the 1960s, the Christianshavners said: "You aren't Christianshavners, and you never will be, because you were neither born nor grew up in Christianshavn." But gradually they reached an understanding, and the two groups of residents in Christianshavn learned to live with each other. The newly-arrived group learned from the Christianshavners' sense of community, and they created residents' meeting houses, local media and house-sharing units.

The new group of residents who moved to Christianshavn after the clearances did not have the same opportunity to familiarize themselves with the Christianshavn way of life, since about two thirds of the original Christianshavners had now been relocated. So the new residents had to create their own way of life in the neighbourhood, and it is very different from that of the Christianshavners.

A large group of the remaining Christianshavners, however, continue with some of their traditional social relations in the pubs. That is where they met one another for generations and exchanged news, stories and anecdotes. And that is where they kept an eye on one another's lives and helped one another either in acute crisis situations or by starting associations which could take up major collections and help the socially disadvantaged. And that is the way it still is. But once a year the Christianshavners – the real ones – show that they can still stick together. They hold a huge market square party with music, stalls and all sorts of games. All the residents of Christianshavn are invited to take part in the festivities, but the event itself belongs to the Christianshavners.

The great change thus came with the clearance of the large Christianshavner group. But all three of the groups mentioned still live side by side in Christianshavn, and sometimes the space and the occasion can be created for them to meet – for example at the market square festival.

Dansk folkekultur 1997

EN SELEKTIV BIBLIOGRAFI

Af Else Marie Kofod

Redaktionen afsluttet 1. februar 1998

Bibliografien er udarbejdet ud fra Dansk Bogfortegnelse og ud fra følgende tidsskrifter og årbøger:

Arbejder Historie 3 (1997), Arkiv 1997, nr. 1-2, *Arv*, Bol og By 1997, nr. 1-2, Bornholmske Samlinger 3. rk. 11 (1997), Budkavlen 1997, Copenhagen Folklore Notes 1997, nr. 1-4, *Cæcilia. Årbog*, Dansk årbog for musikforskning 25 (1997), Danske folkemål 39 (1997), Danske Museer 1997, nr. 1-4, Danske Studier 92 (1997), Den Gamle By. Danmarks Købstadsmuseum 1997, *Egnshistorisk Forening i Gundsø*, Erhvervshistorisk Årbog 46 (1996), *Ethnologia Europaea*, *Ethnologia Scandinavica* 27 (1997), Fabrik og Bolig 1997, nr. 1-2, Folk 39 (1997), Folk og Kultur 1997, *Folk och Musik*, Folkeminder 1997, nr. 1-3, Folkemusik i Danmark 8, nr. 1-6 (1997), Fortid og Nutid 1997, nr. 1-4, *Fra Als og Sundeved*, Fra Kvangård til Humlekule 26 (1996), Fra Himmerland og Kjær Herred 86 (1997), *Fra Holbæk Amt*, Fra Ribe Amt 27, nr. 2 (1997), Fra Viborg Amt 62 (1997), FRAM 1997, Fund og Forskning 36 (1997), Fynske Årbøger 1997, Handels- og Søfartsmuseets Årbog 56 (1997), Hardsyssels Årbog 31 (1997), Historie. Jyske Samlinger 1997, nr. 1-2, Historiske Meddelelser om København 1997, Historisk Samfund for Præstø Amt. Årbog 1997, Historisk Tidsskrift 97, nr. 1-2 (1997), Historisk Aarbog for Randers Amt 91 (1997), *Historisk årbog for Roskilde Amt*, Historisk årbog for Thy og Vester Hanherred 1997, Hjemstavnsliv 1997, nr. 1-12, Holstebro Museum Årsskrift 1997, Humaniora 11, nr. 1-4 (1997), Hørsholm Egns Museum. Årbog 1996, Jordens Folk 1997, nr. 1-4, Journalen 1997, nr. 1-5, Kirkegårdskultur 1997, *Køge Museum*, Lolland-Falster 85 (1997), Lyngbybogen 1995-97, Magasin 12, nr. 1-4 (1997), Mark og Montre 1997, Meddelelser fra dansk dansehistorisk arkiv 16 (1997), Musik og Forskning 22 (1996-97), Museet for Holbæk og Omegn, Årsberetning 1997, Nationalmuseets Arbejdsmark 1997, Nord Nytt 65 og 68 (1997), Nordslesvigske Museer 22 (1997), Norge 40, nr. 1-2 (1997), Ord & Sag 17 (1997), Siden Saxo 14, nr. 1-4 (1997), Skalk 1997, nr. 1-6, Skivebogen 88 (1997), *Sumlen*, Søllerødbogen 1997, Sønderjysk Månedsskrift 1997, nr. 1-12, Sønderjyske Årbøger 1997, *Tools & Tillage*, Tradisjon 27 (1997), Vejle Amts Årbog 1997, VENDS. Årbog for lokal-og kulturhistorie på Nordfyn 1997, Vendsyssel Nu & Da 1997, Vendsyssel Årbog 1997, Vulkanen 1997, Østjysk Hjemstavn 62 (1997), Aalborgbogen 1997, Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 84 (1997), *Årbog for Svendborg & Omegns Museum*, Århus Stifts Årbøger 80 (1997), Årsskrift. Historisk Forening for Værløse Kommune 48 (1997).

I. BIBLIOGRAFI, HISTORIE, METODE

Bibliografi:

DANSK SANGINDEKS. Register til sange for børn og voksne 1996. Ballerup, Dansk BiblioteksCenter 1997. 120 s. Årlig siden 1980/81.

ET UDVALG AF HISTORISK LITTERATUR OM RIBE AMT. FRA RIBE AMT 27, nr. 2 (1997) 291-297.

HEDEGAARD, RUTH: Vendsyssel-litteratur. VENDSYSSEL ÅRBOG 1997 125-138.

KOFOD, ELSE MARIE: Dansk folkekultur 1996. En selektiv bibliografi. FOLK OG KULTUR 1997 111-128.

LARSEN, GRETHE: Danske provinstryk 1482-1830. En bibliografi. 3. Midtjylland. København, Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Det Kongelige Bibliotek, C.A. Reitzel 1997. bind 3. 123 s. Dt. Einführung. (Bind 3 af samleværk 1994-. -bind).

MATHIESEN, ESKE K.: Henry Bailums bøger. HOLSTEBRO MUSEUM ÅRSKRIFT 1997 61-70. ill. bibliografi.

NORDISK BIBLIOGRAFI FOR ETNOLOGI OG FOLKLORISTIK 1992. Pohjoismaiden folkloristiikan ja kansatieteen. København og Helsinki, NIF/NEFA Nordens Dokumentationsudvalg 1997. 200 s. (Nordisk Dokumentation; 2) / (NIF Publications; 38).

SPANG HANSEN, INGER: Bibliografi over lørn Piøs trykte arbejder 1953-1997. S. 341-365 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

ØRUM-LARSEN, A.: Havebrugshistorisk bibliografi – okt. 1995 – sept. 1996. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 26 (1996) 7-14.

Historie:

ADRIANSEN, INGE og Kim J. Paulsen: Et sønderjysk industrimuseum med feltstationer – forslag til bevaring og formidling af industrikultur i Sønderjyllands Amt. NORDSLESVIGSKE MUSEER 22 (1997) 73-80. ill.

ANDERSEN, FLEMMING G.: »Laing sagde mig mundtlig«. Om Grundtvigs studie-

rejse til England og Skotland, 1843. S. 13-17 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

BIERING, KARSTEN: Før den sidste færge. S. 298-302 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

BROSTRØM, TORBEN: Dialekten i Stenløse. S. 207-209 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

ERIKSEN, SIDSEL: Lokalsamfundshistorie. JOURNALEN 1997, nr. 1 3-7. ill.

ET HEGN ER ET TEGN. Eksempler på bevaringsværdige kulturspor. Red. af Ena Hvidberg, Grete Rung og Gunnar Solvang. Roskilde, Roskilde Amtsmuseumsråd 1997. 47 s. ill.

FLORIS, LENE: Livet på landet 1880-1960 i fremtidens lys. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1997 115-126. ill. Engl. summary.

FRIIS, LARS: Brugsen på museum. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1997 127-142. ill. Engl. summary.

KJÆR, BIRGITTE: Et helt pakhus fyldt med legetøj. DEN GAMLE BY. DANMARKS KØBSTADMUSEUM 1997 106-108. ill.

LE BEAU, BERNHARD: Behovsanalysen af konserveringsbehovet – på de statsanerkendte museer i Ribe, Ringkjøbing og Sønderjyllands amter. MARK OG MONTRE 1997 7-10. ill.

LINDE, KIRSTEN: Kan ting tale? FRAM 1997 46-56. ill.

MOLLERUP, PER: Den nye gamle by. DEN GAMLE BY. DANMARKS KØBSTADMUSEUM 1997 15-18. ill.

MUSEERNE VED ÅRTUSINDSKIFTET. Red. af Michael Lauenborg & Peter Pentz. København, Statens Museums-

- nævn. Viborg, Museumstjenesten 1996. 144 s. ill.
- MØLLGAARD, JOHANNES: Kulturhistoriens dannelsesrejse. FOLK OG KULTUR 1997 5-13. Engl. summary.
- PEDERSEN, ERIK HELMER: Dansk lokalhistorie i mands minde. En historiografisk skitse. FORTID OG NUTID 1997, nr. 3 155-217. ill.
- PEDERSEN, ERIK HELMER: Lokalsamfundenes Danmarkshistorie. JOURNALLEN 1997, nr. 1 8-11. ill.
- RANSY, ELSE MARGRETHE: Selma Nielsen besøger folkemindesamlingen. S. 109-110 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- RASMUSSEN, HOLGER: »Jeg har i Dag købt 12 Tønder Land«. Museumsmageren Bernhard Olsen. Udgivet i forbindelse med Frilandsmuseets 100-års jubilæum. Virum, Green 1997. 48 s. ill.
- RASMUSSEN, HOLGER: Lønligt liv er lykkeligt. Bernhard Olsen som kulturhistoriker. Med uddrag af tekster af Bernhard Olsen. Kerteminde, Landbohistorisk Selskab 1997. 90 s. ill.
- RAVN, THOMAS BLOCH: Er Den Gamle By et rigtigt museum? DEN GAMLE BY. DANMARKS KØBSTADMUSEUM 1997 7-14. ill.
- RØRBYE, BIRGITTE: Kan traditioner køre i hvid limousine? S. 303-312 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- SELMER, JØRGEN: Fortiden i nutiden – nye udstillinger på Københavns Bymuseum. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1997 176-182. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Museernes rolle i den antikvariske forvaltning. S. 69-83 i LANDBRUGETS BYGNINGER 1850-1940. Beretning fra det 15. bebyggelsehistoriske symposium arrangeret af Odense Universitet og Odense Bys Museer 11.-12. november på Hollugaard. Red. Esben Hedegaard. Odense 1997. ill.
- STOKLUND, BJARNE: Etnologien, folkemuseerne og kampen om de nationale symboler. Et stykke faghistorie i etnologisk belysning. (1). FOLK OG KULTUR 1997 32-51. ill. Engl. summary.
- TOFTEGÅRD, VILLY: Tvis Mølle – restaureret og indrettet til minimuseum. HOLSTEBRO MUSEUM ÅRSSKRIFT 1997 41-46. ill.
- TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. af Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København, Foreningen Danmarks Folkeminders 1997. 370 s. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders skrifter; 88).

Metode:

- BANGGAARD, GRETHE: Menneskelig springflod og kommunal økonomi. Metodiske overvejelser ved undersøgelser af levevilkårene for den danske landbounderklasse i første halvdel af 1800-tallet. FORTID OG NUTID 1997, nr. 2 83-105. ill.
- ERIKSEN, SIDSEL: Niels Thomsens relevans. HISTORISK TIDSSKRIFT 97, nr. 2 (1997) 432-439.
- FLORIS, LENE: Knabstrup som fabriksamfund. Om forskning og elektronisk formidling. MUSEET FOR HOLBÆK OG OMEGN. ÅRSBERETNING 1997 37-42. ill.
- FLOTO, INGA: (Af)magtens arrogance. HISTORISK TIDSSKRIFT 97, nr. 2 (1997) 430-431.
- GADE SØRENSEN, CLAUDS: Magt og Myte. Habermas, historien, myten og museumsinstitutionen. NORD NYTT 68 (1997) 10-27. ill.
- HEMMERSAM, FLEMMING: Arbejderkultur og folkloristik. ARBEJDERHISTORIE 1997, nr. 3 20-32. ill. Dt. Zsfsgg.
- HJORTH ANDERSEN, BJARNE: Lifemode analyses in surveys. Copenhagen, Danish National Institute of Social Research 1995. 37 s. ill.
- HJORTH RASMUSSEN, ALAN: Den menneskelige dimension. S. 334-340 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod

- og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- KJÆR, BJØRG: Børnekultur og ungdomskultur – om brede og smalle kulturbe- greber. TRADISJON 1997, nr. 1 45-52. ill. Engl. summary.
- MORDHORST, CAMILLA: Kunsten at ska- be en homunculus i den kulturhistoriske udstilling. NORD NYTT 68 (1997) 75-91. ill.
- NØRGÅRD PEDERSEN, KIRSTIN og Rig- mor Frandsen: Tåstrup by – gård- og slægtshistorie gennem 450 år. ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER 80 (1997) 84-108. ill.
- POSSING, BIRGITTE: Biografien – en frisk eller en skæv bølge. HISTORISK TIDS- SKRIFT 97, nr. 2 (1997) 440-450.
- SOLVANG, GUNNAR: Nye perspektiver for lokalsamfundet i landdistrikterne. S. 65- 85 i LANDDISTRIKTERNE 1950-2050. Beretning fra det 14. bebyggelsehisto- riske symposium ved Odense Universi- tet om udviklingen af landdistrikterne, 9.-10. november 1995. Red. Niels Hør- lyck Jessen, Anders Myrtue, Per Grau Møller og Erlan Porsmose. Odense 1997. ill.
- STEENSBERG, AXEL: Ånden bag mate- rien. S. 329-333 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Forenin- gen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- THOMSEN, NIELS: Biografiens nye bølge – en skæv sø? HISTORISK TIDSSKRIFT 97, nr. 2 (1997) 414-429.
- THOMSEN, NIELS: Replik. HISTORISK TIDSSKRIFT 97, nr. 2 (1997) 450-453.
- ØLLGAARD, GERTRUD: Et lille stykke banal amerikansk materiel kultur. JOR- DENS FOLK 32, nr. 1 (1997) 13-18. ill.
- FABRIK OG BOLIG 23, nr. 2 (1997) 3-29. ill. Engl. summary.
- ENEVIG, ANDERS: De tager krucifikset med. S. 313-316 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Forenin- gen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- ESPERSEN, MOGENS: Ude med snøren. SIDEN SAXO 14, nr. 3 (1997) 18-25. ill.
- HISTORIER OM DANMARK OG DAN- SKERNE hentet fra radioens P1. Udvalg ved Carsten Wiedemann. Søborg, DR Multimedia 1997. 95 s. ill. (Omslagstitel: Danmark kort).
- SKODBORG, LENE: Kollektivhuset Høje Søborgs kollektive islæt. FOLK OG KULTUR 1997 95-110. ill. Engl. summa- ry.

Folkeliv: Sjælland, Lolland-Falster, Møn og Bornholm:

- BRANDT, TROELS: Mølleådalene fra Bastrup til Farum Sø. Farum, Farums Arkiver & Museer 1994. 43 s. ill.
- FEDERSPIEL, SØREN, Karsten Skytte Jensen og Jørgen Wenzel: Nørrebro – træk af en bydels historie. København, Knuth og Nørrebro Lokalhistoriske Forening og Arkiv 1997. 174 s. ill.
- FOG, ASGER: Utterslev. Fra landsby til storbyforstad. Historien om en af de landsbyer, der i 1901 blev indlemmet i København. Brønshøj, Brønshøj Mu- seum 1996. 56 s. ill. (Brønshøj Museums skriftserie).
- FRIIS, VIGGO, Anni Andersen og Inge Nielsen: Erindringer fra det gamle Thorslunde-Ishøj. Ishøj, Thorslunde- Ishøj Lokalhistoriske Forening 1996. 75 s. ill.
- HERSKAB & TJENESTEFOLK. Om Tøllø- segård, Sophienholm, Aastrup, Bønde- rup og Merløsegård. Udgiven af Lokalhi- storisk Forening for Tølløse Kommune. Tølløse, Lokalhistorisk Arkiv 1995. 43 s. ill.
- HORNSHØJ-SVENSSON, SUNE: Major- gaardens historie. Fra strømpefabrik til Minnesota Center. Ålsgårde, Hellebæk- Aalsgaard Egnshistoriske Forening 1997. 31 s. ill. (Egnshistoriske beretnin-

II. FOLKELIV, ERINDRINGER OG BIOGRAFIER, DAGBØGER OG BREVE, SAMFUNDSFORHOLD

Folkeliv:

- BÜLOW JENSEN, HENRIETTE: Humleby- en. Arbejdernes Byggeforening og kvar- teret ved Vesterfælledvej, 1886-1911.

- ger (Hellebæk-Aalgaard Egnshistoriske Forening); 28).
- JANSSEN, JAN E. og Allan Mylius Thomsen: Nørre Kvarters krønike. Et kvarter i Københavns indre by. København, Nørre Compagnie, HighTech PrePress 1997. 279 s. ill. Dt. Zsfssg.
- JØRGENSEN, JOHAN og Holger Karlsen: Saksøbing & omegn på gamle postkort. Saksøbing, Lokalhistorisk Arkiv, Postkortforlaget 1997. 77 s. alle ill.
- LARSEN, CHRISTIAN m.fl.: Landsbyen Slangerup 1809-1970. 1. Livet i landsbyen. Slangerup, Historisk Forening for Slangerup Kommune i samarbejde med Slangerup Kommune 1997. Bind 1. 128 s. ill. (Bind 1 af samlewerk 1997-. -bind).
- MØRKVIG, S.: Vangede. Fra bondeland til bysamfund. En topografisk-historisk beretning. Vedbæk, Strandberg 1997. 119 s. ill.
- NIELSEN, ANKER JESPER: Københavns møller og volde. Valby, Borgen 1997. 196 s. ill.
- PETERSEN, JETTE og Alan Hjorth Rasmussen: Liv er her på mange og skikkelige måder. Jyllinge-Gundsømagle skildret i breve af sogneprest Knud Tobias Vest 1899-1924. Jyllinge og Roskilde, Fjordmuseet og Roskilde Museum 1997. 95 s. ill. Udsendt i forbindelse med Egnshistorisk Forenings 25-års jubilæum og Fjordmuseets 15-års jubilæum 20.3. 1997.
- POULSEN, HANS JØRGEN: Ordrup. Et bysamfund i fortid og nutid. Charlottenlund, Ordrup Bogforlag 1997. 107 s. ill.
- RUD, ANNE MAJKEN SNERUP: Espergærdeliv. Øresundsbyen Espergærde – et led i en større helhed. Helsingør, Helsingør Kommunes Museer og Helsingør Museumsforening 1996. 46 s. ill.
- SCHEUER NIELSEN, HELGE: Sundby 1901-1921. København, Lokalhistorisk Arkiv Sundby 1997. 54 s. ill.
- SEIER, A.F.V.: Bornholmske Folkeminder. Rønne, William Dams Boghandel 1997. 159 s. ill.
- SMIDT, CLAUD M.: Fra det nu forsvundne Christianshavn. Billeder med uddybede tekst, der beskriver lokaliteter, der er forandrede eller ikke længere eksisterer på Christianshavn. København, Strandberg 1997. 95 s. ill.
- STREJFTOG I AAKIRKEBYS HISTORIE. Udgivet i anledning af købstadens 650 års jubilæum. Rønne, Bornholms Historiske Samfund 1996. 223 s. ill. Også udgivet som: BORNHOLMSKE SAMLINGER, 3. række nr. 10.
- STRØMSTAD, KIRSTEN og Poul Strømstad: Rundt om Søerne. Huse og mennesker ved Sortedamssøen, Peblingesøen og Sankt Jørgens Sø. København, Christian Ejlers 1996. 214 s. ill.
- THAVLOV, LIS: Dragør og St. Magleby i fest og farver. En billedkavalkade. Dragør, Dragør Lokalarkiv 1996. 107 s. ill.
- THOMSEN, ALLAN MYLIUS: Husmann's Vinstue og Pisserenden. En kælderrestaurant og dens kvarter i det historiske København. København, Eget forlag 1997. 64 s. ill.
- ZINKLAR, FINN: Fra bindingsværk til metalfacade. En brandstation på Amager gennem 100 år. FABRIK OG BOLIG 23, nr. 2 (1997) 30-37. ill. Engl. summary.

Folkeliv: Fyn:

- ANDERSEN, EDV.: Borgerliv i Faaborg. Faaborg, Lokalhistorisk Selskab og Byhistorisk Vennekreds og Slægtshistorisk Forening 1997. 83 s. ill.
- DRAGSBO, PETER: Bogen om Grimerhus. Middelfart, Udgiverselskabet i Middelfart 1996. 72 s. ill.
- DRAGSBO, PETER og Harriet Merete Hansen: Middelfart fra færgeby til broby. Middelfarts historie 1200-1940. Odense, Odense Universitetsforlag 1996. 312 s. ill.
- HANSEN, HARRIET M.: En regnskabsbog fra Middelfart. En arbejderfamilies liv belyst gennem en regnskabsbog. VULKANEN 1997 6-11. ill.
- KØLSTRUP SOGNS HISTORIE. Med bidrag af Eigil Nikolajsen m. fl. Kerteminde, Kølstrup Sogns Lokalhistoriske Forening 1997. 191 s. ill.
- MATTHIESSEN, HUGO: Hugo Matthiesens Svendborg og Troense. Fotograferet 1916. Udgivet af Henrik M. Jansen. Svendborg og Højbjerg, Svendborg & Omegns Museum og Hikuin 1997. 137 s. ill. (Hugo Matthiesens Danmark) / (Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum; 39).
- MØLLER, EBBA: Folkene på »De Bode-

- bjerg Banker«. Glamsbjerg, Eget forlag 1996. 35 s. ill.
- PETERSEN, INGVAR: Gør din pligt – kræv din ret! En Svendborg-drengs erindringer 1913-1995. Svendborg, Seniorforlaget 1996. 80 s. ill.
- Folkeliv: Jylland:**
- BOYSEN, FREDDY: Glomstrup på Mors. En herregård og dens mennesker. Struer, Dalhus 1997. 136 s. ill.
- BYSKOV, SØREN: Tro, håb og legetøj. Landsbyfolk og industrieventyr i Billund 1920-1980. Grindsted, Overgaard Bøger 1997. 295 s. ill.
- CHRISTENSEN, THOMAS: Skanderup sogns historie. Red. af Annette Klitgaard. Lunderskov, Lunderskov Kommunes Lokalhistoriske Forening 1996. 260 s. ill.
- CHRISTENSEN, VERNER: Dengang. Dreng i Pandrup i tyverne. Herning, Poul Kristensen 1997. 114 s. ill.
- CHRISTIANSFELD FØR OG NU. Redaktion Lorenz Asmussen. Christiansfeld, Christiansfeld Lokalhistoriske Forening 1997. 44 s. ill.
- DEDENROTH-SCHOU, BIRGITTE: Glimt af livet i Kolding i 100 år – set af Koldingfotografer. Kolding, Kolding Stadsarkiv 1996. 128 s. alle ill.
- DIETZ, JØRGEN: Familien Dietz på Høstemark og Vildmosegård. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 86 (1997) 67-85. ill.
- ENEVOLDSEN, OVE NAVNTOFT: Dalagergaard og Marked. HARDSYSSELS ÅRBOG 31 (1997) 19-38. ill.
- ERIKSEN, SIDSEL: Stationsbyens samfund. Folk og foreninger i Grindsted 1880-1940. Grindsted, Overgaard Bøger 1996. 431 s. ill.
- FABRICIUS, NINA og Peter Dragsbo: Ballum. Et sogn ved Vadehavet. Bredebro, Lokalhistorisk Samling 1996. 96 s. ill.
- GLIMT FRA DAGLIGLIVET I STRUER 1940-1945. En periode der vendte op og ned på mange ting. Struer, Struer Kommune 1996. 111 s. ill.
- JESSEN, PETER NEERGAARD: Silkeborg Hovedgaard og Jessen-slægten. ØSTJYSK HJEMSTAVN 62 (1997) 31-41. ill.
- JØRGENSEN, HASSE N.: Af Jens Sagers Optegnelser. VEJLE AMTS ÅRBOG 1997 51-57. ill.
- JØRGENSEN, HOLGER: Horsens Nørrestrand. Med bidrag af Kim Biledgaard og Erik Strandbæk. Horsens, Horsens Museum 1997. 426 s. ill.
- KAAE, ALFRED: Torsted. Blade af et Hedesogns Historie. Fotografisk genoptryk. (1. udgave 1945). Ringkøbing, A. Rasmussens Bogtrykkeri 1997. 339 s. ill.
- LIV OG LEVNED. Folk i Egvad kommune fortæller. Tarm, SiD, LO Egvad 1996. 325 s. ill.
- LYNGSHEDE, KRISTIAN: Fortællinger og genfortællinger fra en svunden tid i Aalbæk og omegn. Ålbæk, Raabjerg Sogns Lokalhistoriske Forening 1996. 48 s. ill.
- NØRBÆK, POUL: En Hjultorvs-mosaik. En historisk vandring omkring Hjultorvet i Viborg. FRA VIBORG AMT 62 (1997) 7-45. ill.
- PETERSEN, VIGGO: Gadeliv i Aalborg – i ålbenes tid. AALBORG-BOGEN 1997 117 s. ill. Engl. summary. Dt.Zsfssg.
- PLOUG, MARIANN: Om Varde Å. MARK OG MONTRE 1997 45-56. ill.
- QVESEL, POUL: De syv sogne. Blaabjerg kommune 1935-1995. Træk og fortællinger fra vor samtids historie. Nr. Nebel, Blaabjerg Egnsmuseum 1996. 270 s. ill.
- REPPKE, GERDA: Familien i Astrup præstegård og herremanden på Rantzau. ØSTJYSK HJEMSTAVN 62 (1997) 42-49. ill.
- SCHMIDT NIELSEN, KNUD: Trøjborg. Borg og mennesker. Bredebro, Lokalhistorisk Arkiv 1997. 95 s. ill.
- SKOVFOGED, ANNE MARIE: Hans Nielsen i Lillearden. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 86 (1997) 23-31. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Rømøs kulturlandskab (samt) Sandbjerg og Als Sundområdet. LOMMEN (Nordiska förbundet för Kulturlandskap) 19 (1997) 18-21.
- SPANNER, SØREN: Hjørring – fra købstad til centerby. Træk af Hjørrings erhvervsudvikling ca. 1870-1995 i national og international belysning. HJØRRINGBOGEN 1997. 95 s. ill.
- STRANDELHJØRNBOGEN. Erindringer fra Strandelhjørn i mands minde med tilbageblik på den tidligere historie. Red. af Magda Nissen. Vojens 1997. 148 s. ill.

- SØRENSEN, H.E.: Skærbæk kommune i gamle billeder. Fastlandssognene. Skærbæk, Skærbæk Museum og Forlaget Melbyhus 1997. 156 s. ill.
- THOMASEN, BØRGE: Hjermitslev – en stationsby på Løkken-banen. VEND-SYSSSEL ÅRBOG 1997 7-44. ill.
- UNG PÅ BLICHEREGNET. Mennesker, der har tilbragt deres barndom eller yngre år på egnen, fortæller erindringer herom. 4. bind. Red. af Orla Dietz. Kjellerup, Kjellerup Kunstforening 1997. 220 s.
- Erindringer og biografier, dagbøger og breve:**
- ANDERSEN, ANNA ELISABETH: Min barndom i Schousgade. Randers 1897 til 1911. Ved Verner Vestergaard. Middelfart 1996. 62 s. ill.
- ANDERSEN, HEINRICH: En svajer stak til søs. Red. af Eske K. Mathiesen. København, Foreningen Danmarks Folkeminder 1997. 209 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«; 34).
- ANDERSSON, POUL GERTZ: Erindringer omkring en poesibog og min barndom i Olesens gård. SKIVEBOGEN 88 (1997) 16-25. ill.
- ASK, BØRGE: En jyderengs Saga. (2) Udgivet af Børge Johannes Andersen. Silkeborg, Daghøjskolen 1996. bind 2, 131 s. ill. (2 bind, 1995-1996).
- AURING, HANS REINHOLD: Erindringer fra barndom og ungdom. Virum 1997. 153 s. ill.
- CHRISTENSEN, PETER M.M.: Matthias Moth – Embedsmand, heksedommer, leksikograf og landligger i Søllerød. SØLLERØDBOGEN 1997 7-62. ill.
- CHRISTENSEN, ANDERS S.: Smedens dreng. Red. af Maja Christensen. Bjerringbro 1996. 249 s. ill.
- EGELUND MØLLER, A.: Københavnske erindringer. København, Sortedam 1997. 80 s. ill.
- GEHL, POUL: Der var engang en landsby. Ved Peder Broager. Greve Lokalhistoriske Forening 1997. 251 s. ill.
- JACOBSEN, KAJ S.: Fyrpasseren på Fæno 1900-1930. Ved Verner Vestergaard. Middelfart 1996. 62 s. ill.
- JENSEN, GRETHE: Min barndom på landet i tredverne og fyrerne. SKIVEBOGEN 88 (1997) 26-59. ill.
- JENSEN, ALICE: Minder fra mosen. Barn & ung i tyverne og tredverne. Grevinge, Hansen 1997. 87 s.
- JOHANSSON, MAGNUS: Fra en kværlants logbog. Århus, Husets Forlag i samarbejde med Arkivet Åstedet 1997. 241 s.
- JÜRGENSEN, CHRISTIANE SOPHIE [1877]: Erindringer fra vort hjem i Sdr. Kirkeby og Riserup. Fortælling om hvordan livet levedes i præstegårdene på Falster i midten af det forrige århundrede. Transskribering ved Gösta Jonasson. u.s. 1997. 190 s. ill.
- KNUDSEN, NIELS P.: Hjorddrengen fortæller. Erindringer. u.s. 1993. 128 s. ill.
- LUDVIGSEN, PETER: Op under jul. S. 275-279 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Piø på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- MADSEN, METTE: Husk nu at nej. Erindringer. København, Gyldendal 1997. 159 s. ill.
- MEINCKE, VIOLA MARIE KØLLE: Min lollandske barndom. Red. af George Nellemann. København, Foreningen Danmarks Folkeminder 1997. 42 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«; 33).
- NIELSEN, IB: Erindringer fra Allindemagle. ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT 84 (1997) 77-95. ill.
- NIELSEN, TRINE: En arbejderfamilie i mellemkrigstidens Århus. ØSTJYSK HJEMSTAVN 62 (1997) 9-16. ill.
- PEDERSEN, AASE M.: Barndommens lange arm. Hadsund, Bernadottegården 1997. 57 s. ill.
- PEDERSEN, HANS: En Læsøbos mindebog. Ved Arne Espegaard. Læsø, Læsø Museum 1997. 51 s. ill.
- PONTOPPIDAN, JØRGEN: Et mindebrev. ØSTJYSK HJEMSTAVN 62 (1997) 21-30. ill.
- PRANGE, KNUD: »Ølet at blive livlig at dricke«. S. 229-235 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Piø på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

- SKOVFOGED, ANNE MARIE: Mariane Ruberg og hendes børn. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 86 (1997) 33-40. ill.
- SØRENSEN, EINAR: Født til et almueliv. En levnedsbetragtning fra Kalundborg-egn. Kalundborg, Kochs Boghandel u. år. 67 s. ill.
- THYRRING, ULLA: Kløge folk i Herning eller da skillingsvisen blev til virkelighed. S. 80-86 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Piv på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- VORES LIV. 19 personlige beretninger om liv og arbejde i industrisamfundet. Red. af Inge Marott Post. København, CO Industri Pjeceafdeling 1996. 160 s. ill.
- WITTE, CHRISTIAN: Mit liv i Sydsjælland. Vordingborg, Forbundet af Offentligt Ansatte Sydsjælland 1996. 117 s. ill.
- WORSØE, EILER: Direktør Peter Axelsen – om en københavnerdreng og hans onkel i Slagelse. ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT 84 (1997) 44-76. ill.
- ÆLDRE DAGBOGEN. Hverdag i Danmark, mandag den 2. december 1996. Red. af Ole Knudsen m.fl. Udgivet af Ældre Sagen. København, Aschehoug 1997. 355 s.
- Samfundsforhold:**
- ANDERSEN, SVEND AAGE: Arbejderkultur i velfærdssamfundet. København, Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie 1997. 334 s. ill. (SFAH skriftserie; 39).
- DAHLERUP, ULLA: Dengang familien var alt. Danske fortællinger om erhverv, som er forsvundet. Ny udgave. København, Gyldendal 1997. 309 s. ill.
- EJRNÆS, MORTEN og Üzeyir Tireli: Etniske minoriteter og hverdagslivet. Et idé- og debatoplæg om hverdagslivets vanskeligheder, etnisk ligestilling, deltagelse og fredelig sameksistens. København, Nævnet for Etnisk Ligestilling 1997. 123 s. ill.
- HEMMERSAM, FLEMMING: Familiar quotations in the Danish Labour Movement, 1870-1920. S. 71-90 i TO WORK, TO LIFE OR TO DEATH. Red. Flemming Hemmersam m.fl. København, SFAH 1996. (Publications Series; 37).
- JANSEN, HENRIK M. og Otto Jonassen: Fattiggården. Træk af fattigforsorgens historie i Svendborg. Svendborg, Svendborg og Omegns Museum 1996. 72 s. ill. (Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum; 1).
- JØRGENSEN, AKSEL: Fattiggården i Daugbjerg. SKIVEBOGEN 88 (1997) 5-16. ill.
- KAYSER NIELSEN, NIELS: Movement, landscape and sport. Comparative aspects of Nordic nationalism between the wars. ETHNOLOGIA SCANDINAVICA 27 (1997) 84-98. ill.
- LØKKE, ANNE og Anette Faye: Familielev i Danmark, 1550 til år 2000. 3. udvidet udgave. Århus, Systime 1997. 280 s. ill.
- »TO WORK, TO LIFE OR TO DEATH«. Studies in working class lore. Red. Flemming Hemmersam i samarbejde med Anne Eriksen og Ulla-Majja Peltonen. København, Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie/Society for Research in the History of the Labour Movement in Denmark 1996. 367 s. ill. (Publications series; 37).
- TYGESEN, SVEN: Fattiggården i Vorbasse. FRA RIBE AMT 27, nr. 2 (1997) 182-214. ill.
- WEITLING, BIRGIT og Anne Marie Jacobsen: Sønderjyske fattiggårde. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1997, nr. 7/8 186-192. ill.

III. BYGNINGER

- ANDERSON MØLLER, VIBEKE: Et københavnsk borgerhus fra 1700-tallet – set indefra. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1997 88-100. ill. Engl. summary.
- BJØRN, CLAUD, Claus B. Hansen og Peter D. Rasmussen: Med slanke spir langs alfarvej. Danske mejeriers bygningshistorie 1880 til 1980. Kerteminde, Landbohistorisk Selskab 1997. 107 s. ill.
- DRAGSBO, PETER: Hindsgavls huse. Hjulmandshuset og de andre herregårdshuse. VENDS 1997 74-81. ill.
- DUNN ANDERSEN, PETER og Jørgen

- Borg: Den vestjyske klitgård. FRAM 1997 63-83. ill.
- DYBDAL, IDA: Rosenvænget – et gammelt villakvarter og nogle af de første beboere. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1997 123-157. ill.
- DYREBORG, PALLE: Færøsk byggeskik i tusind år. København, Kunstakademiets Arkitektskole 1996. 36 s. ill.
- DYREBORG, PALLE og Poul Jensen: Kongsbondesamfundet på Koltur. Færøerne før, nu og i fremtiden. København, Kunstakademiets Arkitektskole 1996. 35 s. ill.
- ENGBERG, NILS og Turi Thomsen: Fjellerup Østergaard. Fra senmiddelalderlig hovedgård til jysk herregård på Frilandsmuseet. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1997 41-55. ill. Engl. summary.
- ENGVIST, HANS HENRIK: Schackenbergvys bygningshistorie. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1997, nr. 4 89-94. ill.
- ERIKSEN, SIDSEL: Det jyske Chicago. SIDEN SAXO 14, nr. 2 (1997) 32-40. ill.
- HALL, HENNING: Levende huse. Randers, Fonden til Bevarelse af Gamle Bygninger i Randers kommune 1997. 48 s. ill.
- HENNINGSEN, LARS N.: Lorentz Jacobsen, Augustenborg slots bygmester. Uforgribelige tanker om Nordslesvigs arkitekturhistorie i 1700-årene. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1997, nr. 3 38-44. ill.
- INDRE BY/CHRISTIANSHAVN BYDELS-ATLAS. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1996. Udarbejdet af Skov- og Naturstyrelsen, Bybevaringskontoret. København, Miljø- og Energiministeriet i samarbejde med Københavns Kommune 1996. 92 s. ill.
- JESSEN, JØRGEN TOFT: Bulhuse i det sønderjyske område – og de tilstødende egne. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1997, nr. 11 286-292. ill.
- LINDBERG, KIRSTEN: En kvalitetsbevidst greve og en død murer. HISTORISKE MEDDELELSER OM KØBENHAVN 1997 9-41. ill.
- LINDBERG, KIRSTEN: Skure – fra bislag til dækplader. DEN GAMLE BY. DANMARKS KØBSTADSMUSEUM 1997 73-97. ill.
- NORLING, BENGT: Fredede industribygninger i Norden. (1). FABRIK OG BOLIG 23, nr. 1 (1997) 3-23. ill. Engl. summary.
- NORLING, BENGT: Fredede industribygninger i Norden. 2. En oversigt over industribygninger og -anlæg i Norden, fredet efter landenes bygningsfredningslovgivning. FABRIK OG BOLIG 23, nr. 1 (1997) 24-30. Engl. summary.
- NØRREBRO BYDELSATLAS. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1996. Udarbejdet af Skov- og Naturstyrelsen, Bybevaringskontoret. København, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen i samarbejde med Københavns Kommune 1996. 52 s. ill.
- ODENSE KOMMUNEATLAS. Bevaringsværdige sammenhænge 1996. (1) Udarbejdet af Skov- og Naturstyrelsen, Bybevaringskontoret. København og Odense, Miljø- og Energiministeriet i samarbejde med Odense Kommune 1996. bind 1. 76 s. ill.
- ODENSE KOMMUNEATLAS. Bevaringsværdige sammenhænge 1996. (2) Udarbejdet af Skov- og Naturstyrelsen, Bybevaringskontoret. København og Odense, Miljø- og Energiministeriet i samarbejde med Odense Kommune 1997. bind 2. 76 s. ill.
- OLDAM, JOHN W.: Da Åen forsvandt – Åboulevarens tilblivelse med glimt fra de gader, den »opslugte« 1897-1958. ÅRHUS STIFTS ÅRBØGGER 80 (1997) 22-40. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Bevaring af landbo-kulturens bygninger – Eksempler på Køge Museums antikvariske arbejde. KØGE MUSEUM 1996 5-30.
- STOKLUND, BJARNE: Det færøske hus i kulturhistorisk belysning. Red. af Jonna Louis-Jensen og Jóan Pauli Joensen under medvirken af Kaj Larsen. København, C.A. Reitzel 1996. 179 s. ill. (Færoensia; 14).
- SØNDERGAARD, STEFFEN M. og Anne og Jørgen Gram Madsen: Rudolphs Minde i Sønderho og restaurering. u.s. Foreningen til Oplysning om Bygnings- og Landskabskultur 1996. 36 s. ill.
- TØNNES, RIKKE: Stephen Hansens palæ. Bygherren, arkitekten Philip de Lange. Livet i og omkring et helsingørsk handelshus. København, Arkitektens Forlag 1997. 228 s. ill.

VORRE, BIRGIT: Herreværelser og huler. S. 292-297 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

IV. INVENTAR (REDSKABER, INDBO, HUSGERÅD)

RØN, GITTE KIDMOSE: Potteplanter fra oldemors tid. DEN GAMLE BY. DANMARKS KØBSTADMUSEUM 1997 41-50. ill.

VI. MATERIEL FOLKEKULTUR

Landbrug, skovbrug, havebrug, gartneri, fiskeri og jagt:

CLAUSEN, BODIL: Gårde i Haderslev og Tyrstrup Herreder 1531-1753. Aabenraa, Historisk Samfund for Sønderjylland 1997. 419 s. ill. (Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland; 76).

EJBYE-ERNST, MADS: Laksefiskene og fiskeriet i vadehavsområdet. Resumérapport. Ribe, Tønder og Silkeborg, Ribe Amt, Sønderjyllands Amt og Danmarks Fiskeriundersøgelser 1997. 40 s. ill.

FRITZBØGER, BO: Nåletræ i Danmark. Et bidrag til skov- og havebrugets historie ca. 1700-1830. HISTORISK TIDSSKRIFT 97, nr. 2 (1997) 252-274.

GRØNBÆK, NIELS: En landbofamilies start på et stykke hedejord sidst i 1800-tallet. HARDSYSSELS ÅRBOG 31 (1997) 39-48. ill.

HAHNEMANN, STEFFEN: »Um solskift ganger å by -«. Om gammel jorddelen og et forsøg på en nyvurdering af de agrarhistoriske begreber »bolskifte« og »solskifte«. HISTORISK TIDSSKRIFT 97, nr. 2 (1997) 237-251. Engl. summary.

HAUKJÆR ANDERSEN, ANNE: Dansk Familielandbrugs Familieudvalgs 60 års jubilæum 1997. København, Dansk Familielandbrug, Familieudvalget 1997. 31 s. ill.

HAVE, I.P. JUNGREN: Parken. [Schackenborg slotspark] SØNDER-

JYSK MÅNEDSSKRIFT 1997, nr. 4 95-97. ill.

HISTORISKE HAVER I DANMARK. Guide over kulturhistoriske museums- slots- og herregårdshaver. Udgivet af Havebrugshistorisk Selskab i samarbejde med Nationalmuseet. København, Høst 1997. 224 s. ill. Engl. translation. Dt. Übersetzung. (Skarvs havebøger).

JACOBSEN, JAN STEEN: »Fremmede ting«. Om bondegårdens inventar og købmænds og markedsfolks varer i det 18. århundredes Nordvestsjælland. BOL OG BY 1997, nr. 2 78-105. ill.

JØNSSON, BENTE: Jagt – en kongelig sport. Udgivet i anledning af særudstilling 1997 på Jægerspris Slot. Jægerspris, Kong Frederik den Syvendes Stiftelse på Jægerspris 1997. 32 s. ill.

JØRGENSEN, TRINE: Det grønne bevis. Landbruget som erhverv, livsstilsvalg og bærer af 'de ægte værdier'. JORDENS FOLK 32, nr. 3 (1997) 5-11. ill.

KROGH SØRENSEN, POUL: Statshusmandsliv i Vendsyssel. På grundlag af interview med omtalte statshusmænd. Løkken, Ung Tryk 1996. 124 s. ill.

LANDBRUGSKONSULENTER FORTÆLLER. Om landbrugskonsulenternes liv og virke fra 1930'erne til vor tid. Red. af Mette Skougaard. Kerteminde, Landbohistorisk Selskab 1996. 110 s. ill.

LASSEN, P.L.: P.L. Lassens betragtninger som landmand i Herstedvester. Transskriberet og bearbejdet af Frits Beck Kristensen. Abertslund, Lokalhistorisk Samling 1997. 49 s. ill.

MADSEN, KNUD: Muslingekogeriet på Strib. VENDS 1997 24-30. ill.

MIKKELSEN, JØRGEN: De rige bønder og formueskatten. BOL OG BY 1997, nr. 2 8-46. ill.

MØLLER, ANDREAS: Både og bådfolk i marsken. Esbjerg, Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet 1996. 148 s. ill.

MØLLGAARD, JOHANNES: Bønder og handel i Salling 1640-1780. BOL OG BY 1997, nr. 2 48-77. ill.

PEDERSEN, THORBJØRN: Tunfiskeri fra Skagen. VENDSYSSEL ÅRBOG 1997 83-102. ill.

PEDERSEN, JOHANNES: Erindringer fra et bondeliv. Red. af Gunhild Nissen. Fre-

- deriksberg, Roskilde Universitetsforlag 1996. 255 s. ill.
- PEDERSEN, ERIK HELMER: Havarthigaarden. En historisk montage i tekst og billeder. Holte, Havarthigaarden i samarbejde med Søllerød Museum og Historisk-Topografisk Selskab for Søllerød Kommune 1996. 36 s. ill.
- PORSKROG RASMUSSEN, CARSTEN: Schackenborg gods. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1997, nr. 4 98-104. ill.
- RASMUSSEN, BO: Fiskeri med sildevod fra Gjølsten til Laden. Løgstør, Limfjordsmuseet 1997. 16 s. ill. (Limfjordsmuseets småskrifter; 17).
- ROSENMEIER, EDITH MARIE: Havehistorie i Keldbylille. HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT. ÅRBOG 1997 47-54. ill.
- RØNNE, BENT VEDSTED: Den store ulveplage i 1600- og 1700-tallet. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1997, nr. 10 243-247. ill.
- SAABYE, JOHANNES: Årets gang på en bondegård i 1930'erne. FRA VIBORG AMT 62 (1997) 120-140. ill.
- SEDAL, KARSTEN: Bundgarnsfiskerne i Mosede. Greve, Greve Museum 1997. 120 s. ill.
- TØTTRUP, V.: Rids af trækulbrændingens historie i Danmark. HARDSYSSSELS ÅRBOG 31 (1997) 95-100. ill.
- WESTERGAARD, POUL LEHMANN: Min elevtid på en herregård. ØSTJYSK HJEMSTAVN 62 (1997) 17-20. ill.
- WINTHER-JENSEN, HANS JØRGEN: Hørsholm-bondens arbejde i 1700- og 1800-tallet – og vores i 1997. HØRS-HOLM EGNS MUSEUM. ÅRBOG 1996 7-30. ill.
- Håndværk og industri:**
- BENKJER, ANTON: Mine 29 år på Nivaagaard Teglværk. Rungsted, Karlebo Lokalhistoriske Forening 1997. 98 s. ill.
- BODILSEN, ANN og Gunnar Hallum: En tegllov i Herrup. HOLSTEBRO MUSEUM ÅRSSKRIFT 1997 37-40. ill.
- GRAUGAARD, ESBEN: Iværksættere i tidlig nordvestjysk jernindustri. FRAM 1997 89-109. ill.
- HOUSTED, ERIK: »Limfabrikken« på Amagerbro. Et industrieventyr fra forrige århundrede efter Lauritz Peter Holmblads optegnelser. ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG 46 (1996) 7-109. ill.
- JUL NIELSEN, NIELS: Tøborg. Arbejdsliv og dagligdag 1955-95. Lyngby, Nationalmuseet Nyere Tid 1997. 153 s. ill. (Danske arbejdspladser 1800-2000).
- LAMPE, JENS KONGSTED: Laksmølle ved Aabenraa. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1997, nr. 6 158-163. ill.
- LAURIDSEN, HENNING RINGGAARD: Bruunshåb – en by og dens indbyggere i 175 år. FRA VIBORG AMT 62 (1997) 62-86. ill.
- MADSEN, LARS BJØRN: Helsingørs første Sukker-Huus. Historien om Svingelport 7. Helsingør, Helsingør Kommunes Museer 1995. 46 s. ill. (Også udgivet som: Helsingør Kommunes Museer. 1994).
- MANØE, SØREN og Hans P. Korsgaard: Mette Magrete Tvistman, Danmarks første kvindelige urmager 1741-1827. Ølgod, Ølgod Museum 1997. 126 s. ill.
- PAULSEN, KIM JACOBUS: Industrien i Sønderjylland – især i perioden 1850-1970. NORDSLESVIGSKE MUSEER 22 (1997) 81-92. ill.
- PEDERSEN, JAN: H. Nielsen & Søn Maskinfabrik A/S 1916-1980. Et eksempel på maskinteknologiens fornyelse i efterkrigstiden. ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG 46 (1996) 110-155. ill.
- RYKIND-ERIKSEN, KIRSTEN: Solofabrikken i Sønderborg. NORDSLESVIGSKE MUSEER 22 (1997) 93-117. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Hegnetslund teglværk og lervarefabrik. Et stykke håndværks- og industrihistorie i Herfølge Sogn over 99 år. Køge, Køge Museum 1997. 24 s. ill. (Tidligere publiceret i KØGE MUSEUM 1991).
- VENSILD, HENRIK: Fra lokalt håndværk til maskinfabrik. JOURNALEN 1997, nr. 4 9-13. ill.
- Søfart, samfærdsel og handel:**
- BAK, FREDE: Rejsen til Læsø. VENDSYSSEL ÅRBOG 1997 103-110. ill.
- BANG LARSEN, BENT: Den sømand, han må lide – om redningsvæsenet i Sæby. VENDSYSSEL ÅRBOG 1997 59-64. ill.
- BILL, JAN: Dansk søfarts historie. 1: Indtil 1588. Fra stammebåd til skib. Køben-

- havn, Gyldendal 1997. bind 1. 286 s. ill. (Bind 1 af samleværk 1997-.-bind).
- BONDESEN, PETER: Pramfart. Kronik. SKALK 1997, nr. 2 20-28. ill.
- DANSK SØFARTS HISTORIE. Redaktion Ole Feldbæk et al. København, Gyldendal 1997-.-bind. ill. (bind 1-7).
- FRANSEN, PETER: Konkurrence eller arbejdsdeling? Varetransport på Fyn via havn og jernbane 1865-1920. FYNISKE ÅRBØGER 1997 63-78. ill.
- FRIIS, BENT J.: Galeasens kølvand. Sejladsen med »L.B. Friis« af Femø fra 1947-1954. Snekkersten, Kurs 1997. 299 s. ill.
- HANSEN, GUNNAR og Svend Aage Koefoed: Handlende i Rønne i 100 år. (2) Rønne 1996. bind 2. 94 s. ill. (2. del af samleværk 1996-.-bind).
- HENNINGSEN, LARS N.: På Middelhavs-fart fra Flensborg. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1997 89-110. ill.
- HOLSTEIN-RATHLOU, WILLIAM: Hou erhvervsliv i 150-året for Hou by 1996. En beskrivelse af forhenværende og nuværende forretningsdrivende, håndværkere, industrier og institutioner i Hou by. u.s. 1996. 48 s. ill.
- JANSEN, HENRIK M.: Tidligere krydstold-jagt nr. XVI Viking af Svendborg. Svendborg, Svendborg & Omegns Museum 1997. 36 s. ill. (Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum; 38).
- KELM, BERT: Strandinger ved Rømø i 1700-tallet. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1997 59-88. ill.
- KLAUSEN, IB: Bønnerup Strand. Af et fiskerlejes historie. Ny udgave. Bønnerup, Bønnerup Fiskeriforening 1997. 96 s. ill.
- KOLMOS, JOHAN: Mine erindringer fra et liv på søen i krig og fred. Med udgangspunkt fra min barndom på Als. Helsingør, Nordisk Forlag 1997. 160 s. ill.
- KØBMANDSGÅRDE, BUTIKSHANDEL, LÆRLINGELIV I NAKSKOV. Skildringer fra handel og erhverv i tyverne op til treserne. Samlet og redigeret af Hel-muth Petersen og Egon Christiansen. Nakskov, Aktive Senior Borgere på Vest-lolland 1996. 152 s. ill.
- LAURIDSEN, INGER: Niels Hansen Kyp-per fra Emmerlev – en sømandsskæbne i 1700-tallet. S. 220-228 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (For-eningen Danmarks Folkeminders Skrif-ter; 88). Også publiceret i: NORDSLES-VIGSKE MUSEER nr. 22, 1997.
- LINDEBERG, N.E.: S/S GUSTAV HOLMS sidste rejse til Grønland. HANDELS- OG SØFARTSMUSEETS ÅRBOG 56 (1997) 22-35. ill. Engl. summary.
- LÜTCHEN-LEHN, KIRSTEN: Empiregaar-den i Stege. Om de to mønske køb-mænd Bartholomæus Meyer og Henrik Krenchel 1770-1832. Vedbæk, Strand-berg 1997. 72 s. ill.
- MATHIESEN, HANNE: De fattige strand-mænd. Et essay om livet på grænsen. Esbjerg, Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet 1995. 40 s. ill. Engl. summary.
- MATHIESEN, HANNE: Præster, herre-mænd og fæstebønder – en historie om joint venture fra enevældens tid. JOUR-NALEN 1997, nr. 5 3-6. ill.
- MORTENSØN, OLE, Erik Kromann og Anders R. Nielsen: Folk og fartøjer – fra Sydfyn og øerne. Rudkøbing, Lange-lands Museum 1997. 163 s. ill. (Medde-lelser fra Langelands Museum).
- NIELSEN, ERIK: Kirkeskibe i den vestlige del af Sorø amt. ÅRBOG FOR HISTO-RISK SAMFUND FOR SORØ AMT 84 (1997) 7-29. ill.
- NIELSEN, JENS PETER et al.: Skonnerten »Skibladner« af Rødvig. Beretninger fra en skipper og hans familie på Stevns. Store Heddinge, Østsjællandss Mu-seumsforening 1997. 98 s. ill.
- PEDERSEN, PEDER: Fra Humlemagasin til galleri – Vestfyns Humlemagasin 1900-1997. VENDS 1997 16-23. ill.
- SAMS, MIKAEL: Natbådene. Historien om skibsruten Aalborg-København. Hjør-ning, Tower 1997. 35 s. ill.
- SCHOVSBO, PER OLE: Trafikkens ruter. DANSKE MUSEER 10, nr. 3 (1997) 9-12. ill.
- SOLVANG, GUNNAR: Vind- og vandmøl-ler. S. 98-125 i KULTURHISTORIEN I PLANLÆGNINGEN. De kulturhistoriske interesser i landskabet. København, Skov- og Naturstyrelsen 1997. ill.
- THALUND, HENNING: Skonnerten FREIA

- 100 år i søen. HANDELS- OG SØFARTSMUSEETS ÅRBOG 56 (1997) 68-81. ill. Engl. summary.

TUXEN ANDERSEN, GRETE: »Dette ejendommelige Farvand« - Gedser Redningsstation. LOLLAND-FALSTER 84 (1997) 34-51. ill.

TUXEN ANDERSEN, GRETE: Redningsstationen Aalebæk på Møn 1882-1975. HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT. ÅRBOG 1997 16-32. ill.

VEGGER, SØREN BUGGE: Møllen i Trend. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 86 (1997) 41-66. ill.

Andre erhverv:

ANDERSEN, HELGA: En krokone beretter. Nogle erindringer fra mit liv på Hørning Kro i tiden 1954-1979. Hørning, Hørning Bibliotek 1997. 24 s. ill. (Hørning profiler; 1).

GØGLER MARTIN: Gøgler Martins erindringer skrevet af ham selv. [Martin Castenstein] Sjølund 1997. 86 s. ill.

HOFF, ANNETTE: Enkefruens sidste panteprotokol. ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER 80 (1997) 52-66. ill.

OLSEN, NIELS: Når værktøjet og produktet forsvinder. Om kommunalfolk og computere. JORDENS FOLK 32, nr. 3 (1997) 12-20. ill.

VELIN, ELSE: Hverdag på Provinsbankforeningens kontor - i 1970'erne. ERHVERVSHISTORISK ÅRBOG 46 (1996) 156-166. ill.

Folkedragt, tekstil:

HANSEN, HARRIET M.: Om Middelfart Museums hattesamling. VENDS 1997 49-55. ill.

MATHIASSEN, TOVE ENGELHARDT: Fra håndvævning til industrielt design. DEN GAMLE BY. DANMARKS KØBSTAD-MUSEUM 1997 23-35. ill.

Folkekunst:

DALSGAARD LARSEN, KELD: Sorring - »Danmarks pottemageregn«. ÅRHUS STIFTS ÅRBØGER 80 (1997) 7-21. ill.

GRØLSTED, ESTHER og Kirsten Rykind-Eriksen: Broderet - fileret. Håndarbejder i Klunkehjemmet. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1997 192-205. ill. Engl. summary.

HAASTRUP, ULLA: Den mærkelige Tutivillus og stænkedegnen i Roskilde Domkirke. S. 241-247 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Plø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

HOVEDVANDSÆG OG ANDRE SMÅ TING I SØLV. Udstilling på Søllerød Museum 11. oktober 1997 - 1. februar 1998. Fotograferet af Ole Tage Hartmann. Holte, Søllerød Museum 1997. 33 s. ill.

HVIDBERG, ENA: Keramik med traditioner. Greve, Greve Museum 1996. 119 s. ill.

MØLLER KNUDSEN, BODIL: Ildens værk. Pottemageriet i Horsens ca. 1650-1950. Horsens, Horsens Museum og Byarkivet 1997. 100 s. ill.

VARNILD, IB: Olietryk - beundret kunstprodukt eller foragtet malerisurrogat. S. 253-260 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Plø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

WERNBERG, ULLA: Et kongeligt par. DEN GAMLE BY. DANMARKS KØBSTAD-MUSEUM 1997 36-40. ill.

VII. MINORITETER

NELLEMAN, GEORGE: Polske vandrearbejdere i Danmark 1893-1929. JOURNALEN 1997, nr. 3 3-8. ill.

SANE, HENRIK ZIP: Indvandringen efter ca. 1800. En introduktion. Gengivelse af 6 forelæsninger afholdt på Københavns Universitet 1997. Farum, Farums Arkiver & Museer 1997. 60 s. ill. (Rapport fra Farums Arkiver & Museer).

VEJEN HANSEN, DORTHE: Jeg kan aldrig blive jugoslav igen. Om nationale og etniske mobiliseringsprocesser i et etnologisk perspektiv. FOLK OG KULTUR 1997 81-94. ill. Engl. summary.

VIII. HUSHOLDNING

BUSKOV, TOVE: Postejen lever! FRAM 1997 9-21. ill.

EJLERSEN, TORBEN: Guldalderen og de ædle druer. SIDEN SAXO 14, nr. 4 (1997) 2-15. ill.

JENSEN, AGNETE: Om herregårdshusholdningen. ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT 84 (1997) 30-37. ill.

MATHIESEN, ESKE K.: Det smager af fugl. FOLKEMINDER 1997, nr. 2 5-7.

PETERSEN, HALVOR: Et stykke med leverpostej. Danmarks nationalpålæg. Roskilde, Roskilde Museum 1997. 131 s. ill.

IX. SKIK OG BRUG, FESTER OG HØJTIDER, LEG OG SPIL

Skik og brug:

BLÆSILD, BENNO: Hvor har han gaverne fra? DEN GAMLE BY. DANMARKS KØBSTADSMUSEUM 1997 98-105. ill.

HAASTRUP, NIELS: At rødme bag sprogets maske. Om brug af brevbøger og andre færdiglavede tekster. S. 210-219 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvferdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

KAIVOLA-BREGENHØJ, ANNIKKI: Ekskurs i den danske madkultur. S. 280-285 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvferdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

NELLEMANN, GEORGE: Blå mandag - hvad er det? S. 270-274 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvferdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

Fester og højtider:

BLÆSILD, BENNO: Fra nytårsvers til nissekort. Historien om danske jule- og nytårskort før 1950. Ørbæk, Tommelinden 1997. 126 s. ill.

BREGENHØJ, CARSTEN: Helligtrekongers aften på Ærø. S. 286-291 i TRADI-

TIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvferdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

HEMMERSAM, FLEMMING: Social-Democratic festive innovations in the inner-war years. S. 119-159 i TO WORK, TO LIFE OR TO DEATH. Red. Flemming Hemmersam m.fl. København, SFAH 1996. (Publications Series; 37).

HINRICHSEN, TORKILD og Vivi Jensen: Juletræet med sin pynt. SKALK 1997, nr. 6 14-17. ill.

JENSEN, VIVI og Torkild Hinrichsen: Juletræet med sin glaspynt. Museet på Koldinghus 1997. 35 s. ill. (Skrifter fra Museet på Koldinghus; 3).

JUL I MANDS MINDE PÅ LOLLAND OG FALSTER. Tekster bearbejdet af Heidi Pfeffer. Nykøbing F., Museet Falsters Minder 1997. 192 s. ill.

KJÆR, HENRY T.: Før jul i 1930'erne som en bonde dreng husker det. HISTORISK AARBOG FRA RANDERS AMT 91 (1997) 5-13. ill.

KLINGBERG, HELGE: Den skandinaviske begravelsesplads historisk set. KIRKEGÅRDSKULTUR 1997 6-19. ill.

PIØ, LØRN: Det festlige år. København, Sesam 1997. 169 s. ill.

RASMUSSEN, RENÉ: Ringridning i Aabenraa gennem 100 år. Amtsringriderforeningen Aabenraa 1896-1996. Aabenraa, A-Sats 1996. 223 s. ill.

RASMUSSEN, HOLGER: Gravminder af træ. S. 236-240 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvferdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

RØNN, EDITH MANDRUP: Den befriende død. Døden på anstalt 1907-1963. (1) FOLK OG KULTUR 1997 14-31. ill. Engl. summary.

SINDING, ERIK: Et Mindeblad i Bakkehuset. SØLLERØDBOGEN 1997 63-72. ill.

STRAARUP, JØRGEN: De fremmede kulturers påvirkning af udviklingen. KIRKEGÅRDSKULTUR 1997 20-30. ill.

ØSTER LØGUMS SOGNS RINGRIDER-

FORENING. 100 års jubilæumsskrift. Øster Løgum, Øster Løgums Sogns Ringriderforening 1997. 22 s. ill.

Leg og spil:

KAAS NIELSEN, ERIK: Om eventyrelementet i børns lege. BUM 15, nr. 1-2 (1997) 13-17.

KJÆR, BIRGITTE: Barndom, leg og legetøj. DEN GAMLE BY. DANMARKS KØB-
STADSMUSEUM 1997 109-114. ill.

MATHIESEN, ESKE K.: Stille lege. FOLKE-
MINDER 1997, nr. 1 8-9.

MØLLER, JØRN: Snøre vibe – og 99 andre gamle kamp- og kaplege. 2. udgave. Slagelse, Idrætshistorisk Værksted 1997. 124 s. ill. (Gamle idrætslege i Danmark; 4).

SØNDERGAARD, LEIF: Kortene på bordet. Træk af kortspillets tidlige historie i Skandinavien. S. 261-269 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårssdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

XIII. FOLKETRO

ANDERSEN, ERIK, Jørgen Nybo Rasmussen og Joost Dahlerup: Sankt Knud Lavard Kildens genopdagelse. Festskrift til Dietrich Timmermann på 60-årsdagen 22. april 1997. Roskilde, Ælnoth 1997. 44 s. ill. (Ælnoths skriftserie; 6).

ASKHOLM, IB: Gamle danske vejrværser. Ny udgave. Værløse, Billesø & Baltzer 1997. 128 s. ill.

ASKHOLM, IB: Gammel folkelig vejrtro. JOURNALEN 1997, nr. 4 14-17. ill.

HJERMIND, JESPER: Feber, bullenskab og overtro – fire runefund fra Viborg. FRA VIBORG AMT 62 (1997) 162-168. ill.

OTTOSEN, SVEN: Traditionstræer. S. 317-324 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårssdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

SØRENSEN, JENS: Jydepotter under gulvet – et anderledes fund. MARK OG MONTRE 1997 40-44. ill.

XIV. KLOGE FOLK, FOLKEMEDICIN, FOLKELIG VIDEN

BONDERUP, GERDA: De »kloge« folk og det danske samfund. Kvaksalverforordningen af 5/9 1794 og de første 30 år derefter. HISTORISK TIDSSKRIFT 97, nr. 2 (1997) 275-304. Engl. summary.

CLIFF, HELEN: Forbudte planter i fødsels-hjælpen. Katost, kamilleblomst og hørfrø gør blød og smidig til fødslen. FOLK OG KULTUR 1997 52-69. ill. Engl. summary.

XV. FOLKEDIGTNING

HAARDER, ANDREAS: Mennesket og uhyret. Bjovulfdigtet. S. 131-135 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårssdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

HEMMINGSSEN, LARS: The »Mass of the Dead« – version and anti-version. COPENHAGEN FOLKLORE NOTES 1997, nr. 3-4 13-18.

HOUGAARD, PER: Om knaldromaner, føljetoner og kolportagelitteratur i Danmark. (2) MAGASIN 11, nr. 4 (1997) 3-25. ill.

HUMORESKER FRA NORDJYLLAND. Tidsbilleder, sagn, anekdoter og skrøner. Red. af Helge V. Qvistoff. Skørping, Jysk Lokalhistorisk Forlag 1997. 144 s. ill.

MALMKJÆR, POUL: Den sjove, den flove og den virk'lig grove. Viby J., Centrum 1997. 505 s.

OLSEN, MICHEL: Generativ eller tolkende tilgang? Endnu engang om Griseldisvisen. S. 150-154 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårssdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

STEVNSBORG, HENRIK: Ret og fortælling. S. 325-328 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårssdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Forenin-

gen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).

Viser og folkesang:

- ADRIANSEN, INGE: »Jens var aldrig bange, men der var for mange.« To skilingsviser som udtryk for dansk national selvforståelse i 1864-krigen. S. 96-108 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- BRØNDSTED, MOGENS: Folkevisens litterære efterliv. S. 117-121 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- DAL, ERIK: Schønings Visebog. 93 skilingsviser i et samlebind fra c. 1750. S. 44-51 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- HANSEN, FINN CLEMENT: Den stegte dreng var en and. S. 87-95 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- HEMMERSAM, FLEMMING: Symbols, beliefs and social attitudes in the workers' First of May songs 1890-1924. S. 91-118 i TO WORK, TO LIFE OR TO DEATH. Red. Flemming Hemmersam m.fl. København, SFAH 1996. (Publications Series; 37).
- HOLZAPFEL, OTTO: »Stereotyper uden ende.« S. 111-115 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- KLINTBERG, BENGT AF: Flugans Bröllop. S. 29-34 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- KLITGAARD, ALAN: Der lyser en stjerne i Østerland. Kulturhistoriske kommentarer af lørn Piø [til et juleviseudvalg udsendt på LP 1979], tilrettelagt af Alan Klitgaard. FOLKEMUSIK I DANMARK 8, nr. 6 (1997) 38-41. ill.
- KOUDAL, JENS HENRIK: Den syngende tolder. S. 69-79 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- LEBECH-SØRENSEN, ANNA MARIE: De viseglade borchianere og Tivoli. FOLKEMINDER 1997, nr. 3 4-8. ill.
- LENDAL, POUL: Katten i sækken. FOLKEMUSIK I DANMARK 8, nr. 5 (1997) 8-11. ill.
- NIELSEN, SVEND: Lili Marleen under besættelsen. FOLK OG KULTUR 1997 70-80. ill. Engl. summary.
- NIELSEN, SVEND: Worksongs in Denmark. S. 241-250 i HISTORICAL STUDIES ON FOLK AND TRADITIONAL MUSIC. ICTM Study Group on Historical Sources of Folk Music: Conference Report, Copenhagen 24-28 April 1995. Red. Doris Stockmann & Jens Henrik Koudal. Copenhagen, Danish Folklore Archives & Museum Tusulanum Press 1997. (Acta Ethnomusicologica Danica; 8).
- NIELSEN, SVEND: Agnetes melodier. S. 18-23 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- NØRGAARD, JEPPE: Hvem har mødt Las og Mas? FOLKEMUSIK I DANMARK 8, nr. 3 (1997) 17-18. ill.
- PEDERSEN, RITA: Di danske fruer i dansen. En vise i Anne Basses håndskrift fra 17. årh. S. 24-28 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på

- halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- SCHRØDER, REGITZE: At rime er hårdt professionelt arbejde. KODA-NYT 1997, nr. 4 22-24. ill.
- STRANDBERG, HANS JØRGEN: Skilingsvise-afsætning i nord-Norge i slutningen af 1800-tallet. S. 59-66 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- STYBE, VIBEKE: »Barnets simple sange«. H.C. Andersen og de gamle børnerim. S. 181-186 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- WESSMAN, DOT og Allan Mylius Thomsen: Bakkens Hviles jubilæumssangbog. Et møde med Bakkesangerinderne og deres sange. Bakkens Hvile 1877-1997. Sangerindeselskabet af 1877, 1997. 207 s. ill. noder.
- Eventyr:**
- DANSKE SAGN OG ÆVENTYR FRA FOLKEMUNDE. 1. bind. Udvalg ved Axel Olrik. Med billeder af Niels Skovgaard. (Nedfotograferet udgave). København, Notabene 1997. 107 s. ill.
- HENNINGSEN, GUSTAV: Magne Kjems' eventyr. S. 171-180 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. ill. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- KAAS NIELSEN, ERIK: Blåskæghistorier i Danmark. BUM 15, nr. 1-2 (1997) 23-26. ill.
- KAAS NIELSEN, ERIK: Børn og eventyr. S. 193-201 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- KOFOD, ELSE MARIE: Uden for nummer. Om eventyrfortælleren Peder Laursen. S. 164-170 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- REY-HENNINGSEN, MARISA: Evald Tang Kristensens eventyr. S. 155-163 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- WENTZEL, KNUD: Den kongelige familie. Børn og forældre i folkeeventyret. Odense, Odense Universitetsforlag 1997. 263 s.
- Sagn:**
- JOHANSEN, THOMAS: »Her er ret skjel«. En studie i tyveri af markjord i dansk sagnlitteratur. DANSKE STUDIER 92 (1997) 5-14.
- LISSE, CHRISTIAN: Pansagnet på Falster omkring 1750. S. 143-149 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lørn Piø på halvfjerdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- PFEFFER, HEIDI: Borchard Rud og Fanden. SIDEN SAXO 14, nr. 2 (1997) 20-25. ill.
- De små genrer:**
- LISBY, BJARNE: Perkervitser. Nye danske af 1997. Lyngø, Bogan 1997. 64 s.
- XVI. MUSIK OG DANS, SPILLEMÆND, MUSIKINSTRUMENTER**
- CHRISTENSEN, ANDERS CHR. N.: Danse- og musiktraditioner på de tidligere »Dansk Vestindiske øer« I. (Dansens og musikkens rødder 19.) HJEMSTAVNS-LIV 68, nr. 9 (1997) 14-15. ill.
- CHRISTENSEN, ANDERS CHR. N.: Danse- og musiktraditioner på de tidligere »Dansk Vestindiske Øer« II. (Dansens og

- musikkens rødder 20.) HJEMSTAVNSLIV 68, nr. 10 (1997) 20-21. ill.
- CHRISTENSEN, ANDERS CHR. N.: Sang til dans. S. 122-127 i TRADITIONER ER MANGE TING. Festskrift til lærn Piø på halvferdsårsdagen den 24. august 1997. Red. Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. København 1997. (Foreningen Danmarks Folkeminders Skrifter; 88).
- FOCK, EVA: Når farven har en anden lyd. HUMANIORA 11, nr. 3 3-7. ill.
- HOUGÅRD-JENSEN, GYDA og Helle Warming: Jeg spiller bare væk! Om spillekønen Gyda Hougård og hendes lærling Helle Warming. En bog om en folkekunstner og hendes musik, et mesterlærling-forhold, et arbejdsfællesskab og en dejlig ø. Holstebro og Broby, Folke-musikcentret i Hogager og Folkekulturværkstedet Broby Gamle Skole 1997. 88 s. ill. noder. Medfølgende compact disc. (Folkemusikhus; 19).
- HØIRUP, MORTEN ALFRED: »The place«. Historien om Folkemusikhuset i Hogager (1). FOLKEMUSIK I DANMARK 8, nr. 3 (1997) 4-9. ill.
- HØIRUP, MORTEN ALFRED: »Folkemusikken er ikke hvad den har været...« Historien om Folkemusikhuset i Hogager (2). FOLKEMUSIK I DANMARK 8, nr. 4 (1997) 13-17. ill.
- HØIRUP, MORTEN ALFRED: Spillemand på en tagryg. Tække- og spillemand Peter Uhrbrand. FOLKEMUSIK I DANMARK 8, nr. 6 (1997) 4-9. ill.
- KIRKEGAARD, ANNEMETTE: Musiketnologi og musikhistorie. DANSK ÅRBOG FOR MUSIKFORSKNING 25 (1997) 57-69. Engl. summary.
- KOUDAL, JENS HENRIK: Musikforskning ved Dansk Folkemindesamling. DANSK ÅRBOG FOR MUSIKFORSKNING 25 (1997) 83-85.
- KOUDAL, JENS HENRIK: En stadsmusikant beskriver klarinetten. CLARINET BLADET 1997, nr. 2 7-10.
- KOUDAL, JENS HENRIK: The impact of the 'stadsmusikant' on folk music. S. 33-45 i HISTORICAL STUDIES ON FOLK- AND TRADITIONAL MUSIC. Red. Doris Stockmann & Jens Henrik Koudal. Copenhagen, Danish Folklore Archives & Museum Tusulanum Press 1997. (Acta Ethnomusicologica Danica; 8).
- KOUDAL, JENS HENRIK: Randers' stadsmusikanter – byens første professionelle orkester. S. 13-23 i RANDERS. MUSIK GENNEM 100 ÅR. Red. Peter Elmelund m.fl. Randers 1997.
- SKOV, OLE: Menuettens oprindelse 1 – udlandet. (Dansens og musikkens rødder 15.) HJEMSTAVNSLIV 68, nr. 4 (1997) 17-19. ill.
- SKOV, OLE: Menuettens oprindelse 2 – Danmark. (Dansens og musikkens rødder 16.) HJEMSTAVNSLIV 68, nr. 5 (1997) 12-15. ill.
- SØRENSEN, PER: Dronningedans fra Møn. (Dansens og musikkens rødder 12.) HJEMSTAVNSLIV 68, nr. 1 (1997) 20-21. ill. noder.
- SØRENSEN, PER: »Grisen faldt og brak sit Laar« fra Fyn og »Grisen Brak'te Laaret« fra Møn. (Dansens og musikkens rødder 13.) HJEMSTAVNSLIV 68, nr. 2 (1997) 14-15. ill. noder.
- SØRENSEN, PER: Århus Tappenstreg. (Dansens og musikkens rødder 14.) HJEMSTAVNSLIV 68, nr. 3 (1997) 11-13. ill. noder.
- SØRENSEN, PER: Kedelflickerdans fra Vendsyssel og Kjælaflickara – Turn fra Bornholm. (Dansens og musikkens rødder 17.) HJEMSTAVNSLIV 68, nr. 6-7 (1997) 9-12. ill. noder.
- SØRENSEN, PER: Kedelflickerdans og Mormon dans fra Thisted. (Dansens og musikkens rødder 18.) HJEMSTAVNSLIV 68, nr. 8 (1997) 16-18. ill. noder.
- SØRENSEN, PER: Menuet fra Randerseggen. (Dansens og musikkens rødder 21.) HJEMSTAVNSLIV 68, nr. 11 (1997) 14-16. ill.
- SØRENSEN, PER: Menuet fra Randerseggen. (Dansens og musikkens rødder 22.) HJEMSTAVNSLIV 68, nr. 12 (1997) 18-19. ill. noder.
- TANG, RAGNA: Folkedanse fra Ringkøbingegnen 1967-1994. Musik ved Mie Dalgaard og Ole Kjær m.fl. Ringkøbing, Ringkøbingegnens Folkedansere 1996. 95 s. ill. noder.
- WEENSGÅRD, GERTRUD: Sydfynsk dansemusik fra begyndelsen af 1700-tallet. MEDDELELSER FRA DANSK DANSEHISTORISK ARKIV 16 (1997) 11-18. ill. Engl. summary.

Anmeldelser

Traditioner er mange ting. Festskrift til lærn Piø på halvfjerdårsdagen den 24. august 1997

Redigeret af Else Marie Kofod og Eske K. Mathiesen. Foreningen Danmarks Folke-minders Skrifter nr. 88. København 1997. 370 sider. ISBN 87-89759-34-6. Kr. xxx,-.

Engang sendte jeg en kær ven seksog-tredive glade gladiolus på hans lige så mange års fødselsdag. Da han takkede mig, skrev han: »Der kom en favnfuld af farver på to ben ind i mit kontor og sagde: 'Vær så god. Her er vist noget der skal fejres!' Jeg havde ikke en vase, der var stor nok, men jeg fandt tomme flasker frem og satte dem langs væggene. I rad og række viklede dine blomster et lysende bånd omkring mig.« Det var billedet af dette brogede blomsterbånd, der dukkede op hos mig, da jeg havde læst festskriftet til lærn Piø på hans halvfjerdårsdag. Tilsammen danner bidragene fra et halvt hundrede venner og kolleger i Norden en farveglad ramme om en agtet kollega. Med er også en bibliografi over Piøs trykte arbejder 1953-97 samt en *tabula gratulatoria*.

Nu bare et halvt år efter at lærn Piø fik overrakt festskriftet, er han ikke blandt os mere. Kolleger og venner har mistet et menneske, som gennem et usædvanlig aktivt liv har givet os megen faglig stimulans og lydhørhed. Festskriftredaktørerne skriver i forordet om de mange ting, man kan hyldes Piø for. De nævner hans viden, hans evne til at formidle, til at få noget fra hånden, hans videnskabelighed og hans organisationstalant. »Desuden,« siger de, »er han god til at samarbejde og – ikke mindst – til at give plads til andre.« Det var ment som en lykønskningshilsen, men kan også stå som et træffende epitafium.

Festskriftet er en tribut både til den bredde og den dybde, som prægede lærn Piøs virksomhed som forsker, som den der fandt, og som den der gav videre. Bogen har en stor frodighed både i temaer og

indfaldsvinkler. Den er organiseret i tre hovedafsnit, der sikkert er tænkt som en profilering af Piøs egen faglige produktion. Første afsnit samler en gruppe bidrag om *viser*, det tema som ligger allernærmest Piøs specialistinteresse. I andet afsnit følger en gruppe bidrag som er kaldt *folkedigtning*. Under dette er samlet en del bidrag, som handler om den mere fortællende del af folkedigtningen, selv om her både er med stykker om stev og strofer, rim og remser. Til sidst kommer afsnittet *folkekultur*. Det er det mest brogede afsnit. Her er bidrag om sproget, om billeder, om mærkelige genstande, om mærkedage og andre dage, og ellers andet som ikke er så let at sætte navn på, som »Ånden bag materien« og »Den menneskelige dimension«. Personlig ville jeg lige så gerne have undværet denne tredeling; viserne er også digtning, og folkedigtning er også folkekultur. Men jeg har stor forståelse for redaktørernes forsøg på at lave en slags struktur. Det kan ikke være let, når de mange bidragsydere faktisk forholder sig til festskriftets tema – at traditioner er så mangt.

Men ikke bare er traditioner så mangt. Også festskrifterne er blevet det. I det senmoderne er de blevet en genre præget af en mere intim form i et større mangfold. Det er blevet en munter blanding af artikler og småstykker. Man skriver om det man har lyst til – til den, man har lyst til at skrive til, fordi man vil være med til at glæde. Formen er ikke så vigtig, men det er ideen og entusiasmen. Det er vel ofte sådan, at i så stor en samling tekster synes man bedst om dem, der behandler tema, der ligger ens interessefelt nærmest. Eller måske dem, der fanger ens nysgerrighed, fordi man ikke havde tænkt på, at temaet som sådan kunne være interessant i det hele taget. Men generelt er bidragene til lærn Piøs festskrift gode om ikke lige gode; der er faktisk rigtige godbidder iblandt. Læs selv – og god fornøjelse!

Bente Gullveig Alver, Bergen

**Holger Rasmussen:
Lønligt Liv er Lykkeligt. Bernhard Olsen
som kulturhistoriker**

Auning, Landbohistorisk Selskab, 1997.
90 sider, ill. ISBN 87-7526-162-6. Kr. 148,-.

De store museums pionerer er ofte særprægede og spændende personligheder samtidig med, at de står som eksponenter for tidstypiske tendenser. Da har da også i de senere år været en betydelig interesse for dem, og flere af dem er blevet biograferet. Således blev Nationalmuseets skaber, Chr. Jürgensen Thomsen, i 1992 skildret af Jørgen Jensen i bogen om »Thomsens Museum«. Grundlæggeren af Folke- og Frilandsmuseet, Bernhard Olsen, blev biograferet allerede i 1979 af Holger Rasmussen. Fra samme forfatters hånd foreligger nu – i anledning af Frilandsmuseets 100 års jubilæum – en samling tekster med et Bernhard Olsen-motto som hovedtitel og med undertitlen: Bernhard Olsen som kulturhistoriker.

Bernhard Olsens karriereforløb bragte ham vidt omkring: Han startede som tegner, var journalist, kostumier på det kongelige teater, direktør for Tivoli, åbnede et vokskabinet – og skabte endelig i de sidste årtier af det 19. århundrede to nye museer med basis i den nyopdagede »folkultur«. Bernhard Olsens vej førte fra underholdningsbranchen til kulturhistorien – altså ad en bane modsat den, som man i øjeblikket søger at tvinge museumsfolk ind på: fra kulturhistorien til underholdningsbranchen!

Bernhard Olsen var en selv lært mand som kulturhistoriker. De store værker blev der ikke tid til – det praktiske museumsarbejde tog det meste af tiden – men han skrev en masse artikler i Illustreret Tidende, Tidsskrift for Kunstindustri, Tilskueren m.v. De havde så godt som altid et konkret udgangspunkt: en genstand eller en skik, og han var altid meget optaget af betegnelsen for det pågældende fænomen og den historie, som kan udledes heraf. I Olsen-biografien har Holger Rasmussen givet en samlet fortegnelse over Bernhard Olsens kulturhistoriske skrifter. I udvalget i den nye bog får man kun nogle karakteristiske smagsprøver: Nøddildstolperne i Lindum, Om Tyvetønden, Eremita-

ger og Servanter, Klæder og Klæders Navne paa Vandring, for blot at nævne et par titler.

Resten af teksterne er af anden art: erindringer fra barndommen, reportager fra 1864 om krigens trivielle hverdag (med tegninger, som efterhånden er blevet klassiske) samt rejsebrev fra en skarp iagttagger. Velskrevne er de altid, for Bernhard Olsen skrev lige så godt som han tegnede. Et af dem handler om en isbådstransport over Storebælt med ophold på Sprogø i 1870. Den slutter med disse profetiske ord: »Engang vil en mægtig Jernstevn ved Dampens Kraft bryde brede Furer i Isen, eller den underjordiske Rørtunnel vil føre Toget ned paa Havets Bund. Men den Tid den Sorg. Romantikens Dage ere endnu ikke ganske til Ende.«

Det er et godt initiativ at samle disse små tekster og sende dem i trykken og illustrere dem med Olsens egne tegninger. Her skal blot tilføjes en kritisk bemærkning om udgivelsesprincipperne. Nogle tekster får man i sin hehed, andre kun i uddrag, men Bernhard Olsens tekst er nogle steder flettet sammen med udgiverens kommentarer på en sådan måde, at man kan have svært ved at se, hvornår Holger Rasmussen stopper, og hvornår Bernhard Olsen tager fat. Endnu ét: Emil Hannover spiller en stor rolle i bogen. Hans tale til Bernhard Olsen i 1910 citeres i indledningen, og bogens sidste afsnit er en brevveksling mellem Bernhard Olsen og Emil Hannover. Men ingen steder får man at vide, hvem denne Hannover egentlig var. Han glimrer ved sit fravær i navnelisten med korte biografiske oplysninger sidst i bogen.

Bjarne Stoklund

**Ove Korsgaard:
Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år**

København, Gyldendal, 1997. 526 sider, ill.
ISBN 87-00-27388-0. Kr. 398,-.

Så vidt vides er Ove Korsgaards bog det første forsøg på at give en samlet skildring og analyse af dansk voksenoplysning siden reformationen. Bogen er netop de store linjers historie, hvor så forskellige fænomener som Peder Palladius' visi-

tatser, surferkurser på Ore Højskole, Grundtvigs skoletanker, århundredeskiftets husholdningsskoler og Rewentlowbrødrenes undervisningsforsøg sættes ind i en større sammenhæng.

Den geografiske ramme er Danmark med enkelte paralleller især til de øvrige nordiske lande. Efter en indledende præsentation er bogen delt op i 5 kronologisk organiserede afdelinger: kristen oplysning handler om perioden fra reformationen til sidste del af 1700-tallet og Statsborgerlig oplysning om det sene 1700-tal. Disse to dele er bogens korteste. Folkelig-national oplysning behandler 1800-tallets voksenoplysning og primært den danske højskoletradition og dens baggrund, Arbejderoplysning og nationaloplysning skildrer tiden fra slutningen af forrige århundrede og til efter 2. verdenskrig og sidste del om Personlig oplysning de sidste 30-40 års udvikling. Udviklingen er gået fra kirken til aftenskole, højskolen, arbejdskolen/folkeuniversitetet og senest oplysningsforbundende som den institutionsmæssige forankring. Det man har anskuet som det vigtigste dannelsesfag er også skiftet fra læsning over skrivning og regning, historie og litteratur, naturvidenskab og økonomi til vore dages fokusering på psykologi og værkstedsfag.

Overskrifterne er Korsgaards karakterisering af de fem forskellige dannelsesstraditioner der har været fremherskende i forskellige perioder, med hver deres idé om hvad oplysning er eller bør være, men også hver deres idé og diskussioner om hvor »lyset« eller dannelsen kom fra: kom den fra Gud, fra de lærde, fra menneskene selv via erfaring, fra folket og historien som en organisk helhed eller fra individualiserede personlige erfaringer. Korsgaard samler de forskellige opfattelser under fire »lysetninger«: oppefra, nedefra, udefra og indefra, der igen reduceres til to: en vertikal (op-ned) linje og en horisontal (ud-ind) linje. I følge Korsgaard skiftede man i oplysningstiden fra det vertikale lys til det horisontale, idet man ikke længere fokuserede på de lærde og den religiøse, moralske oplysning, men i stedet på mennesket og dets erfaringer. Det vertikale lys opstod dog i en ny sekulariseret udgave, som folkets og nationens lys. Det nittende

århundrede beskrives som en kamp mellem de to former for lys. Det horisontale knyttes til fornuften og naturvidenskaben, og det vertikale lys til nationen og det guddommelige som lyskilde

Den grundtvigske højskolebevægelse og den socialdemokratiske arbejderoplysningsbevægelse havde i starten forskellige opfattelser af oplysningens formål og væsen, men efterhånden som den oprindeligt internationale arbejderbevægelse blev national forenedes det grundtvigske og det sociale perspektiv i det nationale, i troen på folket som lyskilde. Folkehøjskolen blev modellen for al folkeoplysning i Danmark. Trods Hal Koch's tanker gled det politisk-demokratiske spørgsmål dog efterhånden ud af fokus i folkeoplysningen. Fritiden blev i midten af dette århundrede det felt hvor mennesket skulle udfolde sig som helt menneske. Folkeoplysning blev til fritidsundervisning også lovgivningsmæssigt. Den røde tråd der bandt højskolen til det nationale prokekt bristede for 25 år siden.

Den personlige oplysning og udvikling blev voksenuddannelsernes nye mantra, ikke mindst med (gen-)opdagelsen af de kropslige erfaringer som værende afgørende for den personlige udvikling. Det blev svært at skelne mellem undervisning og terapi. Individet og det vertikale lys kom i centrum, omend man fra forskelligt hold har forsøgt at genpolitisere højskolen med fokus på EU, det lokale, miljøspørgsmål etc. Korsgaard afslutter dog bogen med troen på at den »globale folkelighed« kan blive højskolens hgenindskrivning i et universal-historisk perspektiv. »Højskolens opgave bliver at kaste et nyt lys over det personlige, lokal og nationale liv – et globalt lys«.

Det fornægter sig ikke at Korsgaard er tidligere højskoleforstander. Højskolens historiske udvikling er bogens egentlige hovedperson, men en af de rigtig gode ting ved bogen er at højskolen og andre former for oplysning sættes ind i en større sammenhæng, samfundsmæssigt, idéhistorisk osv. Og det er en af værkets fortjenester at vi får en model at tænke de forskellige former for oplysning i forhold til. En model der gør ellers forskellige former sammelignelige og forståelige på en ny

måde. Korsgaards tidligere udgivelser omkring gymnastikkens og kropskulturens historie i Danmark fornægter sig heller ikke. Gymnastikkens rolle i voksenoplysningen får en god plads, men dette er kun en fordel, da »håndens og åndens« dan-nelse derved diskuteres i forhold til hinanden, og de bagvedliggende ideer og sammenhænge giver en bedre forståelse af begge de to former for oplysning.

Bogen kan karakteriseres som en bred kulturhistorisk fremstilling, dels om tanker-ne bag oplysninginitiativerne, dels om initiativerne komkret. Fremstillingen er primært baseret på andre forskeres mere grundige punktundersøgelser, hvilket man mærker i nogle afsnit, der lægger sig meget tæt op ad en bestemt forskers perspektiv. Det gælder fx afdelingen om statsborgerlig opdragelse, der i høj grad bygger på Ole Feldbæks afsnit i Dansk Identitetshistorie. Men med en ramme på 500 år kan man ikke vente andet. Her bliver malet med den brede pensel, med vægt på de lange linjer fremfor analysen af konkrete detaljer.

Sproget er letlæseligt, der er mange gode illustrationer og bogen kan anbefales til enhver der ønsker at blive sat godt og grundigt ind i højskolen og den øvrige vok-senuddannelses lange historie i Danmark.

Tine Damsholt

Arne Morell Nielsen:

Post og Teles Uniformer

København, Post Danmark, 1997. 160 sider, rigt ill. ISBN 87-89299-21-3. Kr. 285,-. (Bestil. hos boghandler).

Det fremgår af den ældste kontrakt fra 1704 vedrørende Postvæsenet, der i øvrigt i 1711 overgik fra kongen til staten, at postillonens uniform bestod af en rød klædes kappe, en kabuds foret med gult samt et skilt og et par støvler. Den røde uniforms-kappe eller frakke har siden været karakteristisk for Postvæsenet i forhold til andre etater, hvor Statsbanernes uniform var mørkeblå, Toldvæsenets mørkegrøn og Politiets sort.

Forfatteren, der var Post- og Telegraf-museets leder gennem 25 år, har valgt at opdele uniformsbeskrivelserne efter de

forskellige personalegrupper som hoved-kategori. Beskrivelserne tager udgangs-punkt i de enkelte reglementer og disses ændringer med en oversigt over dragtde-lene for den enkelte personalegruppe, lige fra embedsmændene i de forskellige løn-ningsklasser til ikke-tjenestemænd som fx cykelbude og avisbude. Gennem tiderne var som yderligere identifikation desuden skilte, etatsmærker og distinktioner. Uni-formsfrakkens farve var dog ikke altid rød. Skiftende reglementer pålagde forskellige personalegrupper en mørkeblå uniform.

Denne civiluniform, det vil sige uniform for en civiletat modsat den militære uni-form inden for Værnene, er desuden en arbejdsdragt, der skal være funktionel i brug. At det netop skortede på den brugs-mæssige side var gennem tiderne ofte årsag til ændringer i et efterfølgende uni-formsreglement.

Billedmaterialet fra Post- og Telemu-seet, fortrinsvis i farver, er gamle stik og uniformstegninger fra den tidlige periode, ældre fotografier fra den senere periode, nyoptagelser af genstande fra museet samt blade fra nutidens uniformskataloger. Illustrationerne supplerer og støtter fint brødteksten med forfatterens lidt ironiske kommentarer i enkelte af billedteksterne!

Bogen slutter med et resumé på engelsk, en nyttig ordliste over især teks-tile og skræddertekniske betegnelser og et register, der henviser til de forskellige uniformsdetaljer. I forbindelse med over-sigten over det anvendte kildemateriale kunne dog ønskes en fortegnelse over supplerende litteratur om Post- og Tele-grafvæsenet.

For dragthistorikeren er det godt med en bog, et katalog, der behandler en bestemt dragt – her postuniformen – i alle dens detaljer, kombinationen af de enkelte dragtdele gennem næsten 200 år, deres materiale, farve, snit og fremstilling. Der er mulighed for ikke kun at følge de ydre dragtdele, men alene opremsningen af sokker, fodtøj, poloskjorter, spencere, Bermudashorts, etc., giver et fint billede af den til enhver tid gældende dragt med de informative illustrationer.

For uniformssamleren et herligt billed-værk at slå op i og få de rette svar gennem

tekst og illustrationer på spørgsmål vedrørende farve, ændringer, knapper, distinktioner og skilte.

Reglementer for uniformering af tjenestemænd inden for Post og Tele, Toldvæsenet, DSB og Politiet har fulgt hinanden fra midten af 1800-årene. Uniformen identificerede de pågældende etater. I vor tid er den generelle uniformering af en personalegruppe i det private erhvervsliv og inden for transport- og servicefagene blevet almindelig med brug af en fælles farve, et logo og pynt som tørklæder og slips – en arbejdsdragt, der signalerer et fællesskab.
Ingeborg Cock-Clausen

Niels Gustav Bardenfleth:

Fra Tobaksspinder til Maskinoperatør

Billeder fra danske tobaksfabrikker. København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck og Skandinavisk Tobakskompagni. 216 sider, rigt ill. ISBN 87-17-06763-4. Kr. 248,-.

En fornem bog, der beskriver 300 års tobakstraditioner, på 216 sider og er rigt illustreret både med sort-hvide og farvefotografier. Bogens undertitel er »Billeder fra danske tobaksfabrikker«, og det er ikke for meget sagt, at det primært er en billedbog med tilhørende tekster. Det er helt utroligt, men dejligt, at der i tidens løb er blevet taget så mange fotografier af netop denne type arbejdspladser i forhold til andre industrier, hvor det kan knibe med at have billeder fra arbejdslivet.

Bogen er inddelt i en række store afsnit, som kommer rundt om emnet tobak set fra forskellige sider. Først drejer det sig om fabrikkens funktioner, hvor de forskellige former for tobaksfremstillinger gennemgås fra råtabak over cigarer, hånd- og maskinrullede, cigarsortering, til røgtobak, skrå, snus og cigaretter. I disse afsnit får læseren en grundig indføring i, hvorledes de forskellige processer er foregået og ændret i tidens løb lige fra midten af 1700-tallet til 1990'ernes højteknologiske fremstillingsformer. Under fabrikkens funktioner er også medtaget de hjælpefunktioner, som er nødvendige for at et firma kan køre. Det drejer sig om værksteder som f.eks. sme-

de og elektrikere, kontorer, markentenderier, køretøjer og et lille afsnit om Anden Verdenskrig og tobaksdyrkingen i Danmark.

I næste afsnit, fabrikkens folk, gennemgås de forskellige arbejdsgrupper. Det begynder med fabrikanten og mestrene og slutter med børnene og kvinderne. Tobaksindustrien er det erhverv, der beskæftigede flest børn indtil 1913, da børnearbejde blev forbudt. Det skyldtes, at produktionsprocessen var simpel, der var ingen farlige maskiner, og arbejdet var ikke fysisk hårdt.

Fabrikkens festdage er blevet til et lille kort afsnit, her har der åbenbart ikke været så mange billeder at tage af. Afsnittet fortidens fabrikker, omtaler 18 af de mest betydningsfulde med korte historiske dataer. Hele tobaksfremstillingen og industrien i Danmark er kendetegnet ved, at næsten hver by havde sin større eller mindre tobaksfabrik. De nævnte 18 blev de største og mest betydningsfulde, men alle har været gennem flere sammenlægningsprocesser og siden 1961, da Skandinavisk Tobakskompagni dannedes, er flere og flere gået ind i dette. Fra 1990 består koncernen af tre store selskaber: Orlik Tobacco Co., House of Prince og Nobel Cigars. Al tobaksindustri i Danmark er således samlet i en koncern, som bl.a. indeholder den ældste fabrik, Chr. Augustinus, oprettet 1750 i København. Den samme koncern stod bag Tobaksmuseet, indrettet 1994 i forbindelse med W.Ø.Larsens tobaksforretning på Amagertorv i København.

Det allersidste afsnit behandler tobaksindustrien i 1990'erne. Det ses, som i mange andre industrier, at fremstillingsmetoderne stort set er de samme som for 200 år siden, kun teknologien er forandret.

Tobaksindustrien har lange og historiske traditioner, og de er i denne bog beskrevet af en meget kompetent person, informationschef hos Skandinavisk Tobakskompagni, Niels Gustav Bardenfleth. Det mærkes tydeligt, at han kender tobakken indefra fra selve produktionssiden og har beskæftiget sig med dens historie i flere omgange. I 1992 udkom hans bog: Danskerne og tobakken. Han ved, hvad det hele drejer sig om, og evner derfor at beskrive processerne pædagogisk, så ikke

kendere af tobaksindustrien kan følge med i gennemgangen af de mange forskellige fremstillingsformer.

Emnet behandles professionelt og det samme gælder bogens registre. En oversigt over trykt litteratur bringes med en opstilling af, hvad der findes om hver af de omtalte fabrikker. Under illustrationer angives, hvor hvert eneste billede stammer fra, om det er fra arkiver eller firmaer. Til sidst et navne- og stedregister.

Bogen er simpelthen opslagsværket om dansk tobaksindustri, den er fyldt med dataer og oplysninger, som er nyttige for museer og institutioner, der får brug for at hente viden til udstillinger, registreringer, oplysningsvirksomhed m.v.

Forfatteren har derimod ikke analyseret bogens emner eller sat dem ind i nogen større samfundsmæssig helhed. Det sociale aspekt mangler i det store og hele, selvom der findes et afsnit om fabrikkens folk. Oplysninger om, hvordan det var at arbejde i tobaksindustrien, og hvorledes man organiserede sin hverdag må hentes i andre bøger, f.eks. »Arbejdsliv og ny teknologi«, skrevet af Jørgen Burchardt i 1995, og »R. Færchs Tobaksfabrik, Holstebro, 1869-1961« skrevet af Esben Graugaard i 1984.

En læsning af bogen kan ikke andet end give respekt for håndværk og industri. Arbejdet med tobak kræver stor dygtighed og i mange tilfælde fingerfærdighed. Disse evner kom især til udtryk i cigarsorteringen. Et arbejde, der ingen kvalitetsmæssige formål havde, men udelukkende drejede sig om cigarernes udseende. Det krævede et godt øje, tålmodighed og en utrolig fingerfærdighed at lægge cigarerne på den rette måde i kassen. Cigarerne fik faktisk en kvalitet udover den smagsmæssige ved at blive behandlet på denne måde. Masser af mennesker var beskæftiget med denne type arbejde, så længe arbejdskraften var billig. Efter 1945 blev cigarerne »pudret« med tobaksstøv, som gav dem en ensartet farve, og så forsvandt cigarsortererhåndværket, der uddannede lærlinge og svende.

Kirsten Rykind-Eriksen

Kerstin Arcadius: Museum på svenska
Länsmuseerna och kulturhistorien. Nordiska museets Handlingar 123. Nordiska Museets förlag, Stockholm 1997. 330 sider, ill. ISBN 91 7108 412 6.

Museerne er i den vestlige verden blevet et selvstændigt forskningsobjekt. Den svenske forsker Kerstin Arcadius har skrevet en afhandling om de svenske lokalmuseer eller läns museer, men det er en gennemgang, der trods sit særligt svenske udgangspunkt også kan læses som en almen gennemgang af nyere museumshistorie og som en bredere historie om det moderne samfunds identitet fra 1800-tallets midte frem til Anden Verdenskrig. Interessen for traditionen, historien og kulturarven er i sig selv resultater af modernitetens behov for sin egen modsætning. Omdrejningspunktet i afhandlingen er dog, hvordan den kulturelle produktion foregår på museerne ud fra bevaring på den ene side og aktiv medvirken på den anden.

Museernes hovedopgaver: at bevare, samle, ordne, forske og forklare kulturarven skildres metodisk gennem fem udvalgte museer. De fem museer er Örebro (1857), Växjö (1870), Göteborg (1906), Västerås (1924) og Stockholm (1933), der samtidig er eksponenter for forskellige tidsafsnit. Gennem varierende kilder fx årbøger, optegnelser, arkivalier, statslige udredninger og interviews med museumsfolk dækkes hele perioden ind. Kerstin Arcadius veksler mellem forskellige niveauer i undersøgelsen, hvor hun både går tæt på de enkelte udvalgte museers måde at løse opgaverne på, men forstår også at hæve sig op og skabe et overblik. Kerstin Arcadius har valgt et perspektiv, hvor såvel individer, organisationer og institutioner deltager og får stemme enkeltvis, men også hvordan geografiske, administrative og menneskelige relationer knyttes sammen. Lokalmuseerne blev stedet, hvor videnskabelige ambitioner og folkeligt engagement gik hånd i hånd. Denne grundige fremstilling af museerne som skabere af såvel nationalhistorie som regionale variationer vil appellere til professionelle museumsfolk og lægmænd, der er optaget af museumshistorie og kulturhistorie.

Lykke Pedersen

**Frank Birkebæk (red.):
Tidernes Samling**

Fra Roskilde Museum. Roskilde Museums Forlag, 1997. 144 sider, rigt ill. ISBN 87-88563-35-9. Kr. 100,-.

Roskilde Museum har udgivet en tryksag i tilknytning til den nye permanente kulturhistoriske udstilling, der åbnede i 1997. Kataloget indleder med nogle betragtninger, hvor der gøres rede for nogle generelle overvejelser i forbindelse med udstillingen: genstandssyn, fysisk opbygning og arbejdsform. Herefter følger en præsentation »Fra Samlingerne« i form af opslag, hvor enkelte genstande visuelt fremtoner på den ene side og en tilhørende tekst på den anden side fortæller genstandens historie eller historie ud fra genstanden. Dette afsnit i bogen disponeret kronologisk, så vi får Roskildes historie trukket op fra oldtid til nutid med udgangspunkt i enkeltgenstande.

Samarbejdet mellem det museumsfaglige personale på museet og kunstnere udefra har været en vigtig del af den nye udstilling, men har ligledes spillet en væsentlig rolle i tilrettelægningsen af kataloget. Kataloget er en æstetisk formfuldendt tryksag, der ved sit format, layout og ikke mindst præsentation af genstandene gennem meget smukke farvefotografier kun kan indbyde til at se selve udstillingen. Genstandene er fremhævet, ofte gennem nærbilleder, hvor detaljer træder tydeligt frem. De autentiske genstande er revet ud af deres oprindelige sammenhæng og afbildet på neutral blå-grå baggrund i museets fotoatelier; kun på enkelte udgravningsbilleder er genstandene gengivet i deres oprindelige miljø. På forsiden svæver genstande fra forskellige perioder omhyggeligt arrangeret i det frie rum, befriet fra deres tidligere funktion og kontekst. Musealiseringen er en realitet.

Som udtryk for diskussionen om hvorvidt museumsgenstande taler for sig selv eller skal opfattes som ledsagende illustrationer til en allerede fastlagt historie, er kataloget et skoleeksempel på, hvor man på den ene side søger at lade genstandene få plads og komme til, men på den anden side gerne vil formidle forskning og gode historier. Den skrevne historie her er

dog en traditionel kronologisk præsentation af Roskilde bys historie. Forfriskende er det dog, at den allernyeste tid også er kommet med her, hvor både fabrikation af Stryhns leverpostej, Roskildefestivalen, Risø og RUC har fundet sin plads. Bortset fra et pragtfuldt fotografi af Gustav Wied, der hænger i sine seler, kommer man dog næsten til at savne mennesker i bogen – men det var jo heller ikke det levede liv, museet ville sætte fokus på i denne omgang. Trods denne irrelevante indvending, er bogen en inspiration til alle, der vil sætte nyt lys på såvel lokalhistorie og genstandshistorie.

Lykke Pedersen

**Harald Jørgensen: Foreningen af 1837
til forsømte børns frelse 1837-1985**

En pionerindsats ydet af københavnske dommere. Herning, Poul Kristensens Forlag ApS, 1997. 153 sider, ill. ISBN: 87-7851-062-7. Kr. 188.-.

Bogen er en gennemgang af Foreningen af 1837 til forsømte børns frelse's historie med hovedvægten lagt på det organisatoriske. Der bruges megen plads til at fortælle om bestyrelsens sammensætning og især om, hvem der har været formænd. Foreningens økonomiske forhold behandles indgående, ligesom de lovgivningsmæssige forhold, som foreningen til forskellige tider arbejdede under.

Den mindste del handler om de institutioner, som foreningen begyndte at drive, da der ikke længere var muligt at sende alle de udsatte børn i familiepleje.

Foreningens erklærede holdning var, at børnene helst skulle sendes så langt væk fra deres oprindelige miljø som muligt, og da det var københavnske børn, blev mange af dem sendt til landbohjem i Jylland.

Fra starten af dette århundrede startede foreningen nogle iagttagelseshjem, et for drenge og et for piger, så man bedre kunne bedømme, hvor børnene kunne sendes i pleje, når det var besluttet, at børnene skulle fjernes fra deres hjem.

Senere fik man institutioner for svagt begavede drenge og for piger, som man ikke kunne finde private plejehjem til.

Man fastholdt dog helt op til 1950'erne tanken om, at den ideelle form var det private plejehjem så langt væk fra miljøet som muligt.

Bogens sidste kapitel handler om foreningens opløsning, som blev en realitet på baggrund af Bistandsloven af 1974, hvor det offentlige overtog administrationen af alle døgninstitutioner for børn og unge.

Foreningens aktiviteter blev afviklet, og midlerne blev samlet i en fond, »Fonden af 1982«, hvis formål var: »At medvirke til forebyggende arbejde for børn og unge under 23 år ...«

Bogen har forskellige skematiske oversigter over anbragte børn og over foreningens økonomi.

Ud over portrætter af foreningens formænd gennem de næsten 150 år og af to overinspektører for opdragelsesanstalterne, Oluf J. Skjerbæk og dir. Holger Horsten, er der billeder af foreningens institutioner og nogle vældig gode fotografier fra det daglige liv i to af institutionerne, Niti-hus og Roskilde Hvile, taget i 1916 og nogle få fra Tårupgård fra 1950'erne.

Det er i billedteksterne, man får lidt at vide om, hvordan livet formede sig på institutionerne. Det havde været spændende at komme lidt dybere ned i den side af sagen.

Bogen er, som det antydes i undertitlen, en hyldest til de københavnske dommere, der viste samfundssind og påtog sig den opgave at prøve at redde de forsømte børn, så de kunne blive gode og nyttige samfundsborgere.

Til sidst i bogen, der er pænt udført og indbundet i stift lærredsbind, findes en billedfortegnelse og et personregister.

Birgit Andreasen

Svend Aage Andersen:

Arbejderkulturen i velfærdssamfundet

SFAH – Skriftserie nr. 39, 1997. 335 sider, ill. ISBN 87-87739-43-7. Kr. 325,-. For medlemmer af SFAH kr. 275,-.

Der er ikke skrevet meget om arbejderkulturens historie i Danmark, og slet ikke om perioden efter 1945. Det sidste råder Svend Aage Andersen bod på med en omfattende og inspirerende bog.

Svend Aage Andersen går ind for et bredt, antropologisk præget kulturbegreb (livsformer) og opfatter arbejderkulturen som en proces. Ændrer samfundet sig, gør arbejderkulturen det også. Og i perioden fra 1945 til 1990 er der sket store økonomiske, strukturelle og politiske ændringer af det danske samfund. De ændringer er Svend Aage Andersen meget optaget af at forklare og bruger megen plads til det i bogen ud fra en næsten historisk materialistisk tankegang uden at være dogmatisk.

Nedslaget i arbejderkulturen undersøges i arbejderbevægelsens kultur, arbejdets kultur, familiemønstre og bolig, socialisation, uddannelse og livsforløb samt fritidskultur hver for sig beskrevet og sammenlignet for perioderne: 1945-1957 (landbrugssamfundet), 1958-1973/81 (industri-samfundet) og 1987/82-1990 (post-industrielle samfund).

Interessant er det, at Svend Aage Andersen mener, at der stadig eksisterer en arbejderkultur, men at den har ændret sig meget fra det socialdemokratiske udgangspunkt og er blevet en del af samfundets kultur, som den ikke grundlæggende står i modsætning til mere. Et af hovedpointerne hos Svend Aage Andersen er, at det socialdemokratiske projekt: Velfærdss-taten har været med til at tage luften ud af den »klassiske« arbejderkultur ved at statsliggøre den og ved at satse mere på en kultur for arbejderne end arbejderens egen kultur (s.183).

Svend Aage Andersen mener, at der fra 1945 til 1990 kan tales om tre faser i arbejderkulturens udvikling. Det er i) den segregerede arbejderkultur (ca 1945-64), ii) den velstandsorienterede arbejderkultur (ca 1965-78) og iii) den privatiserede arbejderkultur (ca 1979-90) (side 300-312). I den segregerede arbejderkultur findes endnu rester af en afsondret, segregeret arbejderkultur i boligmiljøerne og i arbejderbevægelsens organisationer, men de forsvinder så (s.301).

Bogen er en »tredeelt analyse ikke blot af arbejderkulturen i snæver forstand, men af samspillet mellem velfærdsstatens udvikling som samfundsmæssigt projekt og arbejderklassen og dens kultur og selvforståelse« (omslaget på bogen).

Det er en imponerende gennemført analyse, som er med til at skabe fornyet interesse for arbejderkulturens historie og en fremtidig arbejderkultur, hvis man som Svend Aage Andersen mener, at vi stadig lever i et klassesamfund (s.300), og som han giver mange eksempler på op til i dag fra undersøgelser. Vi skal ikke her nærmere komme ind på de mange skarpsindige og gode iagttagelser, som bogen som pionérarbejde rummer, men opfordre folk til at læse den.

Nu er det ikke meningen, at jeg nødvendigvis som anmelder kun skal optræde som mikrofonholder. Der er også problemer med denne bog. Arbejderkultur i snæver forstand eller for sig selv er blevet meget nedprioriteret, hvis ikke »ånden« og elementer i arbejderkulturen, som folklorister og etnologer finder interessante, er forsvundet i alle disse statistiske oversigter, historiske periodeopdelinger fulgt godt op af sociologiske og psykologiske henvisninger. En periode på 45 år er heller ikke lang nok til at ændre et kulturmønster afgørende.

Det er en tværfaglig undersøgelse, hvor støvsugeren dygtigt og flittigt har været ude i alle hjørner for at hente belæg og litteraturhenvisninger, og udenlandsk litteratur inddrages. Mest vellykket er formidlingen til forståelse af denne periode fra psykologi, sociologi og historiske fremstillinger, medens »subjektive« belæg inddrages mere tilfældigt fra erindringer og arbejderlitteratur. Få henvisninger er der også til folkloristik og etnologi. Selv har Svend Aage Andersen ikke foretaget indsamlinger af erindringer.

Problemet med tværfaglig forskning, også i arbejderkultur er nok, at en enkelt forsker ikke kan beherske hele feltet eller indleve sig i forskellige fags terminologi og forskningsfelt. Litteraturforskere er f.eks. optaget af god og dårlig arbejderlitteratur, men det kommer Svend Aage Andersen ikke ind på. Folkloristik ville efterlyse en systematisk gennemgang af kulturelementer, fortællerepertoire og revitalisering, men det sker ikke. F.eks. blev arbejder 1. maj revitaliseret fra begyndelsen af 1970 og hos Socialdemokratiet fra 1976, men det interesserer ikke Svend Aage Andersen, selvom der findes litteratur om det.

Og etnologer ville nok også komme med indvendinger.

Det er ikke en kulturanalyse og/eller traditionsanalyse af arbejderkultur efter 1945. Det er mere en historisk sociologisk/socialhistorisk undersøgelse, som klart afdækker aspekter i arbejderkulturforskningen og lægger op til påpegning af fysiske, økonomiske og strukturelle forklaringer på ændringer i en arbejderkultur efter 2. Verdenskrig i Danmark.

Flemming Hemmersam

Kim Jacobus Paulsen:

»Det nytter ikke, at vi stritter imod...«

Da Nordals blev industrisamfund i perioden 1950-1970. Udg. af Historisk Samfund for Als og Sundeved. (Fra Als og Sundeved – Bind 74, red. af Inge Adriansen). 176 sider, ill. ISBN 87-87153-254. ISSN 85-0845. Ekspedition: Museet på Sønderborg Slot, 6400 Sønderborg.

Det er forandringerne på Nordals og problemerne mellem de herboende og tilflyttere, som denne bog handler om. Perioden er afgrænset til 1950-1970, hvor Nordals blev industrisamfund på grund af Danfoss.

Det er en periode, hvor mange flytter især til Havnbjerg kommune, som en af de 7 nordalsiske kommuner, der i 1970 ved kommunesammenlægningen sammenlægges under Nordborg kommune. Befolkningen i Nørherred blev godt og vel fordoblet fra 1921-1965.

Danfoss kan ikke få arbejdskraft nok, noget som også ændrer landbrugets maskinpark i området, skaber boligproblemer for tilflyttere, får den politiske magt til at skifte fra Venstre til Socialdemokratiet og giver muligheder for gnidninger mellem den lokale befolkning og tilflyttere, som bl.a. samler sig i en hel ny stor sammenhængende bebyggelse Langesø i Havnbjerg, som fra 1957 opretter Republikken Langesø, en forening der fungerer i få år, men som sætter mange kulturelle aktiviteter i gang for børn og voksne. Langesøbebyggelsen virker i det hele taget provokerende på de herboende og herfra kommer også stemmerne til en upolitisk liste, som bliver tungen på vægtskålen i 1966,

hvor en gårdejer efter 26 år som sognerådsformand/borgmester i Havnbjerg afløses af en socialdemokratisk værkfører.

Indtil 1950 var Nordals et udpræget landbrugsområde, hvor arbejdskraft kom til landet og ikke vandrede til byen på grund af Danfoss. I bogen har Kim Jacobus Paulsen gjort meget ud af grafisk at forklare befolkningens sammensætning og ændring i den, erhvervsudviklingen og politiske sammensætning. Han er især optaget af Havnbjerg, men også Holm sognekommune inddrages.

Vi er jo i Sønderjylland og dermed også i et område, hvor de nationale spændinger spiller ind. F.eks. var der over 30 % tysksindede stemmer i 1920 ved Nordborg flække, og i Havnbjerg sognekommune i 1937 stemte 15 procent på Slesvigsk Parti.

Det kommer bl.a. frem, da Havnbjerg Idrætsforening i 1957 blev stiftet af tre markante tilflyttere med rod i Langesø. De gamle beboere ønskede, at det skulle være en dansk idrætsforening, hvor det blev taget hensyn til det nationale og det folkeligt kulturelle, men som de nye tilflyttere ikke havde noget forhold til og heller ikke ønskede at få. Der blev dog nedsat et kulturelt udvalg, som efter 2 år fik tilflyttere som medlemmer, og kaffebord med dilettantopførelser afløstes af revyer.

Nordborg og Omegns Ungdomsforening, stiftet 1907, hvis historie Kim Jacobus Paulsen også kommer ind på, var et eksempel på en dansksindet national ungdomsforening, der dyrkede sport, men også arrangerede foredrag. Den blev nedlagt i 1970. Tidens unge passede ikke til det traditionelle program.

Historikeren Kim Jacobus Paulsen giver mange, også humoristiske eksempler på de lokale modsætninger. Til sin rådighed har han bl.a. haft en omfattende udklipssamling fra Danfoss Museet og interviews som andre og han selv har gennemført. Vi kommer tæt på i hverdagen og i fritiden.

Som folklorist slår det en, at det er en skam at det materiale kun bliver brugt som vandbærer for en historisk problemstilling. Der er jo tale om et omfattende fortælle-repertoire, der lever i befolkningen på Nordals, og som stadig kan indsamles, med bl.a. historier om Danfoss, de herboende og tilflytterne, som en historiker ikke

rigtig kan udnytte, fordi han interesserer sig for historie, og ikke (mundtlige) historier, som en folklorist gør.

Det er en letlæst bog med mange gode illustrationer og kan anbefales.

Flemming Hemmersam

Anders Enevig:

Cirkus og gøgl i Odense 1826-1844

Odense, Odense Universitetsforlag/Stadsarkivet i Odense, 1997. 294 sider, ill. ISBN 87-7838-357-9. Kr. 200,-.

Odense er en heldig by. Her bor den flittige forsker Anders Enevig, som nu har udsendt bind 2 (af 4) i den imponerende totalregistrering af de omreisende forlystelsers opdukken i Odense fra 1640 til 1940. Dette bind indeholder ca. 1200 notitser fra Odense aviser 1826-1844 opstillet i datoorden med indskudte relevante billedplancher, som opregnes med personnavn og dato bag i bogen. Her findes også litteratur og kildehenvisninger samt et fyldigt personregister, som gør det muligt til en vis grad at følge de omreisende forlystelser på vej til Odense eller efter afrejsen. I indledningen gør Anders Enevig da også opmærksom på, at »interesserede, der arbejder med omreisende folkelige forlystelser, her kan finde netop de henvisninger til andre aviser og andre kilder, som forhåbentlig kan løse op for et problem eller give stof til ny viden, - - .« Om sit formål med bogserien skriver Anders Enevig: »Jeg beder derfor om, at disse bind betragtes som en slags register og oversigt over, hvad der er sket på feltet set her fra Odense«. Det er rigtigt, men denne bog kan også læses i større partier. Når man slår op på en notits, fanges man uvilkårligt af de omliggende og fascineres af den mangfoldighed af forevisninger, der blev tilbudt borgerne i Odense i første halvdel af 1800-årene, en periode, som Anders Enevig betegner som »de omreisende forlystelsers ungdomsår, læreår og lømmelalder«. Vi glæder os til at se forlystelserne blive voksne i de to følgende bind af dette pionerarbejde. Man kunne ønske sig, at forskere i andre byer kunne gøre Anders Enevig kunsten efter.

Ib Varnild

Jan Møller:

Københavns ældste butikker

København, Strandbergs Forlag, 1997. 72 sider, ill. ISBN 87-7717-107-1. Kr. 148,-.

Denne bog er blevet til efter en henvendelse fra forlag og forfatter til en række eksisterende firmaer i det indre København, grundlagt før 1870. Fra 18 detailforretninger er der stillet kildemateriale i form af billeder og tekst til rådighed. Dette materiale er suppleret med billeder fra offentlige arkiver og et dusin farvefotografier, bl.a. optaget 1997 til bogen af Strüwing reklamefoto. Jan Møller har skrevet letlæste tekster til hvert firma samt en indledning med titlen »København i gamle dage«. Heri føres vi omkring 1950 på en nostalgisk vandring forbi de nu forsvundne specialforretninger på Købmagergade og Strøget. Butikskulturen længere tilbage i tiden berøres kun ganske kort, og indledningen slutter med en kort oversigt over Københavns topografi fra 1720'erne til 1860'erne, perioden, hvori firmaerne i bogen er grundlagt. Som illustration vises en farvelitograferet plan af København 1838 med byens inddeling i kvarterer.

Bogen er overskueligt tilrettelagt med tospaltet tekst og kolumnetitel. På omslaget ses en københavnsk gadescene med to tjenestepiger, efter maleri fra 1899 af Edvard Petersen. Bogens titel: »Københavns ældste Butikker« kan måske virke en smule misvisende. Bevarede gamle butiksinteriorer kan kun ses i nogle få af de omtalte forretninger, og begrebet butikker er endda udvidet med vinstue, restaurant og violinbygger. Det ser også ud til, at der har manglet autentiske billeder til nogle af afsnittene, så man har måttet supplere med illustrationer fra »Punch« og »Illustreret Tidende«. Tekstredaktionen har måske også været lidt hastig. Om Arne Jacobsens berømte hus på Gammel Torv læser man side 31 fx.: »Eftertiden har dog måttet erkende, at Stellings Hus blev en milepæl i dansk arkitekturhistorie, og i dag vil sikkert de færreste begræde, at der ikke blev opført en stilmæssig efterligning af de nedrevne bygninger.« Og på side 6 kaldes Danmarks berømte dukketeaterforlægger Alfred Jacobsen for »Carl Jacobsen«.

Ib Varnild

Ib Askholm: Gamle danske vejrvarsler

Billesø & Baltzer, Værløse 1997. ISBN 87-7842-022-9. Kr. 158,-.

Det fremgår ikke af bogen, at den er en revideret udgave af Ib Askholms tidligere udgivelse, med samme titel, (Lademann 1987), suppleret med bl.a. let reviderede uddrag af »Ruth Gunnarsen: Vore gamle kalenderdage«, redigeret af Ib Askholm (Lademann 1986, genoptrykt 1990). Men efter at have parallellæst begge udgaver og Ruth Gunnarsens bog, er jeg ikke et øjeblik i tvivl om at det forholder sig sådan. Den nye udgave virker uoverskuelig og kompakt i sit layout,

Bogen lever fint op til sit formål om ikke »at tilvejebringe materiale, der kan anvendes til sammenlignende studier af vejrvarsler kontra moderne meteorologi«.

Derimod er det knap så fint med hensyn til det påståede formål, om: »... at give et indblik i vore forfædres og -mødres verden, samt om muligt at afdække et hjørne af en svunden generations hverdag og tankesæt ...«.

Sprogetonen i den nye udgave er ændret, så den mange steder virker som »afstandstagende/garderende« med, for mig at se, vilkårligt indskudte fyldord, eksempelvis: »bøndernes gamle evighedskalender, primstavens er ændret til »bøndernes gamle evighedskalender, den såkaldte primstav« (min kursivering).

Stort set alle varsler fra 1987-udgaven er medtaget i den nye udgave, men Ib Askholm har revideret i godt en tredjedel af disse. Vendinger som: *sædvanligvis, i den nærmeste tid, så at sige, som regel, med stor sandsynlighed, med ganske stor sikkerhed, meget ofte, næsten altid, m.fl.*, er typiske tilføjelser i mange af varslerne fra 1987-udgaven.

Når et varsel som for eksempel: »Fede vildgæs ved efterårstide varsler en streng vinter, er de magre, bliver vinteren mild« ændres til »Fede vildgæs ved efterårstide varsler i reglen en streng vinter, men er de magre, bliver vinteren sædvanligvis mild« (min kursivering), så kvæler disse fyldord magien, og det svækker troværdigheden i Ib Askholms formulering af varslerne, som værende en del af en svunden generations hverdag og tankesæt.

Den nye udgave er udvidet med en del flere eksakte oplysninger, eksempelvis tidsangivelser, men disse går for tit i et med varslerne og virker, på samme måde som fyldordene, kvælende på magien. Sådanne supplerende oplysninger havde været mere velanbragt i et 'leksikon' bag i bogen.

Afsnittet om meteorologiske vurderinger er en spændende fornyelse. Det gælder også for afsnittet om vejrsten og vejtræer, dog er ca. halvdelen af teksterne her sagn om naturfænomener, der ikke omhandler vejrvarsler.

Sidste afsnit om digterne og det danske vejr er, ud over at være smuk lyrik, udelukkende fyld, der fortæller at det er vinter i januar, fastelavn i februar, regn og sol i marts ...!

Illustrationerne, der er af Ludmilla Balfour, er i begge udgaver fordelt med ca. to tredjedele 'magiske' tegninger og en tredjedel, der er som taget ud af zoologi- og botanik fagbøger, dog ligner stæren en solsort og storke en hejre. Nu er det jo en smagssag om man kan lide eller ikke lide illustrationer, men brugen af disse virker lige så vilkårligt som brugen af de mange fyldord.

De gamle vejrvarsler er, som Ib Askholm udtrykker ønske om, med til at skærpe opmærksomheden på den omgivende natur. Jeg hygger mig når jeg tror jeg kan lugte et uvejr eller når skyernes farve og form fortæller mig, om jeg kan efterlade regntøjet derhjemme. Jeg kunne meget langt have båret over med revidering og supplerer i denne genudgivelse, men Ib Askholm dræber magien i mine gamle vejrvarsler, og der er ikke gods nok i de nye varsler og afsnit, til at opveje dette.

Grethe Knudsen

Heidi Pfeffer:

Jul i mands minde på Lolland-Falster

Nykøbing F., Museet Falsters Minder, 1997. 192 sider, rigt illustreret. ISBN 87-88334-28-7. Kr. 168,-.

Bogen bygger på tre indsamlinger om julen, som er foretaget fra 1940 til 1996. Den ældste indsamling blev gennemført af Berlingske Tidende i 1940 om den opgave

avisen gav sine læsere var at beskrive barndommens jul, og den yngste en lokal indsamling foretaget af Falsters Minder 1990-1996. For at opnå en bedre repræsentativitet, erhvervsmæssigt, socialt og geografisk, blev der suppleret med optegnelser fra Dansk Folkemindesamling og Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser.

På grundlag af bl.a. dette materiale har folkloristen Heidi Pfeffer lavet bogen. Ud over de 42 erindringer, som er opdelt i tre tidsafsnit, er der bag i bogen fire sammenfattende afsnit: *Julemad og -drikke*, det bygger delvis på erindringerne, delvis på ældre kokebøger. Da de gamle opskrifter er fra en tid, hvor man ikke havde el-komfurer, er der ikke oplyst om bagetid og varmegrader – så forfatteren anbefaler at man rådfører sig med moderne kokebøger inden man går igang med julebagningen m.m.

Derefter et afsnit om *Julestads*, byggenede på en bog fra 1880: »Juletræet som vor Moder lærte os at pynte det«, med forlæg og skabeloner til net, kæder, kurve og ikke mindst hjertes.

I det efterfølgende *leksikale afsnit*, udarbejdet på grundlag af besvarelserne på Falsters Minders undersøgelse. På grund af besvarelsernes karakter, er der tale om en alfabetisk gennemgang af juletraditionerne i landbomiljøet i den første halvdel af det 20. århundrede.

Sidst i bogen har Heidi Pfeffer skrevet en *sammenfatning*, som viser udviklingen i juletraditionerne – fra det gamle julegilde på landet uden juletræ og julegaver til den moderne jul, som ikke er meget forskellig på landet og i byen. Man kan følge påvirkningerne fra byen over herregården og præstegården. Udgangs for Falsters Minders undersøgelse var at finde og påvise specielle, lokale traditioner, men resultatet blev, at nydannelserne er nået til Lolland-Falster samtidig med at de er kommet til det øvrige land.

Man må beundre Pfeffers opsporing og udvalg af illustrationer – gamle og nye fotografier, billeder fra julehefter m.m. og ikke mindst illustreret Tidendes xylografier, som er så kjenkelige at reproducere. Der er ikke sparet på udstyret og papiret, så der er tale om en både god og nyttig og

fornem publikation – også takket være en række tilskud fra en række tilskud fra private og offentlige institutioner.

George Nellemann

**Jan Bill, Bjørn Poulsen og Ole Ventegodt:
Dansk søfarts historie.**

Fra stammebåd til skib

København, Gyldendal, 1997. 288 sider, rigt illustreret. ISBN 87-00-24318-3. Kr. 388,-.

I maj 1997 udkom denne flotte bog – samtidig med at Folk og Kultur 1997 var i trykken. Det er svært at være aktuell i en årbog!

Bogen behandler udviklingen i skibstyper og søfart på en bred baggrundsskildring af hvordan samfundet og skibsbygningsfaget har udviklet sig. Fra jæger- og fiskerkulturernes stammebåde, som måske var mere at betragte som fangtsredskaber end transportmidler over vikingeskibene, som var både fragt- og krigsskibe til koggerne, som især var handelsskibe.

Bogen er velskrevet og især Ole Ventegodts afsnit dejligt mundrette.

En bog af denne størrelse kan man ikke referere i en anmeldelse, men tro mig – den er god. Billedredaktøren har været vidt omkring i kirker (kalkmalerier), den europæiske middelalderlitteratur (illuminerede håndskrifter og træsnit), slotte (f.eks. Gobelinerne på Kronborg) og på museerne, som jo har såvel genstandene som fotografier fra undersøgelser i marken (som også kan være under vandet). Og så er der jo naturligvis Bayeuxtapetet.

For at illustrere rejseruter (korstog f.eks.) udbredelser (f.eks. af godtlandske døbefonte, der var en eksportvare, som findes helt ned til Belgien) og hjemsteder (f.eks. for de skibe, der anløb bestemte toldsteder) – har Johs. Frederiksen tegnet sine klare og overskuelige kort.

Bogens sidste 38 sider er kommenteret bibliografi for de enkelte perioder, noter, kilder og litteratur samt alle de registre man kan forlange plus en billedfortegnelse.

Og når alle disse gode ting er ombrudt af Jens Lorentzen, kan man dårligt få det bedre.

George Nellemann

Karsten Sedal:

Bundgarnsfiskerne i Mosede

Greve 1997, Greve Museum, 1997. 120 sider, rigt ill. ISBN 87-89367-05-7. Kr. 135,-.

Karsten Sedal har, som vikar på Greve Museum i 1996, haft lejlighed til at koncentrere sig om fiskeriet i Køge Bugt, og han er kommet godt rundt om det – og dybt ned. Han har snakket med fiskerne, været ude med dem og han har tilsyneladende været nede i alle relevante arkivaliske kilder.

Bundgarnsfiskeriet er et fiskeri, som kræver en ret stor kapitalindsats og god plads: til pæle, ramslag, ophalergrej, traktor, lastbil, stort garnhus, flere brudgarnsjoller med motor og travaljer uden. Endelig naturligvis garnene: De består af en lang rad, som regel sat ud fra stranden og selve bundgarnet, hovedet, som er en fælde for fiskene. Det hele er enten på den gamle måde holdt oppe af pæle eller, på den nyere måde, båret af bøjer og forankret i havbunden med korte pæle. Et enkelt stort garn kan idag koste op mod en 200.000 kr., og en stor pæl 500.

Det er altså ikke noget man sådan lige starter ene mand. Størstedelen af de danske bundgarn ejes da også af bundgarnsselskaber, som ofte er familieforetagender der er et par generationer gamle. Og da selve fiskeriet kun foregår om efteråret har selskaberne ikke lønnede folk udenfor selve sæsonen. Vi taler altså her om blankålsfiskeriet, som giver 80-80% af Mosedefiskernes indkomst. Forårs- og sommerfiskeri lønner sig dårligt i vore dage,

Sedal gennemgår som indledning den almindelige danske fiskerihistorie: fra bi-erhverv for strandboer, fiskerbønder og husmænd til vore dages erhvervsfiskeri. Derefter snævrer han feltet ind til Køge Bugt og Mosede. Han beskriver bundgarnsfiskeriets teknik og årets gang på Mosede havn.

Når garnene og pælene er taget op hen under jul, går det hele efter og skader repareres i vinterens løb. Om foråret får både og eventuelt også motorerne en overhaling, så de er klar, måske til at sætte forårgarn i april, men i alle fald til ålemørkerne om efteråret.

Bundgarnsfiskeriet er i tilbagegang; fra er maksimum på 325 bundgarn i 1965 er der nu i Køge Bugt næppe mere end 60-70 tilbage.

Sedals grundige beskrivelse af fiskeriet er suppleret med mange citater fra hans fiskerkontakter og en mængde fotografier. Der er naturligvis arkivbilleder i den første, historiske del, men i den »recente« del er der tæt med hans egne fotografier i både sort/hvid og farve. Han er også en god fotograf.

Roskilde amtsmuseumsråd har støttet udgivelsen af denne gode bog.

George Nellemann

Halvor Petersen:

Et stykke med leverpostej – Danmarks nationalpålæg

Roskilde Museums Forlag 1997. 131 sider, illustreret. ISBN 87-88563-34-0. Kr. 75,-.

Med noget »så ordinært, så dansk og så hverdagsagtigt som et stykke med leverpostej« tager Halvor Petersen os med på en kulturhistorisk rejse, der spænder over næsten 700 år.

Rejsen begynder i middelalderen, hvor Roskildekanniken Henrik Hapenstræng blandt sine lægebøger efterlod sig en kogebog med opskrifter på postej. Også Saxo har sandsynligvis sat tænderne i en god postej, ganske sikkert er det i hvert fald, at Grundtvig har kendt til og ladet sig inspirere af denne spise, da det er i hans oversættelse af Saxos latinske Danmarks-historie, postejbagere pludselig optræder.

Leverpostej fremstillet af svinelever, og den egentlige forløber for den leverpostej vi kender til i dag, synes at kunne føres tilbage til franskmanden F.L. Beauvais, der den 20. oktober 1847 åbnede et charcuteri i en kælder i Østergade, København.

At leverpostej tidligere ikke var hvermands kost, men forbeholdt det velstillede borgerskab fremgår tydeligt af opskrifter hentet fra midten af 1800-tallet, som er gengivet i bogen. Ifølge en af disse skal der til én svineleverpostej bruges følgende: en svinelever, et pund flæsk, et pund medisterfars, tolv ansjoser, otte æg, en halv pot mælk, løg, peber, nellike, salt, timian, mel, sky, soya samt dyrekød af bov

eller kølle. En standard leverpostej som vi køber den i supermarkedet i dag indeholder: svinelever, spæk, mosede kartofler, løg, mel, æg, skummet mælk, salt og peber – ak ja hvor menneskene ind i mellem snyder sig selv for meget!

Først fra begyndelsen af 1900-tallet fremstilles leverpostej, så den mindre bemidlede del af befolkningen også havde mulighed for at nyde et stykke med leverpostej.

Bogen koncentrerer sig om perioden fra 1847 til 1950. Man fornemmer tydeligt at den historiske del har haft Halvor Petersens største interesse, og derfor fungerer denne del af bogen også bedst. Gennem, hvad der har måttet være et kæmpe research arbejde, tegner forfatteren et livagtigt og spændende billede af 1800-tallets københavnske butiksliv blandt viktualiehandlende og spækhøkere. Livet på og omkring flæsketorvet både før, under og efter anden verdenskrig beskrives indgående, og er særdeles interessant læsning. Lars Pedersen, Jens Steffensen og Henry Stryhn – alle tre vigtige producenter og personligheder indenfor fabrikation af leverpostej behandles grundigt i bogen, hvor deres livshistorier fortælles. Disse personafsnit er nok i virkeligheden bogens bedste, da man i disse virkelig fornemmer hvordan forfatteren via sin research, og de interview han har foretaget i forbindelse med projektet, har dannet sig et billede – en fornemmelse for disse personer, der gør hans præsentation af dem vældig personlig og varm.

Den sidste 1/5 af bogen er forbeholdt tiden fra 1960 og frem til i dag. Her mister forfatteren sin gnist. Det nutidige stof fremstilles hovedsageligt i tørre tal og har karakter af ren oprensning. Hvor det historiske stof fortolkes og relateres til samtidens øvrige vigtige og interessante forhold og begivenheder, er det som om det nutidige blot er statistikker, nedfældet i bogen uden nogen egentlig analyse. Derfor bliver denne del af bogen kedelig og uinspirerende læsning. Hvorfor skulle denne del med?

Trine Ravn

Jens Bonke (red.): Levevilkår i Danmark. Statistisk oversigt 1997

København, Danmarks Statistik og Socialforskningsinstituttet, 1997. 444 sider. ISBN 87-501-0999-5. Kr. 198,-.

Denne nyttige bog udkommer nu for sjette gang – den første kom i 1976. For folk der studerer samtiden er den et fortrinligt hjælpemiddel, som dels fortæller, hvor vi står på en lang række områder og dels giver udviklingen siden seneste udgave, som udkom i 1992.

De emner eller områder, der behandles er i udvalg: befolkningen og befolkningsudviklingen, familien, boligen, børn og ældre, men også arbejde og fritid, økonomi, sundhed og uddannelse.

Bogen er meget hensigtsmæssigt opbygget: man begynder med en generel sammenfatning, og i de enkelte kapitler er der, som indledning, en redegørelse for hovedpunkterne i kapitlet, altså det man kan udlede af de efterfølgende statistiske oplysninger i tabeller og grafer. Fx er der i befolknings-kapitlet denne oplysning, som måske vil undre mange: Andelen af udenlandske statsborgere er steget fra 1.9 % i 1980 til 4.5 % i 1997. *To tredjedele af disse er kommet til landet fra Europa og Nordamerika.*

I fritidskapitlet kan man se, at der er færre som læser avis, samtidig med at den tid voksne tilbringer foran fjernsynet er steget fra 1 time i 1984 til 2 timer og 45 minutter i 1995. Forbruget af fjernsyn stiger med alderen – højest er derfor pensionisternes med 4 timer om dagen.

Også i familie kapitlet er der resultater, som det er nyttigt at kende – at den gennemsnitlige vielsesalder er steget med ca. 5 år. Og man kan også læse, at arbejdsdelingen i hjemmene stadig er skæv.

Da bogen beskæftiger sig bredt med levevilkårene og dens oplysninger er letforståelige, anbefaler udgiverne den til brug i undervisningen. Der er derfor et særligt kapitel om statistik i undervisningen, hvor der gøres rede for formålet med den offentlige statistik og om hvordan man læser tabeller. Også indsamlingsmetoderne og fejlkilderne er beskrevet.

Det har for øvrigt været en nyttig bog for Nationalmuseet, som netop i 1997-98 har

planlagt en udstilling om det 20. århundrede. Det er jo nyttigt for kulturhistorikere at kende nogle størrelsesordner.

George Nellemann

Inge Adriansen:

Det sønderjyske kaffebord – et samspil mellem nationalpolitik og kosttradition

Grænseforeningens Årbog 1998, udgivet som særtryk, 46 sider. Grænseforeningen, Peder Skrams Gade 5, Postboks 1530, 1020 København K., tlf. 33 11 30 63.

Grænseforeningens årbog 1998 bringer en stor artikel af Inge Adriansen ikke om sønderjyske kaffeborde, men om *Det sønderjyske kaffebord*. Kaffeborde blomstrede også i andre landsdele fra slutningen af 1800-tallet, især i velstillede gårdejermiljøer, men i Sønderjylland fik det sin særlige udformning og ritual.

Inge Adriansen redegør for kaffebordenes rødder fra 1860'erne og fremefter, beskriver blomstringstiden ca. 1890-1914 og placeringen i nationalitetskampen.

At Sønderjylland var under tysk styre 1864-1920 fik sin betydning – også for kaffebordene. De danske forsamlingshuse fik kun sjældent spiritusbevilling, altså ingen kaffepunch og grog, men i stedet et overdådigt opbud af bagværk. Mange af kagerne var af den slags som også var på mode andre steder både i Nordtyskland og Danmark, men sønderjyderne fastholdt gamle typer som gode råd og forskellige slags søsterkager, og rækkefølgen af de 7 slags bløde og de 7 slags hårde kager var særegen. Det samme var skikken med at lade kagefæde gå rundt, så gæsterne kunne opbygge hver sit lille lager på kaffestellets sidetallerken – praktisk, når kaffebordet var en del af folkelige møder med fællessang og talere, der ikke hele tiden skulle forstyrres af kagefadenes raslen.

Kaffebordene hører også hjemmene til, og her konkurrerede husmødrene på livet løs. Storhedstiden var ca. 1890-1914, men med nye højdepunkter omkring Genforeningen 1920, besættelsen 1940-45 og den efterfølgende fornyede grænsekamp. Efter en afmatning mærkes i 1990'erne en fornyet interesse, evenement-kulturen skal have sit at samles om. Arrangører af begi-

venheder søger efter det særegne, og de interesserer sig næppe for Inge Adrian-sens redegørelse for, at kaffebordene måske ikke er helt så enestående, som myten kræver. Det véd hun godt, og hun skriver da også klogt om de mange tiltag til at fastholde forestillingen om *det sønderjyske kaffebord som noget ganske enestående. Det vil denne artikel sikkert også gøre – uanset konklusionen – og det gør ingenting. For kaffebordet i Sønderjylland har været noget specielt i kraft af kage typerne, kagenavnene og serveringen og ikke mindst ved at vise samspillet mellem den lille og den store historie.*

Sidste afsnit er et velvalgt udvalg af opskrifter, der sætter dem, der skulle have lyst til det, i stand til at genskabe et kaffebord.

Artiklen bygger på de undersøgelser og indsamlinger, som Museet på Sønderborg Slot har foretaget siden 1971, bl.a. publiceret i Folk og Kultur 1979. Den foreliggende artikel er en viderebearbejdning, velskrevet og veloplagt. Artiklen er udsendt som særtryk af Grænseforeningen.

Else-Marie Boyhus

Historical Studies on Folk and Traditional Music

Edited by Doris Stockmann & Jens Henrik Koudal

Danish Folklore Archives & Museum Tusculanum Press. Copenhagen 1997, 260 sider, illustrationer og nodeeksempler. ISBN 87-7289-441-5. Kr. 250,-.

I april 1995 samledes ca. 30 forskere fra 15 forskellige lande i København for at drøfte folkemusikalske emner ud fra historiske kildestudier. Gruppen, som er en studiekreds under *International Council for Traditional Music*, havde på sin 11. konference valgt at koncentrere sig om to hovedtemaer: 1) *Traditional music between urban and rural communities* og 2) *Music and work*. Resultatet er blevet denne udmærkede bog med en række læseværdige artikler, 13 på engelsk og 9 på tysk.

Tema 1 behandles mest omfattende og underinddeles i fire afsnit efter geografisk-kulturelle kriterier: Baltikum, Central-

europa, Balkan og lande uden for Europa. Forfatterne skildrer, hvordan skiftende tiders politiske begivenheder og sociale omvæltninger har ført til forskellige stiludviklinger i folkemusikken. Ud fra gamle retsprotokoller, provstearkiver, rejsebeskrivelser, middelaldermanuskripter, spillemandsbøger etc. belyser de, hvordan musiklivet var organiseret før i tiden. Dertil kommer deres egne erfaringer, som de har erhvervet gennem personligt feltarbejde, og som sammen med den historiske viden kan øge forståelsen af nutidens traditionelle musik. Her skrives mest om instrumentalmusikken, hvilket er meget naturligt, eftersom forbindelsen mellem by og land navnlig formidledes af landsbyspilmænd og professionelle bymusikere på forskellige niveauer. Men også på det sanglige område ses en vekselvirkning mellem by og land, fx hører vi om, hvordan humoristiske og sarkastiske sange i bulgarske byer har lånt melodiske og rytmiske træk fra landsbysangen, og hvordan en gammel sangteknik, som tidligere anvendtes af nomader i Tyrkiet, nu er bevaret i instrumentale versioner og gennem bymusikere videreudvikles til en slags kunstmusik. Tema II omhandler bl.a. danske arbejdssange, litauiske høstsange, kvinders flerstemmige sang i Portugal og brugen af posthornsignaler.

Som sagt er det nyttigt at kende historien for at forstå musikken. På den anden side kan analysen af selve det musikalske stof undertiden blive afgørende for bestemmelsen af genres oprindelse og ligefrem være med til at påvise historiske sammenhænge.

Det er en fin bog – lædigt indhold, omhyggeligt redigering og pænt tryk.

Birthe Trærup

Claus M. Smidt:

Det Nu Forsvundne Christianshavn

Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1997. ISBN 87-7717-109-8. Kr. 98,-.

Som den himmelråbende lokalpatriot jeg er, greb jeg begærligt den lille bog om det forsvundne Christianshavn, da jeg fik den til anmeldelser. Jeg skimmede de sider, som beskrev Christianshavns grund-

læggelses- og udviklingshistorie, og satte mig til at svælge i de smukke billeder af det smukke gamle Christianshavn. Jeg har boet på Christianshavn i 30 år, og har altid været en ivrig læser af tilgængeligt materiale om bydelen.

Da jeg senere læste denne bog grundigere, genkendte jeg både i teksten og i mange af billederne eksempler fra det spændende værk om Christianshavn i serien »København før og nu – og aldrig«, af samme forfatter. Men det gør ikke denne bog dårligere. Det er en imponerende kortfattet og alligevel omfattende og grundig indføring vi læsere får i den christianshavnske opbygningshistorie. Og billedteksterne følger fint den historiske tekst op, ofte med en god perspektivering, som da forfatteren viser et foto fra 1900 af de nyplantede elmetræer langs kanalen, som han derefter fortæller blev fældet i vinteren 1997.

Det er en bog, der sætter mange følelser igang, og jeg tror ikke, at det kun er beboerne på Christianshavn, der bliver påvirket. Det er vel altid voldsomt at blive gjort opmærksom på liv og kultur som forsvinder, selvom vi alle ved, at netop liv skal leves og kultur skal udvikle sig med livet, hvadenten vi bryder os om resultatet eller ej.

Der er dog en fase i det christianshavnske liv, som jeg ikke ønsker tilbage, og det er fængselsperioden. Der er adskillige billeder af de monumentale fængselsbygninger, og så er der et skrækindjagende billede af en gudstjeneste i kvindefængslet, hvor enecellefangerne sidder i hver sin bås i kirken, mens præsten står i 1. sals højde, for at kunne se ned til og på hver kvinde.

Disse fængselsbilleder er urovækkende, men ellers virker bogens billeder smukke, interessante og æstetiske. Det er vanskeligt at forestille sig, at der har levet mennesker i de omgivelser, som disse billeder viser, og forøvrigt også når man læser teksten. Den christianshavnske befolkning glimrer næsten konsekvent ved sin manglende tilstedeværelse. Der er naturligvis billeder af mennesker, men man fornemmer ikke, at de hører sammen med de omgivende bygninger. Vi mangler billeder af mennesker, som boede og levede i denne bydel. Eller de som arbejdede på B&W, lossede skibene, og de som snakkede

med hinanden gennem vinduerne, findes der ikke nogen billeder af dem?

Måske er det ikke denne bogs opgave at vise livet på det gamle Christianshavn, vinklen er tydeligvis rettet mod bydelens arkitektoniske udvikling, men i disse tider, hvor det er nemmere at gøre sig bagved det smukke og æstetiske, ville det være velgørende, hvis nogen også ville lave en bog om de menneskelige dimensioner på det smukke Christianshavn.

Jane Lyttthans

Lørn Piø:

Det festlige år

København, Sesam, 1997. 169 sider, ill. ISBN 87-7801-407-7. Kr. 168,-.

Piøs lille bog med ovenstående titel, smukt og solidt indbundet og forsynet med en række ældre billeder, bl.a. fra III. Tidende, er velskrevet og har en række gode, relevante citater. Det er jo fuldt ud forståeligt, at et så omfattende emne må få en skitsemæssig karakter på den tilmålte plads, og de enkelte emner bliver gjort mere eller mindre kortfattet. Mors dag m.fl. får dog en ret fyldig behandling, men så er der heller ikke publiceret ret meget på dansk om disse fester, der er kommet ret sent ind herhjemme.

Stoffet er opdelt i en række emner, hvert med litteraturhenvisninger, der yderligere er suppleret med et sagregister, sådan at læseren får mulighed for at få svar på mange spørgsmål. I det store hele er bibliografien tilfredsstillende. Det gælder dog ikke afsnittet: Gæt og gæk med bindebrevene. Her kunne man have henvist til Johs. E. Tang Kristensen, Danske Bindebreve (Sprog og Kultur 1933) eller min egen Fynske Bindebreve (Odense 1960), der indeholder en udførlig gennemgang om idé, udformning og brug, hjemsted, modtager og afsender samt ialt 30 illustrationer af bindebrev fra o. 1630 til 1889.

Stort andet er der nok ikke at tilføje. Ved afsnittet om påsken kunne man meget vel have nævnt Kai Uldall, Nogle Påskekikke (Fynsk Hjemstavn 1934) og hans Påskeæg i Danmark, som ganske vist er kort – og på fransk (i Schw. Archiv für Volkskunde 1958).

Holger Rasmussen

**Niels Jul Nielsen: Tuborg.
Arbejdsliv og dagligdag 1955-95**
155 sider, ill. ISBN 87-89384-55-5. Kr. 148,-.

Bryggeriet Tuborg eksisterer ikke mere som selvstændig virksomhed. I 1970 blev Carlsberg og Tuborg fusioneret, og i takt med udbygningen af det nye bryggeri i Fredericia blev produktionen på Tuborg gradvis skåret ned, således at »Tuborg« nu kun fremstilles der. Trods disse voldsomme ændringer eksisterer »Danmarks første Pilsner« dog endnu i bedste velgående og dækker stadig en betragtelig del af ølmarkedet.

Inden den store københavnske arbejdsplads blev nedlagt, foretog Nationalmuseet i efteråret 1995 en samtidsundersøgelse af arbejdsforholdene på den næsten 125-årige virksomhed, og denne dokumentariske etnologiske undersøgelse danner grundlag for bogen.

Mens produktionsgangen og de tekniske processer på bryggeriet er velkendte og desuden kan uddybes ved hjælp af virksomhedens arkiv- og regnskabsmateriale, kan det daglige arbejdsliv i de enkelte afdelinger være vanskeligt at belyse. Målet for undersøgelsen har derfor været at ansøge og indsamle de mange u håndgribelige vidnesbyrd, der kan belyse bryggeriet som ramme om arbejdslivet. Ved hjælp af interviews, erindringer, billeder og genstande er der tilvejebragt et materiale, der kan fortælle om de ansattes opfattelse af arbejdsforholdene på bryggeriet. Da skildringen hviler på udsagn fra de ansatte om forholdene i mands minde, begrænser den sig til perioden 1955-95. Kun overenskomstansatte, dvs. den gruppe, der tidligere betegnedes som arbejdere, er omfattet af undersøgelsen. Formænd og funktionærer er også med, men hovedvægten er lagt på arbejdernes forhold.

Ud over det indsamlede materiale er der brugt oplysninger fra bryggeriernes arkiver, Statistisk årbog, arbejdsrapporter m.m., og for at kunne udnytte de mange udsagn om arbejdslivet gives korte rids af de enkelte afdelingers placering i bryggeriets samlede arbejdsproces. Under gennemgangen af den enkelte afdelings specifikke produktion indflettes, ofte i form af citater, arbejdernes opfattelse af arbejdet

og atmosfæren på arbejdspladsen. Alle vigtige sider er søgt inddækket, og under indsamlingen, der stod på et par måneder, blev alt indført i dagbøger, ligesom interviews blev optaget på bånd. For at sikre et ensartet materiale udvalgte kvinder og mænd i nogenlunde samme forhold, som de var repræsenteret i de enkelte afdelinger, og hovedparten af meddelerne havde været ansat på Tuborg i mindst tyve år.

Undersøgelsen giver et godt indblik i selve arbejdslivet på en stor arbejdsplads, forhold som ofte helt forbigås i mange virksomhedsbeskrivelser. I reglen får man alt at vide om ledelsesforhold, og om den økonomiske og tekniske udvikling, mens de ansattes arbejdsvilkår, deres meninger om arbejdsgange, arbejdstilrettelæggelse, deres indbyrdes forhold og deres evt. forslag til ændringer eller forbedringer i det daglige arbejde kun sjældent belyses.

Arbejdet på Tuborg blev af arbejderne opfattet som godt eller dårligt, og de kunne stort set selv vælge den arbejdsform, de foretrak. Nogle blev ikke afskrækket af ensformigt arbejde, men ville helst til stadighed arbejde med det samme uden større ændringer, mens andre foretrak afvekslende eller skiftende arbejde. Valget afhang af den enkeltes gemyt, og havde man en gang valgt, var det meget få, der skiftede til andet arbejde. Enhver havde sin plads i hierarkiet, men på grund af rationaliseringer udviskedes visse grænser bl.a. mellem kvinde- og mandearbejde, og også aflønningerne blev her ændret, men kvindernes løn vedblev at halte efter mændenes.

Den stigende automatisering betød en udskiftning af bryggeriarbejdere med mekanikere, og mens det før var ancienniteten der spillede en rolle, blev det nu den enkelte medarbejders brugbarhed i produktionen der blev afgørende. Arbejdsdragerne blev mere ensartede, således at man ikke som tidligere straks kunne se, hvilken faggruppe folk tilhørte. Man får et godt indtryk af de voldsomme ændringer fabrikken undergik som følge af rationalisering og automatisering. I løbet af perioden blev personalet reduceret fra ca. 3000 i 1976 til knapt 500 ved lukningen i 1995.

Man orienteres grundigt om arbejdsforholdene på Tuborg, og de mange fotos og

tegninger er en vigtig side af beskrivelsen. Alt er ikke kommet med i bogen, men originalmaterialet kan med visse begrænsninger, bl.a. hensynet til meddelernes ønske om anonymitet, benyttes i Nationalmuseets afdeling for Nyere Tid.

Undersøgelser af denne art kræver, at den enkelte meddelers oplysninger vurderes meget nøje. Hvordan kan man sikre sig, at den enkeltes udsagn er udtryk for den generelle holdning på virksomheden? Står man over for en kværlant, en som har været udsat for chikanerier eller på anden måde har været i klemme, eller har man en for sig, der nøgternt kan vurdere forholdene og sin egen placering i den større sammenhæng. Efterhånden som etnologen vinder indpas på arbejdspladsen og bliver accepteret som en naturlig del af arbejdsdagen, øges mulighederne for at bedømme forholdene på en uvildig måde, og gennem mange interviews og grundige sammenligninger vil man kunne nå frem til et, så vidt det nu er muligt, sandfærdigt billede af forholdene. Selv om et par måneder til indsamling af så stort et materiale ikke er meget, så ville yderligere undersøgelser sikkert ikke have ændret det helhedsbillede, der her fremlægges. Tidsfristerne er jo for museumsmandens indsamling af vidnesbyrd altid knap.

Bogen indgår i Nationalmuseets serie »Danske arbejdspladser 1800-2000«. Initiativet hilses velkommen og ønskes god fremgang.

Poul Strømstad

Mette Skovgaard (red.): Landbrugskonsulenter fortæller

Om landbrugskonsulenternes liv og virke fra 1930'erne til vor tid. Landbohistorisk Selskab 1996. 110 sider. Sælges fra Dansk Landbrugsmuseum, Auning. ISBN 87-7526-6. Kr. 148,-.

Landbrugserhvervet har i stigende tempo ændret sig inden for den sidste menneskealder. Størst forandring er der sket i de sidste to-tre årtier, hvor antal gårde og husmandssteder er reduceret fra 160.000 til under det halve som led i den strukturændring landbruget har undergået.

For at indsamle den viden de tidligere

landmænd besad om deres erhvervsudøvelse og virke, iværksattes, på initiativ af Landbohistorisk Selskab, gennem Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser (NEU) i 1990 en udsendelse af spørgelister til ældre landmænd med henblik på i tide at indsamle deres erindringer.

Arbejdet blev i 1992 fulgt op af Selskabet idet NEU's leder, museumsinspektør Mette Skovgaard, udarbejdede en spørgeliste om landbrugskonsulenter og deres virke, udsendt gennem Foreningen danske Landbrugskonsulenter til de tidligere medlemmer. Det er uddrag af dette indkomne erindringsmateriale, som den foreliggende publikation bygger på.

Bogen består af en række centrale kapitler om de forskellige fagkonsulenters virkeområder: planteavl-, husdyrbrugs- og regnskabskonsulenter. Desuden et kapitel om driftsøkonomi, foreningsliv, politisk virke og særlige beskæftigelser. Afsluttende bringes et tilbageblik. Bogen er forsynet med noter, litteraturliste, sted- og navneregister samt et sagregister.

Staten ansatte de første konsulenter i 1860'erne og fra 1887 støttedes ansættelse af private husdyrbrugskonsulenter. I 1890'erne øgedes støtten til »private foranstaltninger til planteavlens fremme«, hvorefter de enkelte landboforeninger ansatte konsulenter. 1907-08 kom de første konsulenter på planteavlsmrådet og i 1915 ligestillede regnskabs-, grundforbedrings- og havebrugskonsulenter med planteavlskonsulenterne. Det samlede antal konsulenter var i 1920 nået op på i alt 208.

Der var fra starten tale om et samarbejde mellem konsulentforeningen Landbo- og husmandsforeninger. De lokale foreninger var i reglen sammensluttet i kreds- og amtsforeninger, hvor så konsulenten var ansat.

Det er i perioden fra 1800-tallets slutning til omkr. 1930, at grundstrukturen udvikles til den konsulentordning vi kender i dag. Det gælder organisation, statstilskud og specialisering op de forskellige fagområder. Under landbrugets skiftende vilkår og forudsætninger er siden hen foregået en tilpasning. I takt med den stigende økonomiske og tekniske udvikling samt nye produktions- og afsætningsvilkår øge-

des behovet for rådgivning. Men udviklingen indebar samtidig, at mange lokale landbo- og husmandsforeninger ikke læn- gere havde råd til egne konsulenter. Føl- gerne heraf blev sammenslutninger af landbrugskonsulenterne i de velkendte, foreningsstyrede konsulentcentre. En karakteristisk dansk model set i internatio- nalt perspektiv; på en gang brugerstyret og brugerfinansieret, helt speciel i forhold til de fleste europæiske lande.

Bogen giver sig ikke ud for at være en samlet fremstilling af den danske konsu- lentvirksomhed gennem den forløbne pe- riode. Men den giver et godt indblik i hovedlinjerne for landbrugskonsulenter- nes placering og virksomhed i de lokale foreninger på baggrund af datidens land- boforhold og udviklingen i dansk land- brug, som den er forløbet siden 1930'erne.

Et gennemgående træk i beretningerne er de relativt primitive og enkle forhold hvorunder de fleste konsulenter – gift eller ugift – startede deres virke ude i landsog- nene. Om den daglige arbejdsdag, begyn- dende med telefontid fra tidlig morgen hvor medlemmerne indtelefonerede deres problemer. Så på cyklen i al slags vejr ud på en ofte lang dagsrute for at løse de for- skellige, praktiske gøremål. Hertil i adskil- lige af årets dage atter ud om aftenen til markvandring, undervisning eller foredrag rundt om i kredsen, ofte langt fra hjem og familie. Og hvis konsulenten så, som i fle- re tilfælde, ikke blev tilbudt overnatning hos foreningens formand var det ensbety- dende med en lang hjemtur ved midnats- tid. Kort søvn og atter tidlig op næste mor- gen, klar ved telefonen. Ferie og fritid var yderst begrænset, familien så man ikke meget til, og lønnen var ikke overvælden- de de første mange år, indtil der kom mere ordnede forhold. Konsulentarbejdet fore- gik stort set på det gamle, traditionelle bondesamfunds præmisser, skønt der var tale om højt fagligt uddannede konsu- lenter.

Det hjalp dog betydeligt da cyklen blev udskiftet med bilen. Det lettede transpor- ten af konsulentens forskellige remedier til f.eks. jordprøver mv. som det kunne være vanskeligt at transportere på cyklen ad de ujævne jordveje.

I bogens tilbageblik berøres konsulen-

tens forhold til den strukturændring der foregik i dansk landbrug siden 1960'erne og de følgevirkninger det fik for konsulent- virksomheden – jordbrugets mekanisering, tilbagegang i malkebesætningerne til 1/3 af det oprindelige, omlægning til svineavl med stor besætningsstørrelse og stald- bygning i hidtil usete dimensioner. Alt sammen i takt med brugsnedlæggelse og sammenlægning af jorde samt rationalise- ring og specialisering af landbruget, der fra at de enkelte brug var ramme om fami- liens produktions- og forbrugsenhed med en særlig livsstil ændrede sig til at være et erhverv på linje med andre selvstændige erhverv i det industrialiserede samfund.

»Landbrugskonsulenter fortæller« er be- retningen om en enkel, men særdeles rele- vant side af udviklingen i den danske land- brugshistorie. Bogen giver i kraft af at den enkelte meddeler beretter om sit eget livs- forløb, et godt og menneskenært indblik i et aktuelt og omdiskuteret erhverv – dansk landbrug – som man her ser ud fra en ny vinkel. En branche, der i generationer har indtaget en førsteplads i det danske sam- fund. Men som i sin nuværende omstruk- turering, med stærkt reduceret antal brugsenheder og beskæftigede, i dag er genstand for den omfattende debat om landbrugets aktuelle situation. En debat om hvordan erhvervet – ved hjælp af dets konsulenter – fremover skal varetages af dets udøvere, set i lyset af hvordan sam- fundet fremover vil prioritere det danske landskab og det overordnede kulturmiljø, hvis dagsorden næppe længere vil blive sat af landbrugerne.

Gunnar Solvang

Peter Kr. Iversen: Schackenborg-billeder

Godsinspektør H. C. Davidsen og hans fotografiapparat. Sønderjyske billeder bind 6. Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland og Institut for Sønderjysk Lokalhistorie. 76 sider, rigt illustreret. ISBN 87-7406-094-5. ISSN 0904-5880. Kr. 95,-.

Det er en god og omhyggelig bog forhen- værende landsarkivar Peter Kr. Iversen har skrevet om godsinspektør H. C. Davidsen og hans fotografier. »Schackenborg-bille-

der« hedder bogen, formentlig for at lokke flere købere til i disse royalistiske tider; men der er nu meget andet end Schackemborg i bogen.

Iversen stammer fra Bønderby ved Møgeltønder og har kendt Davidsen fra lille som én man skulle tage hatten af og bukke for. Davidsen havde flere talenter. Ikke blot var han dygtig til sit arbejde, som han havde fra 1902-1951; han virkede også som arkitekt, præget både af den noble vestslesvigske byggestil og af Bedre Byggeskik; han var musikalsk og forlystelsesaråd ved godssets jagter, for greven selv var ikke nogen stor jæger; han tegnede, og han fotograferede.

Iversen har udvalgt godt 100 af hans fotografier, landskaber, mennesker, huse, og det lys der svæber sig om det hele. Der er perler imellem. Portrætter af vennen, lurifaxen og redaktøren Skovrøys fra Tønder er en sådan, han har et uforlignelig glimt i øjet. Det mest markante af Davidsens portrætter er dog det berømte af bedemanden, eller bydmanden som det hedder dernede, Marcus Snedker, fra 1913. Det er den dystre alvor i egen person, med blikket rettet mod det hinsidige. Alene dette fotografi giver Davidsen en plads i dansk fotografis historie.

Eske K. Mathiesen

Peter Dragsbo:

Harndrup – et sogn på Humleegnen

Udgivet af Støtteforeningen for Lokalhistorisk Arkiv i Ejby Kommune, 1997. 96 sider, ill. ISBN 87-986709-0-5. Kr. 120,-.

Vends 1997

Årbog for Lokal- og Kulturhistorie på Nordvestfyn. Vends Herreds Udgivelses-skab, 1998. 81 sider, ill. ISBN 87-986709-0-5. Kr. 110,-.

Det dufter sødt og frisk af humle, æbler, kirsebær og jordbær fra den bog om Harndrup sogn, som Peter Dragsbo og en gruppe lokale kulturhistorikere har skrevet. Vi er i humleegnen på Nordvestfyn og på en frugtegn, og disse emner er udmærket dokumenteret; derudover får man at høre om kulturlandskabet, om bebyggelsen, om tobaksavl og halmmåteævning un-

der krigen og senere, om forretningsliv og foreningsliv, om dilettant – og om Sigfred Pedersen der kommer herfra men rejste til København, blev cand.polit. og sang om våren der går igennem Nyhavn, især på den mindre pæne side.

Bogen om Harndrup er en fortælling om en by, om et sogn og en egn. Allermest er det dog en fortælling om det almindelige, slidsomme, besværlige og fornøjelige liv. Det er en fortælling med mange detaljer, som folk på egnen vil sætte pris på, og det er dem bogen først og fremmest henvender sig til, bogens erklærede formål er at »styrke den lokale historiske og kulturelle identitet og selvforståelse«. Desuden er den tænkt som en opfordring til at forske videre.

En særlig styrke har bogen i de fine fotografier, af humleplukning, af pletten i Harndrup Skov hvor de to små huse lå, af måltelæsnings på stationen, af dilettant-komedier og gymnastik. Det prægtige udgangsbillede viser styning af popler i Fyllested. Sneen ligger endnu, og manden med ris under armen tegner en klar vinterskygge på det gamle træ.

Lad mig fra samme område nævne den udmærkede årbog for lokal- og kulturhistorie på Nordvestfyn »Vends 1997«. Her er også en artikel om Vestfyns Humlemagasinet i Harndrup, desuden andre læsværdige artikler, især den om Middelfart Museums hattesamling. Den er frembragt af modehandlerske Emilie Schmidt, der i 1868 etablerede sig i Middelfart. Adskillige af de kunsthæderlige og charmerende hatte er afbildet, mange af dem med en lille fjer på.

Eske K. Mathiesen

Søren Manøe:

Mette Magrete Tvistman. Danmarks første kvindelige urmager

1741-1827. Ølgod Museum 1997. 126 sider, 118 ill., heraf 100 i farve. ISBN 87-983110-5-0. Kr. 240,- indb.

Et eksempel på positiv særbehandling. Her har Søren Manøe skrevet en bog om en urmager, hvis bevarede produktion ikke er stor og heller ikke sofistikeret, for at sige det mildt. Har urmageren været en

mand, havde han fået nogle linier i et oversigtværk. Nu er urmageren en kvinde og får en hel monografi, overdådig både hvad indhold og udstyr angår.

Det er også mærkeligt, for da urmageren, Mette Magrete Tvistman, levede 1741-1827, stred det mod naturens orden eller i det mindste mod håndværks skik og brug, at en kvinde satte sit navn på et håndværksprodukt. En kvinde kunne dengang ikke bliver udlært som håndværker og da slet ikke blive mester.

En håndværksmesters enke kunne få lov at føre sin afdøde mands værksted videre, så længe hun forblev ugift. Men hun skulle ansætte en mestersvend til at forestå værkstedet, og der skulle stå den afdøde mesters navn eller stempel på værkstedets frembringelser. Sådan var det i hvert fald inden for de stemplingspligtige fag.

Mette Magrete satte sit eget navn på sine ure. På nogle står hendes pigenavn Mette Magrete Christens Datter, på andre giftenavnet Mette Magrete Tvistman, på et enkelt Mette Magrete Tvistmans Enke og på mange blot Mette Magrete Urmager. Søren Manøe løser ikke gåden, men han giver vægtige bidrag til dens løsning.

Mette Magretes mand var landurmager. Hun overlevede ham i 58 år. Deres søn blev urmager. Løvrigt var hendes fader smed og urmager, og hendes to brødre blev degne og urmagere. Det kan forklare, at hun kunne fremstille ure. Havde hun blot fulgt reglerne og sat sin mands navn, Johan Ahlert Tvistman, på urene, var der ikke noget problem. Men så havde vi næppe fået denne monografi.

Kapitel 1-3 er personalhistorie og handler om Mette Magrete, hendes børn og hendes søskende. Søren Manøe følger Mette Magrete gennem arkivernes papirdynger fra Geil ved Christiansfeld, hvor hun blev gift og fik børn, over Vejle til Ølgod sogn, hvor hun opholdt sig en halv snes år (og det er grunden til, at Ølgod Museum og Søren Manøe, fhv. leder af dette museum, har taget hende til sig), videre til Holstebro, hvor hun boede i en snes år, og til sidst til Snejbjerg ved Herning, hvor hun døde i en alder af 86 år.

Kapitel 4 handler om landurmagerens teknik. Det er skrevet af forskeren Jens

Kongsted Lampe, der i tidens løb har samlet oplysninger om og skrevet om næsten alle Danmarks urmagere. Kapitlet har tidligere været trykt andet steds, men passer fint ind her.

Kapitel 5 er en analyse af Mette Magretes ure. Her og i 6. kapitel har Søren Manøe fået bistand af samleren og kenderen, urmagermester Hans P. Korsgaard i Varde. Søren Manøe har fundet 31 standure og 1 hængeur med Mette Magretes navn (1997, siden er der fundet flere). Urenes trækasser er i store træk ens med hoved, pendulkasse og fod, men er forskellige i det dekorative. Det antages, at de er lavet af forskellige landsbysnedkere. Enkelte måske af Mette Magretes broder, urmager og degn i Seest, der også skal have lavet urkasser.

Hovedparten af urværkerne er derimod ensartede. Det er enkle 1-døgns værker med gangværk og slagværk side om side mellem to lodrette jernplader. De to værker drives gennem en endeløs snor af eet enkelt lod. Gangværket har hagegang og sekundpendul. Slagværket sidder i urets højre side, hvad der skal være enestående. Mette Magrete er speciel. Det er blandt bogens mange fortjenester, at disse simple 1-døgns ure tages op til behandling. De er hidtil blevet overset i den danske litteratur om gamle ure og indtil for 25-30 år siden også i den udenlandske.

6. kapitel er et katalog over de 32 ure med Mette Magretes navn. Desuden medtages 2 standure med sønnen Ahlert Peter Tvistmans signatur, 1 ur og 3 urværker, signeret af Mette Magretes ældste broder Jens Christensen Lindum i Nagbølle, samt 1 ur, signeret af den anden broder Niels Christensen Høj i Seest. Hvert ur får to sider i kataloget. På den ene side er der et farvefoto af hele uret i dets nuværende stand. Ved siden af billedet er der rubrikker med oplysninger om Ejer, Historie, Urkasse, Urværk, Urskive og Datering (men hvor er målene?). På den anden side er et helsides farvebillede af urskiven. Fotografierne er taget af Palle Hestbech i Ølgod og er af høj kvalitet.

Kataloget er forbilledligt med dets store billeder og systematiske oplysninger. Det viser desuden, at det er værd af beskæftige sig indgående med en landurmagers

frembringelser. Måtte andre følge i Søren Manøes fodspor med undersøgelser af andre urmageres værker, selvom der – mig bekendt – ikke er andre kvindelige urmagere i laugstiden end Mette Magrete Tvistman.

Til slut må det nævnes, at bogen er bemærkelsesværdigt smukt trykt og tilrettelagt (Rosendahl i Esbjerg). Når øjet glider hen over de smukke sider med de mange oplysninger, kan man ikke lade være med at tænke på, at bag al denne pragt og viden står Ølgod Museum og dets (fhv.) leder, og at Ølgod Museum ikke er blandt vore store museer. Tanken luner i disse spare- og nedskæringstider og glider videre til banken, de to privatpersoner og de 6 fonde, der har gjort udgivelsen mulig.

D. Yde-Andersen

**Peter Blumensaadt, Jens Hjort Hansen, Lise Høyrup og Peter Korsgaard:
Erhverv, der forsvinder – og hva' så?**

Udgivet af LAVA: Lokal Arkiver i Vestsjælland, 1997. 143 sider, ill. ISBN 87-9828-3-9. Kr. 95,-.

Lokalarkiverne i Vestsjællands amt igangsatte i 1996 en kampagne, hvis formål det er »at indsamle materiale, erindringsstof, fotos og arkivalier, der kan belyse erhverv, der er ved at forsvinde«. Hovedsigtet har været at få dokumenteret erhvervenes betydning for lokalsamfundenes liv inden det er for sent. I den foreliggende bog er der samlet en række eksempler på ny viden om forsvundne erhverv, og om de overvejelser, problemer og erfaringer, de enkelte arkiver har haft under arbejdet med indsamlingen.

Emnet er i artiklerne grebet meget forskelligt an. Nogle skildrer en virksomhed eller et erhvervs udvikling og/eller afvikling, som resultat af de teknologiske eller erhvervsmæssige ændringer i lokalsamfundet. Her kan for eksempel nævnes beskrivelsen af en kontrolassistents omflakkende arbejde, eller historien om Holbækegnens mergelselskab, hvis korte, men hektiske »liv« er en del af landbrugs-samfundets historie. Andre er erindringer, der fortæller om ændringer i arbejdsmetoder, arbejdsmiljø og arbejdsforhold. Syer-

skan fortæller om sin uddannelse på en lille systue, akkordarbejdet på skjortefabrikken og arbejdet som hjemmesyerske for en forretning i København. Der fortælles også om sadelmagerværkstedet, der efterhånden i tredje generation er baggrund i udviklingen er blevet til møbelforretning og et værksted med møbelpolstring. Interessant er fortællingen om kaffe-Karen i Tølløse – en kvindelig erhvervsdrivendes historie – der er et godt eksempel på, at kvindernes historie og betydning i lokalsamfundet bare venter på at blive gjort synlig. Som et eksempel fra provinsbyens erhvervsliv og kulturhistorie kan nævnes den nærmeste genealogiske udforskning af biografernes historie i Slagelse, der i tyverne havde plads til hele 3 biograf.

Andre af bogens artikler beskæftiger sig med metodiske problemer og vanskeligheder ved at benytte forskellige typer af kildemateriale. Folketællingerne er en god kilde til lokal historie, men ændringer i registreringen og den vekslende kvalitet af tællingerne over tid giver store problemer, hvis man ønsker at se, hvorledes sognets erhvervsmonster ændrer sig over en lang periode.

Bogens tekster underbygges af mange billeder og illustrationer, der udover det illustrative er gode kilder til forståelse af de forsvundne erhvervs historie.

Konsulent for LAVA Lise Høyrup kommer i flere artikler ind på de vanskeligheder kampagnen er stødt på undervejs. Det er ikke kun arbejdet med at opspore og indsamle kildemateriale. Et andet spørgsmål har været, hvordan lokalarkiverne har skullet organisere selve indsamlingen, samt hvorledes den indsamlede viden og specielt det indsamlede kildemateriale kan formidles til offentligheden på et senere tidspunkt. Man fornemmer, at deltagernes forskellige tilgangsvinkler og interesser i kampagnen indimellem har skabt diskussioner. En stor del af arbejdet er båret af frivillige med interesse for deres lokale historie, men opgaverne kan på et tidspunkt overstige selv de mest entusiastiske barfodshistorikere, hvilket en projektplanlægning også må tage højde for. De beskrevne erfaringer kan forhåbentlig bruges af andre, der vil gå igang med lignende projekter.

Bogens sidste artikel er en grundig oversigt over de hjælpemidler, der findes, hvis man vil give sig i kast med erhvervenes historie, der hvor man bor.

Det er et godt projekt LAVA har startet op med indsamling af materiale til dokumentation af »Erhverv, der forsvinder«. Bogen beskriver overbevisende, hvor vigtigt det er *nu* at få indsamlet industrisamfundets historie, mens den endnu kan dokumenteres. Som artiklerne viser, er der en lang række erhverv, som havde stor betydning i lokalsamfundet i første halvdel af dette århundrede, der nu er væk. Danmark har en lovgivning, der sikrer den danske kulturarv, hvis den foreligger som genstande eller »danekræ«. Arkivalisk materiale er derimod kun lovmæssigt sikret, hvis det stammer fra offentlige institutioner. Af denne bog fremgår det, hvor vigtigt det er, at arkiver fra virksomheder, foreninger og privatpersoner også indsamles og tilgængeliggøres, så der til enhver tid kan skrives historie, der viser et bredt billede af det danske samfunds udvikling.

Anette Eklund Hansen

Kirsten Lütchen-Lehn: Empiregaarden i Stege

En slægtshistorie om købmændene Bartholomæus Meyer og Henrik Krenchel 1770-1832. Strandbergs Forlag. Uden trykkeår. 72 sider, ill. ISBN 87-7717-119-5. Kr. 98,-.

Kirsten Lütchen-Lehn har skrevet en tiltalende lille bog om Empiregaarden i Stege, dvs. den gamle købmandsgård fra 1812, hvor Møns Museum nu har til huse. Bogen handler nu nok mere om det, som står anført i undertitlen, dvs. om købmændene Bartholomæus Meyer og Henrik Krenchel, svigerfader og svigersøn i en købmandsslægt – et dynasti, som vi i disse TVserie-inspirerede tider måske ville sige.

Ord som slægt og dynasti peger imidlertid på kontinuitet, som for de fleste vist har en positiv klang. Meyers og Krenchels livsforløb kan dog lige så godt opfattes som stjernes kud. En lysende bane, ret kort, som forsvinder igen, oftest ved en konkurs, som gør at vi har mulighed for at finde noget om dem i arkiverne. Men netop

derved er Meyer og Krenchel karakteristisk for den købmandsstand, som beherskede handelen i Danmark fra 1700-tallet til den gryende liberalisme, som blev endeligt stadfæstet formelt ved næringsfrihedsloven af 1857.

Købmændene levede livet farligt. Der skulle ikke meget til før konkursen truede. Ofte drejede det sig om manglende likviditet. Banker i moderne forstand fandtes ikke. En god kassekredit, som kunne regulere en midlertidig likviditetsmangel, var ukendt. Det udestående tilgodehavende var ofte stort og spredt på en række småkunder, som var vant til kun at afregne én gang om året.

Det var som et korthus. En konkurs hos en leverandør: en fabrikant eller en anden grosserer, som pludselig krævede indfrielse af gæld for leverede varer, kunne brede sig som ringe i vandet og trække en stribe af konkursen efter sig.

Købmandsstanden i Danmark var meget internationalt sammensat, hvilket også klart fremgår af dette studie. Bartholomæus Meyer, som selv var købmandssøn fra Rostock, kom således i 1770 som 21-årig til Stege, hvor der i forvejen boede handlende fra Holland, fra Kiel, Lübeck og Strebliitz – og det i en by med kun omkring 700 indbyggere. Den unge Bartholomæus kunne altså let klare sig på tysk, indtil han vel efterhånden fik lært sig noget dansk.

Han blev meget hurtigt integreret (assimileret) i Stege. 8. august 1770 fik han borgerskab som købmand, i 1771 købte han sin købmandsgård og blev forlovet med byfogdens/borgmesterens datter, 28. august 1772 blev han gift med hende, og de fik deres første barn fire måneder efter brylluppet. Så der var fart på.

En af de ting som kan undre os i dag er, hvordan de unge mennesker dengang fik rejst de nødvendige penge til at etablere sig: køb af købmandsgård og varelager, desuden også ofte – som i dette tilfælde – giftermaal med tilhørende udgifter til hjemmets indretning og udstyr etc.

At låne i banken var, som nævnt, ikke muligt. Forældre og svigerforældre kunne dengang som nu formodes at hjælpe de unge i vej; men oftest var forældrene ikke særlig formuende og der kunne være mange søskende, som også forventede at

blive hjulpet. Selv om den udlærte handelsbetjent var yderst sparsommelig, må det have været begrænset, hvad han selv kunne spare op med en årsløn i kontanter på måske 40 rbd. Nok fik han kost og logi på sin arbejdsplads, men han skulle jo også have tøj på kroppen etc. Og hvis han som Bartholomæus Meyer kun var i begyndelsen af tyverne ved sin etablering kan selv en gnier ikke nå at spare meget op.

Meyer måtte altså låne penge for at komme i gang som købmand. Der var som sagt ingen banker; men dog forskellige muligheder, som næsten svarede til vore dages pensionskasser. Således »de Fattiges Casse«, som efter benævnelsen havde til formål at udbetale små understøttelser til fattige. Kapitalen bestod bl.a. af donationer og arvede midler, som velhavende borgere gennem tiderne havde betænkt fattiggassen med. Man kunne også låne penge i forskellige enkekasser f.eks. for præsteenker. Overformynderiet lånte også penge ud af de formuer, som det var sat til at administrere for forældreløse børn.

Bartholomæus Meyer lånte således 200 rdl. af fattiggassen i Stege og 1.000 rdl. af Overformynderiet gennem dets repræsentant i lokalområdet købmand Ditlev Staal i Stubbekøbing. Begge lån havde sikkerhed i den nys indkøbte købmandsgaard. Renten var 5 procent og lånet skulle betales tilbage på 10 år. Mærkeligt er det bare, at ejendommen faktisk kun gav sikkerhed for halvdelen af det lånte beløb, da Meyer ved auktionen kun gav 590 rdl. for gården. Meyer brugte oven i købet øjensynlig heller ikke lånet til udbetaling af købesummen. 5 år efter auktionen blev han i hvert fald rykket for de 590 rdl. af auktionsskassereren. Brugte han i stedet lånene til indkøb af varer? – Der er nogle spørgsmål her, som vi ikke rigtig kender svarene på. Hvor kom pengene fra? Hvad betød den enkeltes anseelse, dygtighed og forbindelse for finansieringen?

Nu gik det godt for Meyer. Ellers havde der været god grund til at frygte for, hvordan det var gået med de fattige og de umyndiges midler. Svigersønnen Henrik Krenchel nåede kun lige at få bygget den nye flotte hovedbygning i 1812, før det

begyndte at gå ned ad bakke med hans økonomi. Statsbankerotten i 1814 havde vel sin del af skylden, men var næppe hovedårsagen til hans senere konkurs. Var sparsommelighed endnu ikke blevet en borgerdyd?

»Empiregaarden i Stege« giver et interessant indblik i den tids købmandskultur, men rejser flere spørgsmål end den besvarer.

Poul Balle-Petersen

Bertel Kjær Kristiansen: Mit fugtige liv
København, Foreningen Danmarks Folkeminder, 1998. ISBN 87-89759-38-9. Kr. 80,-.

Der er flere ting, som undrer mig, når jeg har læst »Mit fugtige liv« med undertitlen: Sømand – Cirkustjener – Landevejsridder, og taget i rækkefølge er det: Det er forunderligt, at Bertel har holdt så længe, som han vitterligt har. Vi er jævnaldrende, dvs. at han nu er midt i halvfjerdserne. Jamen, med den fart han hele sit voksenliv har tyullet sprut i sig, skulle han jo være død for tyve år siden. Det siger jeg, og det siger statistikken, men det har Bertel altså ikke kunnet tage sig af.

Bortset fra, at jeg på mødrene side stammer i lige linie fra kaptajner og søfolk på Fanø og kender vilkårene, kan jeg ikke gå nærmere ind på dette afsnit. Men mange samtaler med søfolk, der som Bertel sejlede i konvoj fra USA til Murmansk med våben under krigen, har gjort et stort indtryk på mig. Særlig de situationer, og det var mange, hvor skibene for at kunne holde deres plads i konvojen, ikke måtte standse og samle de torpederede søfolk op, som flød rundt i redningskransen. Endnu i live. Det var frygteligt; også for Bertel, som mirakuløst overlevede sejladsen.

Resten af bogen kender jeg fra de mange skæve eksistenser, jeg har mødt de sidste halvtreds år. De er der allesammen og med omtrent ens livsforløb: den arbejdsløse, det forliste ægteskab med børn, bydrengen, hotelkarlen, bybussen, medhjælperen hos omrejsende tivoliør og cirkusknysten. Indimellem en periode på landevejen med oceaner af sprut. Alt mu-

ligt, bare det var alkohol. Bertel må også have drukket kogesprit, 96 procent fortyndet med lidt saftvand.

Jeg er imponeret over hans hukommelse. Han kan sine lokaliteter med alle småfiduserne, men han glider naturligt nok uden om årstal og den slags. For han har ingen faste holdepunkter at hænge dem op på. Det gælder i øvrigt alle omrejsende: sigøjnere, de rejsende, søfolk, vagabonder.

Hen ad vejen træffer vi personligheder som Myre Jens, Det knækkede vandrør og Røvsaksen, men hvad var hans eget nom de guerre? Han har sikkert haft et par stykker, for da teltmester Harry Nielsen i 1950 fik øje på Bertel på cirkuspladsen i Herning, så råbte han: Det er jo dæleme Gandhi!

Det var Bertels kaldenavn som sømand. Ingen vidste, hvad hans rigtige navn var, men de to kendte hinanden fra Dubrovnik i Jugoslavien.

Man taler i vor tid om risikogrupper i vort samfund med hensyn til helbredet, men jeg har aldrig set vagabonderne nævnt her. Uden at have tal på bordet vil jeg hævde, at det er den mest udsatte gruppe overhovedet. Erhvervet er så farligt, at jeg kynisk kalkulerede med det, da embedslægen i Odense engang skulle have fat på Sanger Poul til en undersøgelse, og han var stukket af fra os. Pyt, sagde jeg, vi venter, til han bliver klippet af en bil og indlagt på et eller andet hospital. Så har vi ham. – Og det kom til at holde stik. Det blev Frederikshavns sygehus, og Sanger Poul fik sin pension. Bertel mistede sit ene ben på samme måde.

Læs bogen. Trods det barske emne er den morsom, livsbekræftende og helt enestående. Måske den eneste, som er skrevet af en ægte vagabond.

Anders Enevig

Louise Hardman Smith: Indvandrere med egen forretning

En kulturanalytisk undersøgelse af selv-erhvervende indvandrere i København og deres livsformer. Esbjerg, Sydjysk Universitetsforlag, 1996. 109 sider, ill. ISBN 87-7780-064-8. Kr. 120,-.

Bogen er et samarbejde cand.phil. speciale som bygger på interviews med 40 indvandrerfamilier, observation og den relevante faglitteratur. Det er et emne, som er studeret fra forskellige synsvinkler i samfundsfagene. Her tages der teoretisk udgangspunkt i »den strukturelle livsformsanalyse«.

Men for at komme til sagen: indvandrere er i denne undersøgelse tyrkere og pakistanere, og erhvervene er grønthandlere og kiosker i København. En betragtelig del af disse forretninger ejes og drives af indvandrere, og spørgsmålet stilles: hvorfor? Nogle forskere mener, at det er arbejdsløsheden, der driver dem til at blive selvstændige, andre at det er diskriminationen – men Louise Hardman Smith konkluderer, at der ligger en iværksætterkultur bagved, som deres forældre har haft med hjemmefra, ofte fra selvstændige bondefamilier.

Undersøgelsen omfatter, som titlen angiver, kun selvstændige, så vi ved ikke om der er tale om noget generelt for anden generations indvandrere fra Pakistan og Tyrkiet, eller om de i virkeligheden er undtagelser? Fra en tidligere indvandring, de polske landarbejdere som kom i begyndelsen af det 20. århundrede, ved vi, at små 30% blev selvstændige – mest småbønder og husmænd. I næste generation blev kun 20% selvstændige, medens 30% blev funktionærer og 50% arbejdere. Her holdt iværksætter-kulturen altså ikke så længe. Man skal nok passe på med at konkludere fra denne undersøgelse, at sådan er indvandrere, for de kan have meget forskellig baggrund: hvorfor er det fx tyrkerne som køber grøntforretninger og pakistanerne som køber kiosker? De forskellige indvandrergrupper kan også have forskellige muligheder her i landet. Selv rent fysisk: polakkerne ligner os til forveksling, tyrkerne og pakistanerne er »sydlandske« og somalierne kan aldrig gemme sig i mængden. Så enkelt er det naturligvis ikke, men det er et aspekt, som også tæller med.

En kortere version af undersøgelsens resultater har forfatteren skrevet i Folk og Kultur 1996 : Selverhvervende indvandrere i København.

George Nellemann

Bognotitser

Gunnar Ahlsmark (red.): Skjorte eller sjæl? Kulturelle identiteter i tid og rum. Studentlitteratur, 1997. 198 sider, ill. ISBN 91-44-00198-3.

Udgangspunktet for denne svenske antologi er den fremherskende rolle identitetsbegrebet i de seneste år har spillet indenfor etnologien og andre kulturfag, hvor det næsten har overtaget kulturbegrebets rolle. En gruppe forskere tilknyttet Etnologiska Institutionen ved universitetet i Lund reflekterer i 8 indlæg samt i indledningen over identitetsbegrebets metodiske og teoretiske anvendbarhed indenfor deres forskningsområde.

I indledningen gør Gunnar Ahlsmark kort rede for identitetsbegrebets rødder i den psykoanalytiske forskningstradition, sammenhæng med modernitetsforskningen og det konstruktivistiske og handlingssociologiske perspektiv. Orvar Löfgren behandler rum og bevægelse i menneskers identitetsbygning. Birgitta Svensson diskuterer med udgangspunkt i den aktuelle interesse for biografier forholdet mellem individuelle kulturelle konstruktioner og ydre vilkår. Gunnar Ahlsmarks bidrag omhandler en enkelt invandrerkvindes identitetsarbejde, mens Lissie Åström skriver om kvinders identitetsdannelse i mødet med mandlige verdener. Kerstin Arcadius artikel er om de første svenske museumsmænds forsøg på at skabe en professionel og videnskabelig identitet. Carina Sjöholm skriver om biografgængeri som arena for kulturmøde og kollektiv identitetskonstruktion i midten af dette århundrede, og Markus Idvall behandler de igangværende forsøg på at skabe en identitet for Øresundsregionen. Anders Linde-Laursen diskuterer med udgangspunkt i Solvang i Californien konstruktion af dansk identitet i en amerikansk kontekst.

Antologien giver således mange forskellige perspektiver på identitetskonstruktion,

og en række også problematiserende synspunkter på feltet.

T.D.

Jacob Thode Ræder: Kærlighed i Kiel. Af en dansk officers efterladte papirer 1825-1828.

Udgivet ved Agnes Ræder Clausen, i kommission hos Grevas Forlag, 1997. 88 sider, ill. ISBN 87-89367-05-7. Kr. 135,-.

En stor del af Jacob Thode Ræders erindringer omhandlende barndom og ungdom og krigen 1848-50 er allerede udgivet. Nærværende bog indeholder erindringer og »forseglede papirer« angående den unge officers forelskelse, forlovelse og forsmåelse i tiden 1825-28. Bogen giver et udmærket indtryk af mulighederne for unge menneskers indbyrdes omgang i en bestemt social gruppe, samt opfattelsen af kærlighed og følelser. Datidens unge mænd var ikke bange for at udtrykke deres følelser i breve og tårer, om end erindringsdelen er præget af afstand og derfor en vis afstandtagen til den kvindelige hovedperson og hendes familie. Historie og miljø kan man i øvrigt genkende fra Jane Austens romaner om ægteskabsmarkedet i den samme periode og et næsten tilsvarende miljø i England. Her er det blot en virkelig hovedperson der fortæller, i en noget mere kortfattet version.

T.D.

Anette Østergård Schultz (udgiver): Mellem Fjelstrup og fronten.

Inger og Jørgen Friis – breve 1915-18 Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 75. Aabenraa 1996. 245 sider, ill. ISBN 87-7406-090-2. Kr 148,-.

Den største del af denne bog er (uddrag af) brevvekslingen mellem en dansk gård-

mand og hans kone under første verdenskrig. Deres gård lå syd for den daværende grænse, og da Jørgen Friis skønt 37 år gammel ikke havde aftjent sin værnepligt ved krigen, udbrud blev han indkaldt og tjente ved fronten flere steder i Europa indtil 1918. Brevene giver dels indblik i ægteparrets bekymringer for mandens skæbne i krigen, samt hvorledes gården drives videre, dels får man et storartet indtryk af hverdagsliv ved fronten. Problemer med mad og forsyninger, breve hjemmefra, kammeraters død og håbet om hjemsendelse præger brevene. Hvordan ægteparret ved en lang række ansøgninger forsøger at få Jørgen hjemsendt eller blot ud af farezonen er et gennemgående tema. På de sidste 60 sider giver udgiveren den historiske baggrund for brevene i form af en kort fremstilling af krigen år for år for såvel felthæren som hjemmehæren.

T.D.

*Mogens Schlüter og Jan Koch :
Fyens Glasværk.*

København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1997. 304 sider, rigt ill. ISBN 87-17-06592-5. Kr. 288,-.

I rækken af danske glasværker skiller værket i Odense sig ud, ikke mindst på grund af lysten til at eksperimentere med nye og anderledes glastyper og dekorationsmåder. Fyens Glæsværk fremstillede fra begyndelsen af 1873 de typer varer, man også kender fra de andre glasværker: flasker, drikkeglas, emballage- og belysningsglas, men man skilte sig ud med fx enestående bemalede varer i bl.a. jugendstil.

Bogen er bygget op på samme måde som standardværket *Danske Glas 1825-1925* med en hovedtekst, der behandler glasværkets historie – ikke mindst den spændende periode i begyndelsen af det 20. århundrede, hvor konsul Frederik Hey, samtidig med at han ledede Fyens Glasværk, formåede at samle alle danske glasværker – undtagen Holmegaard. Denne del af bogen indeholder også indeholder også en fyldig beskrivelse af Fyens Glasværks kataloger, som på mange måder er

kilden til den viden, man har om værkets produktion. Herefter følger en omfattende behandling af de forskellige typer af varer med beskrivelser og afbildninger.

Bogen om Fyens Glasværk er blevet til i et samarbejde mellem Mogens Schlüter, som har skrevet flere grundlæggende værker om glassets historie, og Jan Kock, der ligeledes har behandlet emnet i mange artikler og publikationer.

G. N.

Kell Elgstrøm og Susanne Poulina Svendsen:

Københavns Politigård. 1924-1999

København, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1997. 112 sider, rigt ill. ISBN 87-17-06787-1. Kr. 168,-.

En interessant bog om Københavns Politigård, med udgangspunkt i det historiske forløb; debatten om, hvor bygningen skulle placeres og den spændende udvikling, inden det blev besluttet hvilket forslag man skulle udføre.

Bogen følger selve byggeprocessen, og bygningen gennemgås grundigt – illustreret med mange og gode fotografier. Det er en bemærkelsesværdig bygning, hovedstilen er nyklassicistisk, men enkeltelementer er inspireret af barokken og renæssancen.

Københavns Politigård står i det store og hele som den blev indviet i 1924, men tidens tand har gnavet. Gården blev fredet i 1995, og vil i de kommende år blive restaureret. Man håber på at nå det til 75-års jubilæet i 1999.

G. N.

Sonja Milfeldt:

Da »Riget« havde gule pavilloner

Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1998. 80 sider, ill. ISBN 87-7717-144-6. Kr. 96,-.

En lille velskrevet bog om sygeplejeelevernes hårde liv under besættelsen. Ikke så meget det med tyskerne, men det med varemangel og stoppen og lappen og strikken babybukser af et oprævlet sengetæppe.

Man får også en fin beskrivelse af hakeordenen på hospitalerne, observeret fra næstnederste klasse – lavere stod kun rengøringskonerne. Reglementet, som eleverne skulle leve op til – eller kuedes under – ligner meget et pigekostskole-reglement.

Rystende er det at læse kapitlet »Psi-kiatrien inden neuroleptica«, om bæltefiksering og lediggang for patienterne.

G. N.

Palle Brandt: Det er ganske vist – for det har stået i avisen

Nykøbing F, Kulturmindeforeningen og Museet Falsters Minder, 1997. 56 sider, ill. Kr. 100,-.

Årets bog fra Palle Brandt i Nykøbing handler, jeg havde nær skrevet som sædvanlig, om et lokalt emne med udblik til resten af landet og denne gang også til Verden – bl.a. om pressefrihedens historie og landets og verdens første aviser.

Men vi kommer hurtigt til Lolland-Falster og det gamle »firebladssystem«, som bestod til kort efter 2. Verdenskrig: Enhver provinsby over en vis størrelse havde en konservativ, en radikal, en venstre og en socialdemokratisk avis, og de lollandske og falsterske opregnes, og følges til graven alle sammen undtagen Lolland-Falsters Folketidende. Den socialdemokratiske Ny Dag, som var den eneste ikke borgerlige avis, lukkede brat i 1994 da fagbevægelsen holdt op med at give tilskud til sine.

Bogen handler om forfatterens eget fag, så der er, som han vedgår, mange personlige erindringer i den – men er man ikke interesseret i sydhavsøernes lokale pressehistorie, kan man her også følge tryktekniken fra håndsat i bly til den moderne redigering på skærm. Man kan også more sig over det udvalg af komiske formuleringer fra landets aviser, som er spredt ud over den sidste del af bogen. Lad os tage et par af de korte: »Folk er sprunget ud fra tårnet. Men det tjener også andre praktiske formål« (Information) eller en annonce i Politiken: »Ung soldat, 20 år, søger kon-

takt med sød pige i passende alder. Interesser: alt undtagen stegt lever.«

G. N.

Anne Højer Petersen og Liselotte Mygh (red): Marielyst – et badested og en kunstnerkoloni på Sydfalster

Nykøbing F, Storstrøms Kunstmuseum og Museet Falsters Minder 1998. 56 sider, ill. ISBN 87-88334-30-9. Kr. 50,-.

Bogen, og den tilsvarende udstilling om Marielysts historie op til 1940, er det foreløbige resultat af et projekt de to udgivere har stået for. Det kaldes i forordet for resultaterne af det første spadestik i det historiske materiale, men det er ikke så lidt de har fået på spaden.

Først gennemgås bebyggelsehistorien, fra badehotel til udbygget sommerhusområde. Det er en udvikling, man kender fra andre steder: fra københavnske rigmænd over de nærliggende provinsbyers borgerskab til »almindelige mennesker«. Grundene bliver mindre og husene er ikke længere villaer.

Kapitlet »En kunstnerkoloni på Marielyst ? – slutter med spørgsmålstejn. Der blev gjort forsøg på at skabe en kunstnerkoloni – hvorved man nok forstår malerkoloni. Det blev dog ikke til så meget, men en anden kunstart, scenekunsten, kom til at sætte sit præg på Marielyst med Henrik Malberg som hovedperson. Han skænkede en grund som Dansk Skuespillerforbund byggede sit rekreationshjem »Thalia« på.

Bogen er trykt med brun, dobbeltliniet brødskrift – som ikke er særlig læsevenlig. Men de mange gengivelser af malerier er meget smukt trykt – uden det glansbilledepræg den slags kan blive til.

G.N.

Nordsjælland – dengang

Minder fra midten af forrige århundrede og indtil begyndelsen af 1900-tallet. Vedbæk, Strandbergs Forlag, 1997. 64 sider, rigt ill. ISBN 87-7717-105-5. Kr. 78,-.

Dette nye årsskrift byder på en vandring

gennem det nordsjællandske område, hvor de vældige ændringer, som der danske samfund gennemgik i forrige århundrede beskrives: Bydannelser, industrialisering, skoleforhold, ændringer i de sociale betingelser og ikke mindst forholdet til

nabolandet Tyskland. Alle disse kontrastrige forhold skildres ud fra enkeltpersoners oplevelser, således at man får et indtryk af, hvorledes »den lille historie« hænger sammen med Danmarkshistorien.

G.N.

Indsendt litteratur

- BYHORNEN 26. årgang. Historisk forening i Ballerup. 1997 . ISSN 0105-6433.
- Carola Ekrem: Vi leger blindbock till kungens bord. Lekar från Svenskfinland. Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland, 1997. 184 sider, ill. ISBN 951-583-038-9.
- FRAM, Ringkøbing, museumsrådet i Ringkøbing amt, 1997. 160 s. rigt ill. ISSN 0108-3643.
- Sune Hornshøj-Svensson: Majorgaardens historie – fra strømpefabrik til Minnesota Center. Hellebæk-Aalsgaard Egnshistorisk Forening 1997. 32 s. ill. ISBN 87-87500-03-5.
- Peder Hove: Rejse tilbage. Herning, Poul Kristensens Forlag, 1997, 68 sider. ISBN 87-7851-056-2. Kr. 148.
- Roger Jacobsson & Britta Lundgren: Öväntat. Aspekter på etnologisk Kulturforskning (red). Uppsala 1997. Etnologiska Skrifter: 9.
- Sören Jansson (red): Verktygslådan. Kulturvetenskapliga perspektiv på yrke och arbetsliv. Stockholm, Carlssons Bokförlag, 1997. 202 sider. ISBN 91-7203-185-9. Umeå Universitet 1996. 224 sider ISBN 91-7203-176 x.
- Stina Jeffner: Liksom våldtäkt. Uppsala. Sociologiska Institutionen, Uppsala Universitet, 1997. 277 s. ISBN 91-506-1224-7.
- Katarina Lewis: Schartauansk kvinnofromhet i tjugonde sekel: en religionsetnologisk studie. Udevalla, Bohus läns hembygdsförbund. 215 s. ISBN 91-7686-155-4.
- Åsa Ljungström: öster om Arlanda. En etnologisk studie av berättelser och föremål i en hemslöjdsinventering. Uppsala, Etnolore No. 18. Uppsala Universitet 1997. 232 s.
- Bo Lönnqvist et.al.: Industrisamhälle och Arbetarkultur. Helsingfors, Svenska litteratursällskapet i Finland, 1997. 308 sider, ill. ISBN 951-583-032-x.
- Irene Molina: Stadens rasifiering. Etnisk boendesegregation i folkhemmet. Uppsala, Geografiska Regionsstudier, Uppsala Universitet, 1997. 260 s. ISBN 91-506-1216-6.
- Børge Møller-Madsen: Billeder fra Højbjergs Historie, Aarhus Universitetsforlag, 1997. 44 sider, rigt ill. ISBN 87-7288-684-6, kr. 118.
- Sven Aage Mørkevig: Vangede. Fra bondeland til bysamfund. Strandbergs Forlag, 1997. 120 sider, rigt ill. ISBN 87-7717-101-2. Kr.
- Nationalmuseets Arbejdsmark – Red: Steen Hvass Herning, Poul Kristensens Forlag, 1997. 216 sider, rigt ill. ISBN 87-7468-426-6. Kr. 258.
- Geert A. Nielsen: Det lange løb. 1914-1939. Moderne Tider: Historie, samfund & kultur, Bind 2. Frederikshavn, Dafolo, 1997. 184 sider, rigt ill. ISBN 87-7468-292-2. Kr. ca. 255.
- Ann Helene Bolstad Skjelbred: Fortellinger om huldra – fortellinger om os. Oslo, Tano-Aschehoug, 1998. ISBN 82-518-3681-6.
- Zeitschrift für Volkskunde, 1997/II. Göttingen, Verlag Otto Schwartz, 1997. 179 s. ill. ISSN 0044-3700. DM 46.
- Erik Ahrensberg Clausen: Lukketid. København, Arbejdermuseet/ABA, 1997. Beretninger fra det 20. århundrede Nr. 4. 100 sider, ISBN 87-88626-14-8. Kr. 98.
- Brudstykker fra Blicheregnet. Blicheregnet Museumsforening. Årsskrift, 18. årgang, Thorning 1997. 64 sider, ill. ISSN 0908-7737.
- Birthe Dam Christensen (Red): Hvad Hånden Former. sange og digte. Kerterminde, Danske Husflidsselskab. 1998. 96 sider, ill. og med noder. Kr. 100. (intet ISBN).
- Den Gamle By. Dansk Købstadsmuseum, Årbog 1997. ISSN 0909-945 x.

- Give Egnens Museum, Årsskrift 1997. Give, Museumsforeningen, 1998. 64 sider, ill. ISSN 0903-3912, kr. 50.
- Museet for Holbæk og Omegn. Årsberetning 1997 Holbæk 1998. 58 sider, ill. ISSN 0108-917 x.
- Årbog for Svendborg & Omegns Museum, 1997.
- Lisbeth Tolstrup (Red): Husflidens ansigter. Dansk Husflidsselskab 1873-1998. Jubilæumsskrift. Kerteminde, Dansk Husflidsselskab, 1988. 144 sider, ill. ISBN 87-89232-21-6. Kr. 100.

